

1959 FEB - 7

Jg-1317

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1968/6.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1968. LXXII. évfolyam 6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Czine Mihály
Király István
Klaniczay Tibor
Komlövski Tibor
Németh G. Béla
Szauder József
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTIK

Németh G. Béla
Szauder József
felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Komlövski Tibor
titkár
V. Kovács Sándor
Rígó László
Tarnai Andor

Komlövski Tibor: A Balassi-vers jellegéhez 633
Fried István: Vörösmarty Mihály és a Tudományos Gyűjtemény 644
Kabdebó Lóránt: Szabó Lőrinc, a Nyugat kritikusa 659

Kisebb közlemények

Petrovich Ede: Veresmarthy Ipoly pécsi kódexe. 672 —
Angyal Endre: A magyar rimes-időmértékes verselés történetéhez. 676 — *Benda Kálmán*: Még egyszer Verseggy Marseillaise fordításáról. 677 — *Komlóssy Ákos*: Kiss József és Juhász Gyula költészetének rokon vonásai. 679 — *Afra János*: Móricz Zsigmond, a debreceni újságíró. 682 — *Barta András*: Az Asszonyosság díja. 685

Adattár

Jenei Ferenc: Ismeretlen Zrínyi levél Zrínyi-Újvárról. 691 — *Ifj. Horánszky Nándor*: Mikszáth Kálmáné ismeretlen levelei. 692 — *Markovits Györgyi*: Elszüllyedt költészet. 694

Szemle

Arcképek a magyar szocialista irodalomból (*Bessenyei György*) 709
A cenzúra árnyékában (*József Farkas*) 710
Jókai Mór Összes művei (*Katona Béla*) 711
Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában (*V. Kovács Sándor*) 716
Rónay György: Fordítás közben (*Jelenits István*) 718

*

Csapodi Csaba: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye. — Lukács, Ladislaus: Documenta Romana Historiae Societatis Jesu in regnis olim Corona Hungarica Unitis. III. — Nagy Iván verses naplója a szabadságharc korából. — L. Kiss Ibolya: Az asszony tragédiája. — Bányai Kornél: Vasénekű testvéreim. — Radnóti Miklós (Bibliográfia) — Fábry Zoltán: Valóságirodalom. — Illés Béla: Lövészárokban... — Turczel Lajos: Két kor mezsgyéjén. (*Kulcsár Péter, Domokos Pál Péter, Tamás Anna, Schéda Mária, Sinka Erzsébet, Reguli Ernő, Szabó Zoltán, Seres József, Kovács Győző*) 720

Krónika

Juhász Géza (1894–1968) (*Barta János*) 727 — A Magyar Irodalomtörténeti Társaság nyíregyházi vándorgyűléséről. (*Winternant István*) 728 — „A negy-száz éves Wathay Ferenc”. (*Schéda Mária*) 730 — Inté-zeti hírek (1968. szeptember 1 — november 30.) 731

A BALASSI-VERS JELLEGÉHEZ

A Balassi-szakerődalom nagy erénye, de részben egyoldalúsága is, hogy költészetének főként a forrásvidékeit, az ösztönző európai példákat igyekezett földériteríteni. Nincs még egy magyar költő, akinek életművét ily sokoldalú forráskutatás övezné irodalomtörténetírásunkban, hiszen alig van olyan Balassi-versszak, amelyről ne derítette volna ki a kutatás, hogy milyen inspirációnak köszönheti létrejöttét. A forráskutatás uralkodása a Balassi-filológiában természetszerűleg kissé háttérbe szorította a költő egyéni sajátosságainak, lírikus alkának a tüzetesebb vizsgálatát. Ezért, míg költészetének európai kapcsolatait, általánosabb problémakörét, jelentését, szintetikus voltát, elvont és utópisztikus jellegét tüzetesebben ismerjük, addig versei benső világának számos tulajdonságát csak kevésbé. Költői nyelve, képrendszerének a jellege, az énekvers és szövegvers viszonya költészetében számos megoldatlan problémát kínál. Amit néhány évtizeddel ezelőtt írt Babits Balassiról szólva, némi mentegetőzéssel, jórészt ma is érvényes: „Nem mutathattuk itt meg költői nagyságát... érzelmeinek tüzeit és gyöngédségét, megható elborulásait, s napsugaras földérléseit, ahogy a természetet és életet élvezni tudja, színezésének szinte dekadens árnyalatosságát, megragadó hangmegütéseit, »első sorait«, melyek csillogóan visznek az érzés közepébe, verseinek pompáját, primitív, belső muzsikáját, sokszor oly egyéni és édes kifejezőmódját.”¹

Az alábbiakban Balassi költészetének némely, az eddigi kutatásban figyelemre még csak kevésbé méltatott tulajdonságára, jellegzetességére szeretnék rámutatni. A költői-művészi eszközök vizsgálatában nem érintem a „források és minták” tárgykörét, mert nem a *honnant*, hanem a *milyen* kérdésre szeretnék — legalább néhány vonatkozásban — feleletet adni.

Balassi az európai reneszánsz költészet és a magyar verselési hagyományok szintézisét teremti meg, ugyanakkor — ezzel összefüggésben —, egy sajátosan hazai, sürgető feleletet is végre kell hajtania: a szövegvers benső kiképzését. Zene és vers, dallam és szöveg szimbiózisa az ő költészetében bomlik fel. A versszöveg a magyar költészetben ekkor válik el a kizárólagos értelmi, logikai szférától (korábbi funkciójától), s önmaga nyelvi közegében szólaltatja meg ezután az érzelmi elemeket is, melyeket korábban a zene, a dallam hivatott kifejezni.² A külső, kísérőzene szerepét a költői kép, a ritmikusabb versforma, a hangakusztikai lehetőségek alkalmazása váltja fel. A külső dallamot a vers benső zeneisége.

A művészi szövegvers kialakulásában — így Balassi lírájában — kulcsfontosságú a költői kép szerepe, valamint a vers benső, szöveghez kötött, a dallamtól független, autonóm akusztikai kiképzése. Balassi költői képeinek a jellegét, verseinek hangakusztikai világát, valamint (ezzel összefüggésben) verstípusai megítélésének a problémakörét szeretném érinteni.

¹ BABITS MIHÁLY: Balassa. (1924.) Írás és olvasás³, Bp. 1938. 299.

² L. KOMLÓS ALADÁR: A líra műhelyében, Bp. 1961. 16—17.

Balassi költői nyelve, képeinek a jellege, verseinek a benső akusztikai kiképzése nemcsak a XVI. század, a magyar reneszánsz vonatkozásában jelentős, de pusztán „önmagában” is, hiszen az ő költészete jelzi a magyar költői nyelv tulajdonképpeni nyitányát.

(A költői kép.) — A költészet egyik (s a legfontosabbak közül való) esztétikai értékmérője a költői kép jellege. Balassi szerepe a magyar költői kép történetében (a szövegvers kialakításától természetesen elválaszthatatlanul) kivételes jelentőségű. Az ősi énekvers átlényegülése autonóm verssé olyan történeti záró-, illetve indító tényező, amihez fogható „feladat” a magyar költészet történetében — Balassi után — már nem adódhatott magyar költő számára. Ebben az átalakulásban pedig különleges, megkülönböztetett hely illeti meg a hasonlatot, metaforát, a költői képet.

Balassi költői képei (függetlenül attól, hogy honnan származnak), kettős funkciót töltenek be: egyrészt a vers szövegének benső akusztikai kiképzésével rokon ez a szerep, mert a szöveg szöveg voltát hangsúlyozzák; másrészt költészetének az elvont, kissé utópisztikus jellegét ellensúlyozzák, a világ tárgyi jelenségeinek képekben történő megidézésével.

Balassi képrendszere (amint azt a forráskutatás bemutatta) nem eredeti, nem a maga leleményének szülötte, hanem — s talán többségében — recepció. A Balassi-filológia a költői képek jelentős részének meg is találta szülőanyját, mintáját, Ovidiustól Janus Secundusig, török énekekig. Balassi saját képeit jellemezni így reménytelen feladat volna — bár számos esetben érezni a képtársulás eredetiségét —, de a magyar költészetbe emelt, befogadott reneszánsz költői kép az ő verseiben jelentkezik a legtisztább formában.

A költői kép, hasonlat, metafora művészi hatása annál erőteljesebb, jellegzetesebb, minél távolabbi képzetek, tudatsíkok kerülnek bennük összehasonlításra, illetve összevonásra a hangulati, érzelmi vagy szemléleti közösség, rokonság felismerésével és felidézésével, hiszen „a költészetnek, mint a valóságábrázolás eszközének az a megkülönböztetett sajátja, hogy képes, sőt, törekszik arra — ellentétben a logikai közléssel —, hogy egyszerre több valóság-, érzelms magatartás-síkot villantson föl a tudatban”.³ A lírai kifejezés ezen egyidejű többsíkúsága a hasonlat, metafora, a jelzős szerkezet művészi hatásának talán legfontosabb tényezője. A síkváltás állandó kísérője a költői kép hatásának, jellege azonban változó, koronként módosul, az általános világkép egyre összetettebb fejlődésének függvényeként.

Balassi szemléletének is egyik fontos jellemzője a költészetét részben meghatározó, következetesen egyöntetű kép-, illetve hasonlat-rendszere. Csaknem valamennyi költői képe a világ, a természet, a tárgyi valóság, a kedves kegyes látványához, a pontosan érzékelhető jelenségekhez kapcsolódik. Balassi képei, hasonlatai ezért vagy természeti jelenségeket (növényeket, állatokat, a csillagvilágot) vagy pedig az embert körülvevő tárgyakat, dolgokat, de anyagokat is (vas, márvány, gyémánt) idéznek. Elvont fogalmak hasonlataiban nem kapnak helyet, de (néhányszor) hasonlatok, metaforák helyett egy-egy vers hangulatát (képi-funkciójú) erős hangulati hatású (és rokonértelmű) elvont fogalmak sugallják.⁴ „En bús szívem vidámsága, /Lelkem édes kívánsága, /Te vagy minden boldogsága, / Véled Isten áldomása.”⁵ Balassi képei (túlnyomó többségükben) állapotot idéznek, viszonyítanak, statikus jellegűek; változó jelenséget, folyamatot, tűnő látványt alig, csak elvétve. Kései verseiben érezni majd a képek jellegének az elmozdulását, egyben a szemlélet módosulását, távolodását a reneszánsz alaptípustól.

³ HANKISS ELEMÉR: József Attila komplex képei, Krit. 1966. 10. sz. 22. — A hasonlatokról l. még: ZOLNAI BÉLA: A nyelvi kifejezőség formái. Nyelv és stílus, Bp. 1957. 142.

⁴ L. erről ZLINSZKY ALADÁR: Érzelemlifejezés a lírában. A magyar stilsztika útja. (Sajtó alá rendezte...: SZATHMÁRI ISTVÁN), Bp. 1961. 273.

⁵ Balassi Bálint Összes versei és Szép magyar komédiája. Sajtó alá rendezte: ECKHARDT SÁNDOR, az utószót írta: KLANICZAY TIBOR. Bp. 1961. 62. A Balassi-verseket a továbbiakban is ebből a kiadásból idézem.

A korai Balassi-énekekben, a pálya első szakaszán még jobbára csak általánosan használt (sztereotíp), a köznapi nyelvhasználathoz illeszkedő jelzőket, hasonlatokat találunk, jellegzetesebb ízek nélkül. A korai versek legszembetűnőbb, uralkodó stilisztikai eszköze: a jelző-sztereotípiá.

A reneszánsz poézis mesterségbeli, művészi fortélyainak az elsajátításával, a szövegvers formálódásával párhuzamosan azonban megfigyelhető képeinek, hasonlatainak, jelzős szerkezeteinek az átalakulása, a hagyományos-szokványostól eltávolodó, művészi képrendszer kibomlása is. Költői fordulata így a képek jellegének a változásával is mérhető, nyomon kísérhető. E változás folyamat, s mint ilyen, egy vershez nemigen köthető az új jelentkezése. Olyan verséből idézek tehát, amelyben már egyértelműbben érzékelhető a Balassi-kép érett formája. A *(Dobó) Christina nevére* című énekében olvashatjuk:

*Édes hívségiben mint erős szekrinben bészálván rekesztett,
Nagy igazságában mint szép lány csuhában túrvén kébelében tett.⁶*

Balassi itt elvont fogalmakat (*hűség, igazság*) hasonlít tárgyakhoz (*erős szekrény, szép lány csuha*), pontosabban: különböző síkokat rezonáltat, viszonyít. Az anyagi, tárgyi dolgokat idéző hasonlatok a két elvont fogalmat vizuálisan érzékelhető jelenségeként szemléltetik, ugyanakkor nem kis feszültséget is sugallnak a szokatlan képzettársítások az egyébként a szelíd megnyugvás hangulatában fogant versben.

Korábbi verseiben is található elvétve egy-egy, az idézettekkel rokon hangulatú kép, de versbeli szerepe költői fordulata idején nő meg határozottan. Ezután már egyre-másra jelentkeznek az ilyen képek: *Mint sok fát gyümölcscsel sok jó szerencsével áldjon Isten mezőkbe.⁷ Mint egy nagy bárkában vedd bé szegént, / Jó áldomásokban fogadásod szerént;⁸ Rút szégyen, ki mint hegyes ár / Lelkemben keservesen jár;⁹ Citeraszózatja bűm rontó acélom.;¹⁰ Az szép harmatot, miként hullatod tavasszal virágra, / Sok jódot Uram úgy hullasd reám, te régi szolgádra.¹¹*

Klaniczay Tibor ismerte fel Balassi verseinek „vizualitását”, midőn a reneszánsz festészet tulajdonságaival vetette össze költészetét. Igen találoan hangsúlyozta, hogy „az 1583 körüli tavaszversek, de még inkább a Júlia-ciklus egyes darabjai”... a széles esetvonalakkal dolgozó érett reneszánsz festmények vizuális összehasonlítását keltik fel az olvasóban.¹² Az érett Balassi-versek képeire általában is jellemző a tárgyasítító szándék, a vizuálisan érzékelhető megjelenítésre való törekvés. A Balassi-vers „vizualitása” képeinek a jellegével magyarázható, illetve érthető.

E tárgyasítító szemléltetés nemcsak az elvont fogalmakat jeleníti meg, de általában is jellemzője lesz Balassi hasonlatainak: Ez amaz Júlia, *kinek ábrázatja, mint címer egy pecsétbe / Szívvedben felmetszve;*¹³ Csak áldott kezével, *mint szép ereklyével engem mint kórt illessen.*¹⁴

Szóképeiben, metaforikus szövegeiben is sokszor jelentkezik e tárgyasítító szemlélet: *En drágálatos palotám;*¹⁵ *Ő szemem világa, árnyéktartó ága;*¹⁶ hogy lehet az kegyetlenségnek ilyen nagy szépség fészke?¹⁷ *Jelkemnek javával tölti kőSÁRA.*¹⁸

⁶ I. m. 55.

⁷ I. m. 121.

⁸ I. m. 142.

⁹ I. m. 150.

¹⁰ I. m. 114.

¹¹ I. m. 148.

¹² KLANICZAY TIBOR: A szerelem költője, MTA I. OK. XVII. (1960.) 231. és Reneszánsz és barokk, Bp. 1961.

¹³ Balassi B. Összes versei és Szép magyar komédiája. 60.

¹⁴ I. m. 116.

¹⁵ I. m. 62.

¹⁶ I. m. 77.

¹⁷ I. m. 89.

¹⁸ I. m. 97.

Legszebb példáit finoman kimunkált metaforái őrzik: Esmét felvetette szemöldök íjébe szép szemének idegét,¹⁹ Ruhámat is kérdé, hogy miben öltözném? / Vajdát tagaimot, hogy mivel fedezném? / Az szenvedést, türelést mondtam hogy viselném.²⁰ Öltöztess fel jegyvereddel, jó ésszel, bátor szível.²¹

Az érett Balassi-vers — bár mértékkel alkalmazott —, de kedvelt stilisztikai eszköze a szinesztézia. Szinesztéziában nem egy olyan költői finomságot fogalmaz meg, amelyekkel rokon jellegűek csak jóval később lesznek otthonosabbak költészetünkben: Szívem meghervadt nagy bánat miatt,²² bánatomat tisztítja,²³ tisztasággal jorodogál szívem,²⁴ gyakran örömmel hintsen,²⁵ ne szárazd ki velőmet / Csontomból bánattal,²⁶ — Jelzős szerkezeteiben: rózsaszínű lelkem, szép tisztesség, nagy szépség, gyönyörű szag, lényő frissesség stb.

A Balassi-képek egy részében tehát nem a közvetlen, hanem a közvetett, nem a köznap, természetes összefüggés, hanem a bonyolultabb absztrahálás jelentkezik. Egy részük csak intellektuálisan közelíthető meg, hiszen csak így érezhető a bennük kifejezett képzet-társítás indokoltága, finomsága, az adott vershangulathoz illeszkedő jellege.

Rimay mintha az ilyen jellegű képeket próbálná folytatni, következetesebben ügyelve a varatlan képzettársításokra, de az adott vershangulathoz csak ritkán illeszkednek eredeti képalkotásai. Rimay szinte tudatosan törekedett arra, hogy hasonlataiban, metaforáiban az oxymoron-jelleg domináljon, vagy legalábbis súrolja a képtelenség határát. A Rimay-képek mehökkentő hatásának jórészt ez a titka.

Balassi képeinek, hasonlatainak a jellege pusztán a képek sugallta attitűd költészetének egy érdekes, kissé „rejtett” tulajdonságára vet fényt. Utópisztikus hangulattal körülövezett költészete a lírai, művi világ harmónia keresését sugallja, s mintha e stilizált világból kissé kirekesztené a valóságot, hogy ne zavarhassa a jórészt ellenében megformáltat. De csak látszat szerint, hiszen a Balassi-kép egyre-másra idézi a világ tárgyi elemeit, de a képek egy részének különös feszültsége jelenvalóvá teszi az eredeti, az egész költészetét befolyásoló alapélmény hangulatát is. Ezzel rokon az a szerep, amit sztereotíp, kulcs-képek játszanak költészetében. Nem véletlen, hogy közöttük is talán a legkedvesebb, sokszor felidézett a meghitt nyugalmat, kiegyensúlyozottságot sugalló lészek, mely gyakori jelentkezésével a költő megnyugvást, feszültség-oldódást áhító vágyának tanújele. Önmagát jellemző, sztereotíp jelző is költészetének ezt a „rejtett” tulajdonságát erősítik: árva, keserves, szegény, nyavolas, bús, vesztett stb.

A költői kép egyre jelentősebb, vershangulatot befolyásoló s részben meghatározó szerepéről tanúskodik a verscímek jellegének változása is. A korai Balassi-énekek címei az ősi versszerző gyakorlatot idézik: legtöbbször az akrosztichon szerepel bennük (Bebek Judit, Morgai Kata, Chak Borbála és mások), mindenkor megadva az adott ének dallamának a címét is, hiszen a dallam a vers nélkülözhetetlen velejárója még. Később a versnek mintegy hangulati bevezetője a cím; a versszerzés körülményeire utal, vagy az ének egy lényeges tartalmi motívumát hangsúlyozza. A nótajelzés olykor már elmarad. A Balassi-vers cím végső állomása (amely szintén a szövegvers kialakulását jelzi) a versben szereplő egy vagy több hasonlatnak a címbe való kiemelése. A hasonlatnak, a költői képnek a vers lényegéneként való említése (a cím ugyanis erre utal) egy Júlia-énekben jelenkezik először: „Sibi canit et Musis Az hét planétákhoz hasonlítja Júliát”, majd a Célia-versekben folytatódik, de már

¹⁹ I. m. 63.

²⁰ I. m. 72.

²¹ I. m. 147.

²² I. m. 46.

²³ I. m. 82.

²⁴ I. m. 44.

²⁵ I. m. 114.

²⁶ I. m. 158.

a feleslegessé vált dallamra való utalás nélkül. Énekvers lényege nem lehet hasonlat, csakis a szemnek szóló szövegnek.

(A szöveg akusztikája. — Egy korábbi kis cikkemben hívtam fel a figyelmet Balassi alliterációinak néhány tulajdonságára.²⁷ Balassi alliterációi rokonságot tartanak a középkori „szent szeretet” sztereotip szóhasználatával, de a hanghatások hangulat-nyomósító lehetőségeinek, a szöveg dallamtól független zeneiségének a kialakítását szolgáló alkalmazása érett költészetében, merőben új jellegűvé formálják az ősi gyakorlatot. Balassit az énekvers közelsége, a dallam hagyományos jelenléte ösztönzi a vers benső, csak a szöveghez kötött zenei, akusztikai lehetőségeinek egyre intenzívebb kihasználására.

① Korai verseiben jobbra az ősi gyakorlatra emlékeztető egynemű betűrím alkalmazása figyelhető meg, bár valamelyes változatosságra való törekvés már a kezdetektől is érezhető. A korai versek alliterációit ugyanakkor — s ez is az ősi énekvers hagyományának a jelenléte — a sztereotip jelzők rendszere határozza meg. A sztereotip jelző-, illetve szóhasználat csaknem egész költészetére jellemző, de szerepe egyre halványul. Az alliterációk alkalmazásában — ezzel párhuzamosan — fokozatosan csökken a sztereotip, ismételtető szóhasználat befolyása, tehát az énekversre emlékeztető kissé monoton akusztikai hatás szerepe.

Az énekverstől való távolodását mutatja az a törekvése, hogy egy-egy versben lehetőleg más és más szó legyen a sztereotip, hangulatnyomósító. A sztereotippá avatott szó azután csaknem minden strófában föltűnik (olykor többször is), hangulati bélyegét rányomva az egész versre. Néha egy dallamos szó lebegi az éneket, példa rá a „Csókolván ez minap az én szép szeretőmet” kezdetű verse, amelyben a *lelkem* (illetve a *lélek*) szerepel tizenháromszor, az utolsó sorokig visszahangozva a vers kezdő képét: „Szerelmes szájában felejtém én lelkemet.”²⁸

Balassi arra is gondot fordított, hogy egyes verstípusaiban is különböző tónusú alliterációk szerepeljenek: a szerelmes énekekben szembetűnő a világivá hangolt „szent szeretet” frazeológia (s nyomában az sz hang gyakorisága), istenes verseiben viszont emellett megtalálható a határozottabb-keményebb hangulatú alliterációk sűrűbb jelenléte is, összhangban e versek rezignáltabb, „keservesebb” attitűdjével. Ezekben a versekben ugyanis gyakrabban tűnnek fel a *k* hanggal kezdődő szavak, mint pl. *könyörgés, kétség, kegyelem, kár, Keresves, kín, könny* és mások. Vitézi, tavaszdicserő énekeiben pedig a *virágok, vitézek, vitézség folyó, jó, járad* stb. szavak sűrűbb szerepeltetése ad e verseknek sajátos alliterációs nyomatékot.

② Az érett Balassi-versben a betűrím megszabadulva a sztereotip szóhasználat monoton kötöttségétől nemcsak változatosabbá alakul, de azt is sejteti, hogy Balassi ekkor már pontosan érezte a hangok, szavak finom hangulati-zenei különbségeit, a hangzásban rejlő változatosság kihasználásának szinte rafinált lehetőségeit.

A költői kép egyre jelentősebb vershangulatot befolyásoló szerepét kíséri tehát a szöveg benső, finom különbségtevésekre alkalmas akusztikai világának a kialakulása. Az érett Balassi-vers olyan akusztikai teljesítményekre képes, amely nem kevésbé emlékeztet az impresszionizmus költői gyakorlatára. A „modern” hangfestés és hangutánzás bravúros példáit idézhetjük verseiből. Miként az olasz pásztori költészet, Balassi is él például a természet hanghatásainak költői-zenei megidézésével, remeklései is jórészt a természet lírai megjelenítését, hangulati-zenei megközelítését szolgálják. Néhány versében, egy-egy strófa rejéig, csaknem minden szó kap zenei, alliterációbeli szerepet is: ilyenkor a gondosan kiválasztott, a kimért (de nem mesterkelt) elrendezettség benyomását keltő szókezdő hangok változó hangeffektusai határozzák meg a sorok zenéjét:

²⁷ Balassi alliterációiról, ItK 1965. 334–336.

²⁸ Balassi B. Összes versei és Szép magyar komédiája. 71.

Hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek harmaton hogy nap felkél,
Cseng szép madárszózat, vígan sétál sok vad reggel hogy elmúlt efél.²⁹

A békés természet hajnali hangulatát az egymásbafonódó réshangok (sz, h, f, v) csendes hullámlása érezteti: egyetlen szökezdő hang ugrik csak ki az egységes zenei hangulatból: a Cseng, de ha ez a szökezdő is visszhangoznék egy másikkal, akkor a hajnali erdő hangmotozásaiából a valóságban is kiemelkedő madárdal beleveszne a halkabb (szinte süttőgő-sziszegő) zenei ritmusba.

Két Célia-énekből idézek annak bizonyítására, hogy Balassinak milyen tudatos törekvése volt a szöveg autonóm zenei-akusztikai hangulatának a megteremtése. A Célia „ferecsének” módjáról szóló verse is bőven él a hangzásbeli lehetőségekkel:

Mint nap szép homállyal fejr felhőn által verőfényét terjeszti,
Oly gyenge világgal vékony fátyol által haja szénét ereszti.³⁰

A változatos betűrímek (sz, h, f, v) csendes akusztikai kísérő lebegése itt a visszafogott halk szemlélődés hangulatát erősíti, teljes összhangban a hasonlatként szerepeltetett kissé áttetszően rajzolt, fehér felhőn átsugárzó nap felidézésével.

A *Kiben az kesergő Céliáról* ír c. verse is a hangzásban rejlő zenei lehetőségek pontos kihasználásának a példája. A gyászoló nőben gyönyörködő költő hangulatát idéző³¹ énekek a verssorok meg-megújuló ereszkedő hulláma a bánat zenei felidézését szolgálja, különösen az utolsó versszak remeklés: a mély magánhangzókkal végződő sorokon végiglebegő alliterációkból csak a *könyve* szó emelkedik ki határozottabb hatásával:

Mint szép liliomszál, ha félben metszve áll, fejét földhez bocsájtja,
Ugy Celia feje vagyon lefüggesztve, mert vagyon nagy bánatja,
Drágalátos könyve hull mint gyöngy görögve vagy mint tavasz harmatja.³²

Érdekes s Balassi tudatosságának bizonyossága, hogy itt is ugyanazok a hangok szerepelnek betűrímként (sz, h, f, v) mint az előbbi versekben, hiszen rokon hangulatúak az énekek, s így a benső hangakusztika tónusa is csaknem azonos mindhárom versben.

Balassi azonban nemcsak a betűrim alkalmazásának változatos rendszerét alakítja ki, de a hanghatások egyéb lehetőségeivel is él. Az adott vers hangulatához illeszkedő tudja alkalmazni például a rövid, egy-két szótagú szavak egymásutánjából adódó pergő ritmust, a magas magánhangzók gyors, könnyed áramlását, a kemény mássalhangzók gyakori jelentkezését kísérő pattogóbb, hangutánzó hangeffektusokat. A „Szt tüzet Zsuzsám szivemben magára” kezdetű versében például az ősi sz betűrim végigáramlik valamennyi versszakon, de emellett egyéb hanghatások is jelen vannak: a kemény ty pattogó ritmus a harmadik strófában a citeráját pengető lány zeneszerszámának a hangjait hivatott felidézni, illetve utánozni:

Citera szózatja búm rontó acélom,
Vénus fattya lelkem hatja, ha szózatját hallhatja,
S ha láthatja, nincs bánatja, búmot mind elmúlatja,
Hogy jó kedvét mutatja.

²⁹ I. m. 105.

³⁰ I. m. 107.

³¹ A vers jellemzését I. ECKHARDT SÁNDOR: Balassa Bálint, Napkelet 1924. (IV.) 10.

³² Balassi B. Összes versei és Szép magyar komédiája. 111.

A hangfestés és rimjáték összefonódása jelentkezik a hatodik versszakban is:

Megemlítsen és segítsen, gyakran örömmel hintsen,
S rád tekintsen s ne felejtsem, kinél több jód már nincsen
S kit nem adnál sok kincsen.

Az utolsó strófában pedig a rövid magas magánhangzók gyors tánc-ritmusát használja ki a könnyed, játékos hangulatú vers frappáns befejezésére; csaknem valamennyi szóban szerepeltetve az „állandó” betűrímet is:

Eszem vesztve, eltévesztve, szerelmében süllyesztve,
Felgerjesztve és ébresztve, szívemet elrekesztve,
Belső tűzzel emésztve.³³

Egy újabb példa, hogy Balassi mennyire tudatosan tudta kihasználni a magas magánhangzók egymásutánjában rejlő könnyed-játékos hangulatot:

Felelém: „Ez szót nem fejtem, vétekben én nem leledzem,
Nem akarok megfelelnem, mind szépek tetszetek nekem.

Nektek szemetek fekete, két-két narancs kebletekben,
Vattok szépek személtékben, édesek beszédetekben.”³⁴

A magas és mély magánhangzók egymásutánjában, illetve váltakozásában rejlő zenei-hangulati hatást is felhasználja Balassi. Olykor mély magánhangzó kezd és fejezi be a sort, egyébként az egész sorban csupa magas magánhangzó szerepel, emelkedő, majd lejtő hullámlázzást adva a sornak, finoman nyomósítva a vers rezignált hangulatát:

Add meg énnékem én reménségem szerént való jódot,
Áldd meg fejemet, ki bizik benned, viseljed gondomat.”³⁵

A Balassi-vers e hangzásbeli szépségeit már tanítványa, Rimay is jól ismerte. Nem csupán a nagy reneszánsz költő kivételes szerepét látta a magyar verselés történetében, s nemcsak azt tudta, hogy „műve sarkpontjául Júliát tette meg”, de a mester verseinek benső kiképzését, a poeta doctusi művességet is pontosan érzékelte. 1610-ben írta Balassiról: „... az ő magyar nádsípja és pástorsípja a zengés csodálatos édességével és a hangok kifejező harmóniájával a többi, aki csak van, valamennyit messze túlhaladva, sőt az irigységüktől kísértetve, a tekintély és dicsőség magas helyét foglalják el.”³⁶

Az adott verhangulathoz, a szöveg jelentéséhez simuló zenei hangzás, a hasonlatok, képek megnövekedett szerepe, a bonyolultabb s finomabb képzettársítások már mindenképpen az önmagáért beszélő, művészi szövegvers félreismerhetetlen tanújelei. Még akkor is, ha nótája van a versnek. A dallam már elhanyagolható, formális és nem lényegi tartozéka a szövegnek.

³³ I. m. 114.

³⁴ I. m. 42.

³⁵ I. m. 148.

³⁶ Rimay János Összes művei. Összeállította: ECKHARDT SÁNDOR, Bp. 1955. 39. Eckhardt Sándor fordítása. (Kiemelés tőlem, K. T.)

(*Verstípusok.*) — A Balassi-szakirodalom már kissé legendaszerű közhelye, hogy „született lírikus egyéniség volt... Önköréből nem tudott kitörni, az *én* volt számára az omega és az alfa.”³⁷ Énekei azonban nem egyértelműen és kizárólag ezt az érzelmi, szubjektív lírai áramlást, illetve meghatározottságot mutatják, hiszen verseiben a tisztán lírai elemek mellett a logikai, magyarázó hangvétel, közeg is meghatározó tényező. A kései versekig költészete korántsem egynemű, homogén líra, inkább epiko-lírikus hangulatú. Alkatának szubjektív-lírai varázsa az epiko-lírikus énekekben is érvényesül, nemegyszer elementáris erővel s tisztán lírai elemekben is kifejezésre jut, de nem kizárólagos érvénnyel. A reneszánsz ebben a vonatkozásban éppen valamelyes mértéktartás, visszafogottság, önfegyelem szinte kötelező törvényét is sugallta. A költészet megtanulható mesterség, poeta doctus mivésség, a rutin kérdése is. A költő jobbára az adott téma művészi megformálását, a klasszikus mintákra is ügyelő tudatos kifejtését tekinti céljának: a szubjektív, pillanatnyi érzelmi érdekelttség csak ennek függvényeként juthat kifejezésre.³⁸ Ezzel magyarázható, illetve érthető, hogy Balassi költészetében is alig találkozunk a pillanatnyi érzelmi elragadtatás ihletében fogant verssel. Énekeiben többnyire „csak” általánosabb érzelmi, érzelmi állapot-szférákat figyelhetünk meg: a bánat, az öröm, a gyöttrődés, a felszabadultság-érzet, a magáramaradottság hangulatait. S ezekre rezonál olykor elementárisan, de legtöbbször némi visszafogottsággal is Balassi „született” lírikus alkata.

A Célia-versekkel azonban módosul Balassi addig uralkodó verstípusa. Ezekben az énekekben figyelhető meg a Balassi-vers művészi, formai fejlődésének végső állomása. A szöveg formai világa, a stilisztikai eszközök már-már rafinált, csaknem mesterkelt együttese azonban nem annyira a reneszánsz vers túlérettiségének a tanújele vagy a sorozatos kudarcok után dekadenciába hajló költő öncélú formai bravúrja, hanem az autonóm szövegvers kialakulásának utolsó szakasza. A Célia-versekben ugyanis jóval fontosabb szerepet töltenek be a képek, hasonlatok, jelzők, mint korábbi költészetében, de szóhasználat is finomabb, változatosabb, kevesebb a sztereotípiá, szokatlan nyelvi fordulatokat használ, hasonlatait sokszor részletezően (de nem terjengősen) fejti ki, kerüli a magyarázó hangvételt. A logikai elemek elsorvadnak, a korábbi költészetére többnyire jellemző valamelyes epikus köntös is eltűnik.

A Célia-versek ugyanakkor nemcsak a szövegvers kialakulásának végső szakaszát jelentik Balassi költészetében, de az addig uralkodó verstípus módosulását, átalakulását is jelzik. Addigi költészetében az alkalom, a mitológia vagy az epikus keret kissé belejátszott mindenkor egy-egy vers lírai világába, a Júlia-énekekben pedig a nagyobb egység, a ciklus koncepciója és kompozíciója befolyásolta egy-egy ének jelentését, hangulatát: a Célia-versekben azonban már kevéssé érezzük az ilyen „külső”, nem lírai behatást. A Célia-versek jellege így eltávolodik a korábbi versekétől; határozottabban érvényesül bennük a közvetlen inspiráció, a pillanatnyi hangulat. A Célia-versekkel Balassi a romantika értelmezése szerinti lírai verstípus kialakítása felé is tett (— s nem jelentéktelen —) előrehaladást. Az egységesebb, autonóm vershangulat három Célia-versben már mindenképpen meghatározó, uralkodó szerepű: a *Kiben a Celia feredésének módját írja meg c.*, a *Kiben az Celia szerelméért való gyötrelméről szól hasomlíván az szerelmet hol malomhoz s hol haranghoz c.* és a *Kiben az kesergő Celiáról ír c.* éneken e hangulati elemek domináló jellege kétségtelen.

Ezért nő meg — s természetesen — oly szembevetően a nyelvi-stiláris eszközök, különösen a benső zeneiség funkciója. A versek terjedelmének jelentős csökkenése mellett a hasonlatnak, költői képnek juttatott hely viszont megnövekszik. Olykor sorokon át vonul egy-egy kép, hasonlat kibontása, jelezve, hogy a vershangulat legfontosabb hordozójává

³⁷ GERÉZDI RABÁN: Balassi Bálint, Krit 1967. 5—6. sz. 25.

³⁸ Részletesebben HALÁSZ GÁBOR: A líra halála. Válogatott írásai, Bp. 1959. 13.

nőtt szerepe. Kései verseiben olyan bonyolult, összetett képcsoportokat is találhatunk, amelyek nem egyszer egy-egy versszak terjedelmét is elfoglalják:

Mely csuda gyötrelem ez, hogy az szerelem bűmra most malommá lett,
Hol mint gabonáját engemet szolgáját szép Celiával örlet,
Siralmam patakja az kereket hajtja, kin liszté létig töret.

Míg korábbi költészetében legtöbbször a statikus, szoborszerű, „mozdulatlan” képek, hasonlatok domináltak, a Célia-versekben többnyire (mint az idézett versszakban is), a képek lényege éppen a folyamat, a mozgás. Költői képei tehát jellegükben is módosulnak: az állókép folyamattá alakul.

Tagadhatatlan, hogy a Célia-versek költője a manierizmus szemléletének a közelében jár,³⁹ de a stiláris eszközök domináló szerepét, a Balassi-vers változását nem merném egyértelműbben a „lírai mondanivaló szűkülésével”⁴⁰ magyarázni, vagy a dekadencia jeleként értelmezni. Inkább az addig uralkodó Balassi-verstípus jellegének a módosulásáról, változásáról van szó: a hangulat-lírai típusú felé való közeledéséről.

A Balassi-vers terjedelmének csökkenését a kései versekben más vonatkozásban is előrelépésnek, fejlődésnek érzem. A Balassi-strófa, mint ismeretes, csak a versszak, nem pedig az egész „versarchitektúra” terjedelmét határozta meg,⁴¹ a kései versek terjedelm-csökkenése viszont, különösen a három-három versszakra „korlátozott” Célia-énekek arról is tanúskodnak, hogy Balassi (akár tudatosan, akár nem) kísérletet tett az egész vers terjedelmét befolyásoló-meghatározó fegyelem kialakítására is. Ezt a lépést majd Faludi teszi meg, de először Balassi próbálkozott vele, még kissé mechanikusan, hiszen csak a Balassi-strófák számát szabta meg, s nem új, zárt formát honosított meg.

A Balassi-vers benső világa, képeinek a jellege, a szöveg hangakusztikai kiképzése határozottan jelzi, hogy nem csupán a magyar nyelv indulásának lehetünk tanúi, de jelentős eredményeinek is. Az utána színre lépő költők, s jónéhány nemzedéken át, példájának igazétól nem tudnak szabadulni, sok vonatkozásban pedig fel sem ismerik verseinek igazi művészi szépségeit, eredményeit. Rimay programszerűen próbálja folytatni költészetét, de csak a reneszánsz költői kép lehetőségeinek kissé abszurd „továbbfejlesztését” valósítja meg. A Balassi-vers finomabb akusztikai világával (bár felismeri), nem tud megbirkózni ő sem. Így a Balassi-versben oly fontos szerepet játszó benső zeneiség, a hangok hangulati hatásainak a kihasználása elszigetelt kísérlet maradt jóideig.

Mindössze néhány vonatkozásban próbáltam jelezni a Balassi-vers stiláris sajátosságait, de költészetének e néhány jellemző tulajdonsága — a stílus vonatkozásában mindeképpen —, azt az általánosabb érvényű felismerést erősíti, amely szerint homogén történeti stílusban fogant életműveket alig-alig találhatunk a művészetek történetében. Mátrai László az olasz reneszánsz filozófia hanyatlásáról szóló cikkében hangsúlyozta, hogy „... a történelemnek legtöbb korszaka — a forradalmak intenzív, de rövid intermezzóit kivéve — ún. átmeneti kor, melyben a lehanyagló régi és a születő új sokszor nem csak egyidőben (és helyen), de gyakorta ugyanazon műalkotás, filozófiai vagy politikai elgondolás stb. keretén

³⁹ Balassi költészetének manierista elemeiről l. KLANICZAY TIBOR: A szerelem költője, MTA I. OK XVII. (1960.) 229—232. és Reneszánsz és barokk, Bp. 1961.; valamint TOLNAI GÁBOR: Barokk problémák, MTA I. OK XXII. (1964.) 113—114.

⁴⁰ A magyar irodalom története 1600-ig. A magyar irodalom története I. köt. Szerk.: KLANICZAY TIBOR. Bp. 1964. 475.

⁴¹ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Az első magyar szonett. Magyar irodalom—Világirodalom. I. köt. Bp. 1961. 376.

belül jelenik meg”.⁴² Az irodalmi alkotásokra, életművekre is érvényes e megállapítás,⁴³ a magyar XVI. század irodalmára is. Balassi életműve sem értelmezhető kizárólagos egyértelműséggel a magyar reneszánsz poézis nagy teljesítményeként: s nem csupán kései versei jelzik a magyar költészet reneszánsz utáni változásait, de egész költői életművének utópisztikus, a költő és a kor viaskodása jelenségeinek, tényeinek áttételes jelentése, egy művi világ stilizált szférájában való közvetett megidézése, mind a reneszánsz szemlélet kimozdulását bizonyítják, még akkor is, ha költészetének számos, egyértelműbben reneszánsz ismertetőjegyét ismerjük, mint pl. költői képeinek a jellegét, versszerkezeteinek reneszánsz kompozícióját.⁴⁴

A Balassi-forráskutatás jórészt kiderítette, hogy egy-egy verse milyen közvetlen inspirációnak köszönhetette létrejöttét (Marullus, Angerianus, Janus Secundus és mások), de kissé megmaradt a közvetlen hatások regisztrálásánál. A közvetlen hatás azonban csak másodlagos tényező költészetében, hiszen a mintákat áthasonítja a XVI. századi magyar költészet közegébe, az eredeti reneszánsz vers-struktúrákat (a minták közelsége ellenére) átalakítja; manierista motívumok, középkori verseléstechnikai hagyomány, valamint a reneszánsz szemlélet, költői kép, kompozíció különös egységének sajátos és egyéni változatává. Verseinek stíláriis elemeiben, művészi eszközeiben több korszak ismertetőjegye ötvöződik egységgé. Így az ősi, dallamhoz kötött vers hagyományai is jelen vannak verseiben: a sztereotípiát, az alliteráció (archaikus és modern formában), a csoportrim, a fokozatosan funkcióját veszítő nótajelzés (dallam), a záróstrófa, az akrosztichon. Költészetének ezen „ősi” rétegét erősíti korai énekeinek, de a Júlia-ciklusnak is valamelyes epiko-lírikus jellege, sokszor magyarázó-logikai hangvétele. Ugyanakkor a reneszánsz temperamentum, egyéniség, a szubjektív varázs verseinek a lényege. Mindehhez járul költészetének (a manierizmus világára emlékeztető) utópisztikus hangulata, valamint az érett Balassi-versben oly fontos szerephez jutó (s szintén a manierizmus ízeit éreztető), már-már rafináltan finom benső zeneiség, a stíláriis-művészi hatás eszközeinek bravúros biztonságu kezelése.

Az érett Balassi-vers (és különösen a Célia-énekek) megkülönböztetett sajátossága, ismertetőjegye e három réteg (középkori – reneszánsz – manierista) homogén és főként egyéni művészi szemléletben, stílusban való megjelenése. S valószínűleg költészetének ez a tulajdonsága választja el az azt inspiráló mintáktól, annak ellenére, hogy szoros szálakkal kapcsolódik az európai petrarkista költészethez.

⁴² MÁTRAI LÁSZLÓ: Az olasz reneszánsz filozófia hanyatlása a tridenti zsinat után, Világosság, 1966. 433.

⁴³ L. erről tüzetesebben SZAUDER JÓZSEF: A 18. századi magyar irodalom és felvilágosodás kutatásának feladatai c. tanulmányát (kézirat); valamint CSETRI LAJOS: Kritikai szempontok az irodalmi stílustörténet elméletéhez, Krit 1967. 7. sz. 28–29.

⁴⁴ Balassi költészetének a barokk felé mutató elemeiről I. GEORGE GÖMÖRI: Baroque Elements in the Poetry of Mikolaj Sep Szarzyński and Bálint Balassi. The Slavonic & East European Review. Volume XLVI. N. 107, júly 1968. 383–396.

SUR LE CARACTÈRE DES VERS DE BALASSI

Dans son étude l'auteur procède à l'examen des éléments artistiques de la poésie lyrique du poète hongrois de la Renaissance. C'est dans les vers de Balassi, auxquels nous devons la synthèse de la poésie européenne de la Renaissance et des traditions de la poésie hongroise, que s'observe et se crée le texte artistique se libérant du chant. L'image poétique prend donc une position clef dans la poésie lyrique de Balassi, de même que l'exécution acoustique interne et autonome, indépendante du chant. Les images poétiques ont une fonction double: elles soulignent d'une part que le texte du vers est un texte et compensent, d'autre part, le caractère utopique et abstrait de sa poésie, en évoquant les phénomènes objectifs du monde par des images. Dans son étude, l'auteur retrace le changement et le développement des images poétiques, des métaphores et des syntagmes attributifs de Balassi. L'intention d'objectivation, l'aspiration à la représentation visuellement perceptible sont la propriété apparente des images de Balassi de son époque mûre. L'auteur étudie dans la suite la musicalité des vers de Balassi avec ses propriétés d'harmonie. Le vers de Balassi, de l'époque mûre du poète, se caractérise par la manifestation de l'unité des trois couches stylistiques (médiévale, Renaissance et maniériste) dans une variante individuelle. C'est le trait qui le distingue des modèles qui lui servirent d'inspiration, malgré qu'il se rattache par des liens étroits à la poésie pétrarquiste européenne.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉS A TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

Vörösmarty Mihály az 1827. év utolsó napjaiban lett a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője. Ebben az időben ez volt az egyetlen országos jelentőségű, jelentékeny népszerűségnek örvendő lap. Az alig véget ért országgyűlés a legjobbak számára csalódást okozott. Ugyanakkor a reformokért küzdő tábor alaposabb, célszerűbb szervezése, a reformjavaslatok pontosabb közjogi előkészítése, a tervszerű, kitartó munka sürgetése is szükségessé vált. Mindezek a kérdések megoldásra vártak: s a reform harcosai nem akarták a megoldást meghatározatlan ideig tartó vitákban elodázní.

A XIX. század elején Pest és Pest megye jelentősége, súlya, szerepe megnő.¹ A főurak egy része (Orczy, Károlyi, Teleki, Ürményi) építkezésbe kezd, a megyei középnemesség felköltözik a városba. Az egyetem hallgatóinak száma mind több s több lesz, az egyetemi s más nyomdák munkája megszorodik, orvosok, ügyvédek, színészek, írók, hivatalnokok, papok, tudósok telepednek le, ezáltal jelentős haladó értelmiség alakul ki. Pest 1829-re 62 471 lakossal rendelkezik. 1827-ben idejön a Nemzeti Casino, 1828-tól a reformmunkálatokon dolgozó országos bizottmány alcsoportjai — a nádor vezetésével — Pesten üléseznek.² 1828-tól itt tevékenykedik a „Lótenyésztő Társaság”. Széchenyi tervei csakhamar ismertté lesznek: „Közhasznú intézetek . . . csinos épületek, melyekben a nemzet kincsei tartatnak s melyekből a közértelemesség nőtten terjed, szép hidak, jó utak, helyes communicatiók, virágzó vidékek . . .” Az igaz hazafiság alapvető ismervét tömören így foglalja össze: „községért munkálkodás”.³

Reformmunkálatok, haladó értelmiség, új típusú intézmények terve, az országgyűlésen kirajzolódott frontok: mindezek fölvetették egy olyan, országos tekintéllyel rendelkező lap, folyóirat megindításának kérdését, melynek ítéletei, vitacikkei az olvasóközönséget a reformjavaslatok támogatására ösztönzik. A nemrég lezajlott nyelvújítási vita sem maradt meg a szoros értelemben vett „nyelvészeti” keretek között, a régi s az új ízlés, nyelv- s irodalom-szemlélet, sőt ideológia képviselői csaptak össze; az Auróra évenként megjelenő kötetei egyre inkább szembekerültek a klasszicizmus táborával, s ez a szembekerülés sem pusztán irodalmi-esztétikai okokra vezethető vissza. Toldy Ferenc 1825-ben szeretne Magyar Hermes⁴ címmel lapot indítani. A cím még Wielandra, a magyar felvilágosodás egyik legkedveltebb írója újságjára utal (Der Neue Teutsche Merkur), ám tartalmában az új, a korszerű irodalmi irány szolgálatában állott volna. Ezt támasztják alá Toldy Ferenc 1826–27-ben írott cikkei.

A nemzetiesedés s a polgári fejlődés előmozdításáért folyó harcban így kap szerepet a Tudományos Gyűjtemény, melynek új szerkesztője nem a mozgékony költő, Szemere Pál; nem a józan s száraz tudós, Fejér György; nem a tekintélyes s a magyarosodásnak túlzásaival

¹ KÓSA JÁNOS: Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig, Bp. 1937. Apollo Könyvtár 7. szám.

² HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történelméből, 1823–1848. Bp. 1886. III. kiad. I. köt. 197.

³ Gróf Széchenyi István Válogatott Munkái, Bp. é. n. I. köt. 134–135.

⁴ WALDAFFEL JÓZSEF: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből, 1780–1830. Bp. 1935.

is buzgó bajnoka, Horvát István — hanem a *Zalán futásával* alig föltűnt Vörösmarty Mihály lett. Neki viszont életmentést jelentett szerkesztői állása. A *Zalán futása* erkölcsi sikere után úgy vélte, lehet Pesten író, és semmi más. Késérő tapasztalatok győzték meg, hogy növekvő hírneve önmagában nem biztosíthatja még a mindennapi kenyeret sem. 1827-ből származó leveleiben szüntelen nélkülözésre panaszkodik, tervezi, hogy Fehérvárra megy ügyvédnek. Barátai (pl. Fábíán Gábor)⁵ visszatartanak, de még december közepéig sem csillan föl a Pesten maradás lehetőségének reménye. Csak a hónap utolsó napjaiban értesülünk arról, hogy szerkesztő lett. Fábíán Gábor válaszelevele a forrás, kelte: december 31.⁶ Tétélezzük föl, hogy Fábíán azonnal válaszolt, akkor is legalább 3–4 napnak kellett eltelnie Vörösmarty levelének érkezete előtt. Zádor dec. 27-i, Kazinczynak küldött levele még nem tud e tényről, ezt majd Toldy adja hírül dec. 29-én.⁷ Tehát: december 25–27. között mondhatott igent Vörösmarty Károlynak, s így joggal vallhatta be Kazinczynak: „készületlenül” vette át a szerkesztést.⁸

Hogy Vörösmarty szerkesztő lehetett, abban talán Horvát Istváné a főszerep.⁹ A Horvát-Károlyi levelezésből¹⁰ tudjuk, hogy a kiadó előtt a történész csalhatatlan tekintély. Horvát pedig szívesen ajánlotta Vörösmartyt, hiszen a költő — ha nem is minden fenntartás nélkül — híve, a *Magyarvár* poétájának elképzelései nem estek messze a történetíró felfogásától. Waldapfel József¹¹ — s nyomában Horváth Károly¹² — inkább afelé hajlik, hogy a szerkesztőváltozás Bajzáék puccsszerű rohamának eredménye; szerintük az aurórák „Révai Társaság”-beli ülése (Bajza december 13-i levele a koronatanú) segítette volna Vörösmartyt. Nem vethetjük el ezt az álláspontot sem, bár két kérdés merül föl: 1. Vajon Toldy, Bajza s Zádor rendelkeztek-e olyan tekintéllyel hogy a jó összeköttetésekkel bíró Thaisz elbocsátására bírják Trattneréket? 2. Az ülés december közepén lehetett. Ha Vörösmarty azonnal szerkesztő lett (puccsszerű roham!), miért nem azonnal küldte tanulmányokat, közreműködést kérő leveleit? Mért várt kb. egy hetet?

A Tudományos Gyűjtemény szerkesztője jókora tekintélyt mondhatott magáénak, hiszen a folyóirat egyetlen volt a maga nemében. Az előd, Thaisz András a reformkor érdekes típusa, a német neohumanizmus tanítványa. Életét vezérlő eszméit a késmárki liceumban ismerte meg, innen származik az a nemzetek fölé emelkedő, a nemzeti törekvéseket csak egymás mellett elképzelni tudó szemlélete, melynek a magyar nemzeti megújulás viharos lendülete mindvégig idegen maradt. A század első-második évtizedének német s osztrák lapjai (Wiener Allg. Literatur-Zeitung, Vaterländische Blätter, Annalen der Lit. u. Kunst stb.) az ő újság-ideáljai, a vegyes tartalmú, mindenféle elkötelezettségtől mentes folyóirat. Szerkesztői egyéniségének határozatlanságát, tehetelenségét bizonyítja, hogy Horvát István s Fejér György langyos hazafiúi érzéséért haragudtak rá, Rummy Károly György pedig — igazságtalanul — nemzeti türelmetlenségét vetette szemére. Thaisz érdeme, hogy a cseh nemzeti megújulás hasonló törekvő folyóiratát rendszeresen ismertette, s a cseh tudományos, irodalmi élet jelenségeit közvetítette.¹³

A szerkesztő Thaisz tehát sokszorosan megbukott, hiszen e lapnak Pest magyarosításáért is kellett harcolnia. A városban ügyesen szerkesztett német lapok (Iris, majd Der Spiegel) jelentettek konkurrenciát, a Muzáron is jelentős olvasóközönséget vont el. Olyat kellett adni,

⁵ Vörösmarty Mihály Összes Művei (ÖM.) XVII. köt. Bp. 1965. 187.

⁶ Uo. 188.

⁷ Kazinczy levelezése XX. köt. 422.

⁸ ÖM. XVII. köt. 193.

⁹ Uo. 430. BRISITS FRIGYES jegyzete.

¹⁰ OSZK. Kézirattár, Levelek- és Uo. Quart Lat. 1426.

¹¹ WALDAPEL: i. m.

¹² A klasszikából a romantikába, Bp. 1968. 414.

¹³ A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből (szerk.: KEMÉNY G. GÁBOR), Bp. 1962. 226–227.

amely máshol nem található, s ezzel párhuzamosan Széchenyi gondolatait is népszerűsíteni kellett. Meg kellett tartani a konzervatív nemesi olvasóközönséget, ki kellett elégtetni Kazinczynak s társainak táborát, de a fejlődő-kialakuló honorációr-réteghez is szólni kellett. Vörösmarty-nak évi 800 Ft-ot jelentett a szerkesztői állás, s ez tisztes (bár szerény) megélhetést biztosított.¹⁴ Ám elképzeléseit — nem csak a följebb említett kööttségek miatt — csak bizonyos fokig való-síthatta meg. „Készületlenül” vette ugyan át a lapot, de beköszöntőjében határozott prog-ramra lelünk: „Mindeddig az írás szép művészeti ágaiban kevés eredetit és jelest mutathatunk, ennél is kevesebbet a tudományokban . . .” — írja erős önkritikával. Elismeri az „egyesek” érdemeit, az „egész” viszont „parlagon” áll. (Nem nehéz Széchenyi gondolataira ismernünk.) Hangsúlyozza a nyelvújítás érdemeit, majd a szokásos szerkesztői ígéretés helyett így ír: „korunk talán nevelője lesz egy boldogabbnak, melyben a most kifejlődő lelkek tündöklenni fognak”. Ha valaki, úgy Vörösmarty érezte, mennyire nincs igazi, irodalmi élet, az „egyesek”, a magános alkotók helyett vitaforum, eredeti alkotások kohója. Későn vette át a lapot ahhoz, hogy új típusú újságot formáljon belőle, de az irodalmi élet előkészítésére így is alkalmas lehet. Vörösmartynak sikerült Kazinczyt, Kis Jánost, Kölcseyt, Horvát Istvánt újra megszólaltatni, elsőnek teret adni Czuczornak és Bajzának. Később alapvetővé vált munkák egész sorozata jelenik meg szerkesztése idején. Róthkrepf (Máray) Gábor zenetörténeti fejtegetései, Horvát István — igaz, hamis — történelemszemléletet formáló tanulmányai, Vajda Péter a nemzetiség fogalmáról értekezik, Kazinczy pályája emlékeztét küldi el, itt zajlik le jórészt Bajza első nagy polémiaja az epigramma teóriájáról.

Horváth Endrétől Gyurikovits Györgyig, Edvi Illés Páltól Jankovich Miklósig, szinte minden számba vehető írástudó helyet kap. Ennek ellenére (vagy éppen ezért?) nem teljes értőd a végeredmény. Rumy 1828 áprilisában még így örvendezett: „Dass das Tudom. Gyűjt. eine andere Redaction hat, darüber muss sich jeder, der die Thaisischen Umtriebe kennt, und den affectirten Nationalismus und Sectengeist hasst, freuen”¹⁵. Toldy Ferenc is reményét fejezte ki, hogy Vörösmarty magasabb színvonalra emeli a lapot.¹⁶ Guzmics Izidor még 1829-ben is elismeréssel ír Kazinczynak: „A Tud. Gyűjtemény minden Gyűjtemény; kiterjesz-kezik a tudomány és mesterség minden ágára, minden ember talál benne, amit maga hasznára fordíthasson; de fordításokat, idegen elme szüleményeket fel nem veszen. Ennek célja azért a nemzetek minden tárgyú s águ mívelése, a szorgalomnak s tanultságnak, szép és hasznos mester-ségeknek, a földmívelésnek előmozdítása, közvetlenül magából a nemzet kebeléből, a magyar elmék találmányaikból, szerzéseikből”.¹⁷ Más kérdés, hogy Guzmics dicséretének első része, ti. hogy a T. GY. „mindenes gyűjtemény”, éppen nem volt Vörösmarty kedvére. Hiszen ha érdeklődött is más tudományok iránt, az irodalom, a történelem s a nyelvészet vitaforumává szerette volna alakítani az újságot. A dicséret második része valóban Vörösmarty szerkesztői szándékát visszhangozza. Guzmics Kazinczy híve, eredetiségen nem egészen azt értette, amit Vörösmarty. Ebben a megfogalmazásban talán mindössze nem-fordítottat jelent, s Vörös-marty ezen a szűk értelmezésen messze túlmént. (Erről alább bővebben.) Vörösmartynak számtalan nehézséggel kellett megküzdenie. A Muzáron, a Felső-Magyarországi Minerva is vont el el értékes erőket; tehetségtelen munkatársakat örökölt elődjétől (Kiss Károly unalmas „al-vitézeit”, Almási Balogh hosszadalmas külhoni utazásait, Edvi Illés terjedős cikkeit közölnie kellett, ha nem akart ádáz ellenségeket szerezni). Thaisz intrikálását is ki kellett védenie. Thaisz a cenzor, Drescher barátja, ki e baráti kapcsolat miatt is akadékoskodik.¹⁸ Thaisz később — sikertelenül — ellenlappal próbálkozik (Sas).

¹⁴ TóTH DEZSŐ: Vörösmarty Mihály, Bp. 1957.

¹⁵ Kazinczy lev. XX. köt. 496.

¹⁶ Uo. 422.

¹⁷ Uo. XXI. köt. 113.

¹⁸ ÖM. XVII. köt. 210.

Vörösmarty hívei között jónéhányan bírálják a T. GY.-t, Fábíán Gábor a „Kemendvári rege bolond recenzió”-ját veti — joggal — a szerkesztő szemére,¹⁹ Toldy szatírát ír az egyik kötetre.²⁰ Az aurórások fokozott szerepeltetése miatt felháborodók érzését fejezi ki Szeder Fábíán levele (1830-ban): „Vörösmartyra is sokan haragudnak, azt állítván ellene, hogy csak embereinek írásait veszi fel a Gyűjteménybe, amiért is azt többen csupán ezen okból meg szűnnék jártni. Talán érzi is ő ezt, amiért is maga kezére készül egy folyóírást adni”.²¹ Egy recenzió ürügyén Szemere Pál is megnehezítel Vörösmartyra.²² Nehézséget okoz a kiadó nagyképűsége, akadékoskodása.²³ Vörösmarty már 1829-ben panaszolja, hogy Károlyi „újabb és újabb vexái” miatt „készülőben van a redactionról lemondani”.²⁴ Igaz, néhány nap múlva megbékül, mikor Károlyi 8 Ft-ot fizet az Ezeregyéjszaka ivéért²⁵ (Horvát Istvánnak 12-t fizetett ívenként).²⁶ Vörösmarty nehezen tűri a sima modorú Károlyi nagyhangúságát, ki „intézet”-nek nevezi nyomdáját. Epigrammával válaszol: „Intézet más, azt ország állítja, s nemes cél, Vagy te is ország vagy, s célod is úgy-e nemes?”²⁷ Mindehhez járul, hogy rosszul korrigált.²⁸ Közben beteg is volt (ezalatt Zádor szerkesztett).²⁹ Az 1831. esztendő elején a „Redactio sanyarú kötelességé”-ről panaszkodik,³⁰ emiatt nem mozdulhat Pestről.³¹ Jól látja Bajza: „Vörösmarty valóságos Pegasus im Joche az ügy irtóztató kárára”³² (elsősorban az akadémiai küzdelmekről van szó).

Ehhez azt is hozzá kell számítanunk, hogy eleinte a melléklet, a Koszorú, Vörösmarty szívügye. Ennek szerkesztésével irodalmi szándékait valósíthatta meg, míg a T. GY. kedvéért számos, számára idegen tárggyal is foglalkoznia kellett.³³

Mindent egybevetve a Tudományos Gyűjtemény — Vörösmarty szerkesztősége alatt — teljesítette kötelességét. A Thaiszénál nemzetibb, magyarabb s egységesebb folyóíráttá alakította a lapot. Alapvető célkitűzése: a nemzeti mozgalom támogatása, történeti-művelődéstudományi, valamint irodalmi példákkal való alátámasztása megvalósult. Széchenyi elgondolásainak egyike-másika (lőtenyésztés, dunai hajózás stb.) közvetlenül is helyet kapott. A „régidicsőség” fölélesztése mellett sok szó esett a múltbeli magyar nyelvi törekvésekről, gondosan regisztrálták, értékelték a megyék intézkedéseit a magyar nyelv javára. Alább látni fogjuk, hogy az eddigieknél több s jelentősebb elméleti írás kapott nyomdafestéket, ezek az új irány, a romantika győzelméhez járultak hozzá.

¹⁹ Uo. 224.

²⁰ Uo. 445. BRISITS FRIGYES jegyzete.

²¹ Figyelő V. 143.

²² Kazinczy lev. XXI. köt. 541.

²³ Az idézett Horvát—Károlyi I. levelezés bizonyítja, hogy Horvát Istvántól Károlyi többször kért kéziratokat, cikkeket. Előfordult, hogy mások is Károlyinak küldték a T. GY.-be szánt közleményüket. Például: Rummy Károly György. Levele: OSZK. Ki. Oct. Hung. 240.

²⁴ Bajza levele Toldyhoz 1829. aug. 11-én, B. J. Összegyűjtött Munkái, Bp. 1901. VI. köt. 285.

²⁵ Uo. 289.

²⁶ Vörösmarty 800 forintjával szemben Horvát István későbbi szerkesztői fizetése: évi 3000 Ft. lesz. L. SZÜCSI JÓZSEF: Bajza József, Bp. 1914. 243.

²⁷ ŐM. II. köt. Bp. 1960. 146. 195. HORVÁTH KÁROLY jegyzete.

²⁸ Bajza: Összegyűjtött Munkái... VI. köt. 325.

²⁹ Zádor Györgyről: TÓTH LŐRINC, Zádor György emlékezete, Pest 1869. — VÁCZY JÁNOS: Zádor György, Figyelő 1888. 234—238.

³⁰ Kazinczy lev. XXI. köt. 506.

³¹ ŐM. XVIII. köt. 55.

³² R.: A Szemere-tár Bajza-levelei, ItK 1910. 366.

³³ A Koszorúval itt nem foglalkozunk, annak vizsgálata külön dolgozat tárgya lehetne. Itt most elsősorban Vörösmartyt, a T. GY. szerkesztőjének portréjához szeretnénk adalékokat szolgáltatni. A költészetével kapcsolatos kérdéseket is inkább elméleti, mint gyakorlati oldalról közelítjük meg; ez utóbbi a Koszorú szerkesztési elveinek elemzéséhez kapcsolható. E kérdést érinti: HORVÁTH KÁROLY, i. m. 415.

Vörösmarty, a szerkesztő nem vihette következetesen keresztül elképzeléseit; Vörösmarty, az alkotó hamarosan túllépett a T. GY. képviselte nemesi elveken. Szerkesztőségének 4 éve mégis fontos állomás életében s az irodalomtörténetben. E szempontokat vettük figyelembe, mikor mondanivalónkat az alábbi kérdések köré csoportosítottuk:

1. A T. GY. mint a nemzeti törekvések szócsöve,
2. A romantika s a T. GY.,
3. A folyóirat közvéleményformáló szerepe.

1. 1828-ban még a nemesi reformmozgalomnak igencsak a kezdetén vagyunk. A javaslatok óvatosak, csupán körvonalaikban sejtetik a 30-as évek közepére kibontakozó, széles ívű nemzeti törekvéseket. A polgári fejlődésért akarva-akaratlanul küzdő nemesség megyei méretekben gondolkodik, s elsősorban sérelmeit kívánja orvosolni. A T. GY. e törekvéseket igenli, a megyei kezdeményezésekről részletesen tudósít. Azokat a magyar nyelv érdekében hozott intézkedéseket népszerűsíti, melyek a nemzetté formálás állomásai lehetnek, s melyeknek átvételét tanácsosnak tartja. Így egyrészt közgyűlési jegyzőkönyvekből idéznek. E rendeletek ugyan csak a megye területére érvényesek, de erőteljesen nemzeti szemléletük igénye, a viszonylag széles körben olvasott lap hasábjain való terjesztése a magyar nyelv hivatalossá tétele érdekében fontos eszköznek bizonyulhatnak. Másrészt az iskolák, a líceumok intézkedéseiről számolnak be, ha azok a magyar nyelv terjedését szolgálják. A folyóirat szinte valamennyi pedagógiai-iskolai vonatkozású cikke a hazafivá nevelés kérdését boncolgatja. Különösen Czuczor Gergely írását kell kiemelnünk (1828. X.), aki az egész tanítási rendszert és módszert bírálja, s a hazai költők (Virág, Kisfaludy, Berzsenyi) iskolai oktatását követeli. A szerkesztőség teljes egyetértésre számíthatott az ifjú szerző, mikor élesen bírálta azokat, kiknek keblében „fagylelkűség” találatik a magyar nyelv iránt. S e tárgykörbe sorolhatjuk azokat az írásokat, melyek a magyar nyelvet példásan tanító nevelőkről, mecénásokról szólnak (Vörösmarty maga is kiveszi ebből részét: egy debreceni kiadványt ismertetve, dicséri Rétsejt, mivel „Debrecenben a magyar nyelv tanító székét alapítá” 1829. XII.).

Ezek az írások, beszámolók fontos részét alkotják az olvasókat nevelő törekvéseknek: a magyar nyelv terjesztésére összpontosítanak, s ezzel összefüggésben a magyar nyelvű művelődés ügyét segítik. Ezáltal a nemzeti öntudatot serkentik. A szerkesztő szem előtt tartja, kihez szól; meddig mehet el mondanivalója megszövegezésében. Itt érhetjük tetten a tudatos szerkesztői munkát: egy szóval sem mond többet, mint amit a megyegyűlések, iskolai értekezletek határoztak, nemigen von le következtetést, a tények lelkes hangú leírására szorítkoznak a tudósítók. A nemesi szemlélet sugárzik e híradásokból, azok nem mentek túl az olvasókörzösig elképzelésein.

A magyar nemzeti öntudat ébren tartásának ennél fontosabb eszköze: Horvát István megannyi tanulmánya. Az ő történet szemlélete túlzásaival, egyoldalúságával, önkényes forrás-magyarázataival, tetszetős, ám tudománytalan szószármaztatásával nemzedékeket nevelt, lelkesített. Eötvös József éppúgy tanult tőle, mint Vasvári Pál. Horvát életműve, mely hatásában tán épp a T. GY.-nek ez éveiben érte el csúcspontját, nem intézhető el a *tudománytalan* címszó alatt. Tudatos program szerint alkotott; nem hamisított, csupán egyoldalúan magyarázott; nem a forrásokból származtatta elképzeléseit, elképzelései szerint alakította forrásait. Már 1806-ban szakított elődjei módszerével: „A régiek csudatevők, Katona szentes, Pray nem elég bátor, a többi Katonát és Prayt írta ki. Hogy jó históriát írjunk, ahhoz más idők kellene.”³⁴ Fejér György ugyan 1818-ban figyelmezteti „merész hypothéziseire”,³⁵ Horvát nem zavarhatja magát, halad a maga útján. A romantikus kor történésze. Nem írhatta volna a legkép-

³⁴ Idézi: VASS BERTALAN: Horvát István életrajza, Bp. 1895. 40. Horvát újabb értékelése naplójának, a Mindennapi-nak új kiadásához írott bevezető tanulmányokban, Bp. 1967. HUSZTI IMRÉNÉ—SZAUDER JÓZSEFNÉ: H. I. élete, 9—16. — SZAUDER JÓZSEFNÉ: H. I. kora és működése, 17—26.

³⁵ SZIDI JÁNOS: Fejér György, Bp. 1936. 39.

telenőbb állításokat, ha azok nem a kor igényéből fakadtak volna. A kor harcait segítette példáival, azt várták, hogy az őseket dicsőnek, romlatlannak, példaképnek ábrázolja; hogy a jelen célkitűzéseit a múlt nagyságával igazolja.³⁶ Az egész nemzet álmolta Horváttal együtt az ősi dicsőséget, mit ő hatalmas apparátussal, lendületes stílussal, számtalan kiragadott oklevél-idezettel bizonyított. Bizonyos fokig a szlovák Kollár rokona, ki nemcsak költőként, hanem tudósként is elismert, értékelt alakja volt korának. Kollár nyelvészeti tanulmányai (italiai útja során pl. szinte horvátistváni etimológiával bizonygatja olasz helynevek szláv eredetét) ugyanannak a naiv-romantikus rajongásnak termékei, melyek nemcsak Horvát Istvánra, hanem általában Kelet-Európának ezekre az éveire jellemzőek.³⁷ Kollár és Horvát még közös kiadványban is harcoltak egymással.³⁸ E kiadvány egyik — nem meglepő — érdekessége a két, ellenkező irányból induló tudós terminológiájának hasonlósága, mely — mint azt Vladimír Šmilauer is bizonyította³⁹ — legalábbis közös forrásokra utal. Horvát Kollár egy röpiratának bírálatával mutatkozik be az új T. GY.-ben (1828. I.). Azonnal Schlözerrel támadja, kinek munkássága a szlávok nemzeti ébredését segítette elő. Önmagában helyes elveket vall: „Nincsen, nem is lehet História A PRIORI, hanem a Történet Tudományában mindennek hitcse vagy legalább hihető Tanúbizonyságra kell épülni.” Támadja Kollár — szerinte — déltalabos szószármaztatásait. Önmagáról vallja: „a Nemzeti Gyűlölségnek soha nem volt hirdetője”. Kétféle nacionalizmus, a szlovák s a magyar-ütközük itt össze — kétféle romantikus nemzetszemlélet, mely a fölfelé ívelő nemzeti mozgalomban gyökerezik, s arra visszahat. Mindketten saját népük dicsőségét, különb voltát, előkelőnek tartott népekkel való rokonságát próbálják bizonyítani; így igazolják létének jogosságát, a Kárpát-medencében való uralkodásának jogfolytonosságon alapuló törvényességét. Kollárnál ez némileg önvédelemnek számít a magyar középnemesség nemzetalkotó s abba a szlovákokat is beleépíteni kívánó nacionalizmusával szemben; Horvát István történelemszemlélete a hazai piacot birtokolni vágyó középnemesség eszméi igazolása. Még világosabban kitűnik ez Horvát többi tanulmányából: *A Magyarokról mint Agarénusokról* (1828. XII.), *A Jászokról* (1829. VII-IX.), *a Deutschok. Mózesről Tacitusig* (1831. V.). Horvát szerint minden régi, nevezetes nép magyar volt, de legalábbis rokon. Mindenfajta régi nyelv a magyarnak valahogyan őse. S mindezt — irtuk — hatalmas apparátussal bizonygatja. Ám fel kell figyelni arra, hogy Horvát kitűnően ismeri a szomszéd népek tudósainak kiadványait: Bernolák szótárából idéz, Karamzinnal, Schlözerrel vitázik, Dobnerre s Lindére hivatkozik, Dobrovskýból s Palkovič kanonokból citál. A szomszéd népi törekvéseknek nem feltétlenül ellensége. Megvan benne a jóindulat a másik nép tudósának elismerésére: „ha Palkovitsch György a Magyar Jász szovat a SZLÁV NYELVEK régi JAZYK vagy GAZYK szovából magyarázván, állítja, hogy a JÁSZ NÉV annyit jelent, mint PAGANUS, hibás magyarázatot adott ugyan, de még is olyast, mely a Történet Tudományban sokáig HASZNÁLTATOTT, és amely... fölvilágosítja a Történet Tudomány egyik időszakaszát” (1829. IX. 52.). Horvát István ismeri Pessina, Kadlubko, Klaproth,

³⁶ A haza történelmének ismerete nélkül nincsen hazaszeretet sem — vallja német forrás nyomán Horvát István („Ohne Vaterlandsgeschichte keine Vaterlandsliebe”), s ez történetírásának irányáról is árulkodik (T. GY. 1832. III. 115.). Vörösmarty álláspontja némileg különbözik ettől. Ő a történetírás népszerűségét hangsúlyozza. Vannak deák és német történetíróink — fejtegeti —, „de nekünk magyartól magyarul s végtére csinos magyarsággal írott história kell; mert csak ilyentől várhatni, hogy a nép könyvévé (1) váljék” (Uo. 1832. 115–116.).

³⁷ SZIKLAY LÁSZLÓ: Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten, Tanulmányok a csehszlovák — magyar irodalmi kapcsolatok köréből, Bp. 1965. 169. — MILAN PIŠŮT: Madarská romantika a počiátky Štúrovej školy, Literarnohistorický sborník V. 173–178.

³⁸ A szlavinokról az az kérdőőről... Értekezik Horvát István, Pesten 1844. Toldalék... Kollár János.

³⁹ O maďarských vlivech na filologii Kollárovu, Slovenská miscellanea, Bratislava 1931. 180–182.

Keppen, Hammer történeti munkáit, s imponáló biztonsággal forgatja a különböző korok cseh, szerb, lengyel, vend, román szótárait. Cnapius, Wussin, Jambressich, Voltiggi, Karadžić, Gustmann, Heym nevét olvassuk a szótárírók között, s ezzel csak azt akartuk érzékeltetni, mennyire figyelemmel kísérte a szomszédos népek tudományos törekvéseit.

Megróhatjuk-e ma már tudománytalan történészkedéséért? Amikor hamisított „ősi” énekeket ünnepelt Goethétől Arany Jánosig egész Európa, amikor hamis „délszláv” művekkel szédítette a szláv népköltészet rajongóit Mérimée, amikor a királyudvari ál-ősi kéziratok nemzetiesedésre s önfeláldozó hazaszeretetre buzdítottak; amikor a fejlődésben jócskán elmaradt kelet-európai népek hatalmas ősök s világrengető elődök kutatásával s fölmutatásával akarták hátrányukat behozni: Horvát István fölött sem törhetünk pálcát. A romantika korának egy bizonyos szakaszán a Horvát Istvánoké a szó, írásaikat lesi az ország, életművük szervesen beleépül a nemzetiség elismertetésért folytatott küzdelembe. Annál is inkább, mert maga Vörösmarty is — élete egy szakaszán — Horvát István hatása alá került.⁴⁰ Egy szerkesztői jegyzetében (1829. IX. 60.) Horvát egy művét „nagy rendű Munká”-nak nevezi s „megbecsülhetetlen történeti nyomozás”-nak. Szeretné minél előbb könyvalakban is látni. Magánlevélben gúnyolódik ugyan Horvát egynémely túlzásán, a történész cikkeinek hatása erősen érződik a magyar nyelv eredetéről írott tanulmányán (1828. II. 45–60.). Nem merészkedik oly messzire, mint Horvát; ennek tán az is az oka, hogy jóval kisebb a történelmi és nyelvtörténeti tudása. Vörösmartyt inkább kora nyelvállapota érdekelte. Versegly nyelvészeti elmélete ellen harcolt (igaz, itt is Horvátra hivatkozott). Vörösmarty elismeri, hogy vannak a magyar nyelvben jövevényszavak, ám a magyar nyelv fejlődését mechanikusan képzei el. Az egytagú szavakból vezeti le a nyelvkincset; az egytagúakból fejlődtek volna ki a többtagúak. „A szavak, mint a beszélő lelkében támadt képzetek jelei, egymás mellé tétettek, s a kapcsolás közöttök az ész munkája volt.” Ezt a gyermeki beszéd kezdeti tagolatlanságával, majd lassú mondatalkotásával bizonyítja. Minden szótagnak megvolt a jelentése, de e jelentések egy része feledésbe merült. Ekkor vitatkozik Verseglyvel — a holt gyökök kérdésében. Tanulmányának célját így fogalmazza meg: „Az idő, ha munkások leszünk, kiemel éjünkből, s bámulni fogjuk nem csak történeteinkben, hanem minden szavainkban a nagy ősök világos, szép beszédét”. A történelem mellett a nyelvészet is a nemzet öntudatosodásának szolgálatában!

Vörösmarty patriotizmusáról itt kell néhány szót szólnunk. A Kollár röpiratával foglalkozó Horvát-recenzió nyilván fölkelte Vörösmarty érdeklődését. Nem mintha Kollár nevét nem ismerte volna már. Zádor 1827. nov. 28-i levelében említi a szlovák költő nevét,⁴¹ Fábián Gábor pedig örvend Horvát István kritikájának.⁴² Deák Ferenc tréfálkozva írja Vörösmartynak: „a Tótokat szemmel tartsd, mert a Tőlök elpörlött meszó és meszár szókért féltetek izmos ökleiktől”.⁴³ 1829-ben maga Vörösmarty akar cikket megjelentetni — igaz, Rummy ellen — Kollárról s arról, mi tekinthető „hazai” irodalomnak. A cikk a cenzor akadékoskodása miatt nem jelenik meg.⁴⁴

Vörösmarty tehát helyet adott a szlovákok elleni írásoknak, ezeket maga is helyeselte, hiszen vallotta a nemesi nacionalizmus elvét. Mindez nem zárta ki, hogy a cseh kultúrát rokonszenvesen bemutatott cikkeket ne tegyen közzé. Míg a szlovák értelmiség a magyarosodás ellenfeleként szerepelt a köztudatban, addig a cseh kultúrára, mint külföldi s eredményeit fölhasználható forrásra, párhuzamra tekinthettek. Vörösmarty épp ez időben vált a cseh történetíróval, Palackýval levelet. A T. GY. közli a cseh humanista költő Bohuslav Lobkovitz karlsbadi ódáját (1829. IX.) s a fordításokkal kapcsolatban Kis János beszámolóját (Uo.).

⁴⁰ GYULAI PÁL: Vörösmarty életrajza, Bp. 1905. V. kiadás 88—91.

⁴¹ ÖM. XVII. köt. 188.

⁴² Uo. 201.

⁴³ Uo. 205.

⁴⁴ E problémáról részletesen szóltam: Rummy Károly György, a kultúrközvetítő, Klny. a FK 1963. 1—2. számából, 3.

Palacký kora ifjúságában megismerkedett a magyar irodalommal, nagyra tartotta Berzsenyi költészetét, s több magyar tudóssal épített ki kapcsolatokat (őccse a soproni líceum tanulója volt, érdekesek bátyjához írott levelei a soproni életről). Mint a cseh Múzeum cseh és német nyelvű folyóiratainak szerkesztője, sokat foglalkozott a szlovákok helyzetével is, s fölemelte szavát a magyarosítás ellen. F. A. (Fabó András?) ismerteti Palacký állásfoglalását (1830. I.), a magyarosítás s Horvát István megítélése kérdésében vitatkozik vele; ám jóleső érzéssel veszi tudomásul, hogy a cseh történész becsüli a magyar költészetet. Toldy Ferenc teret kap, hogy az ócseh literatúráról, prágai látogatásáról s ezen belül: a királyudvari kéziratok fölfedezőről, Hankáról értekezzék. Közli is a kézirat néhány sorát, s értékeli a mű romantikus vonásait (1830. VI.). W. L. (Walther László?) szintén cseh irodalmi tárgyú cikket ír a lapba (Uo. VIII.), ebben közli Berzeviczy Pál ódáját a cseh egyetemi könyvtárhoz. Még a magyar nemzeti mozgalommal nem túlságosan rokonszenvező Csaplovics János vend tárgyú etnográfiai értekezését sem utasítja vissza a szerkesztő Vörösmarty.

Az első csalódáson átesett, eredményeire féltékenyen büszke középnemesség ideológiája Vörösmartyé. A reformjavaslatok épp csak az albizottmányok előtt vannak, s a szlovákok, a csehek s a szerbek hasonló nemzeti céllal állnak elő (a horvátok mozgalma a 30-as években válik erőteljesebbé). A szlovákok s a szerbek éppen Pestről indítják meg harcukat a nemzetti válásért. Az egy városba, szűk körbe kényszerített nemzeti mozgalmak szinte valamennyi ponton súrlódnak. A szerb nemzeti mozgalom több vezetője megfordul Vitkovics Mihály házában, esetleg magyar költőkkel is találkozik, a szlovák Kollár a mai Deák térről hirdette a szlovákok föltámadásának s nemzetti válásának horvátistváni tüzességű ígét. A szerkesztő Vörösmarty így a nemzeti s nemzetiségi harcok keresztútjében élt, látását (s szinte valamennyi hazafi látását) elhomályosította, hogy a nemzeti mozgalom már kiindulópontjában a romantikus, önmaga nemzetét eszményítő történet szemléletből nyerte igazolását. Még ha a legjobb indulattal is közeledtek egymáshoz, a múlt egyféle, de ellenkező előjelű megítélése, a hazai piacokért s hegemoniáért folytatott, nemegyszer éles harc föltétlenül egymás ellen fordította a küzdő feleket. Vörösmarty osztotta a reformnemesség legjobbjainak véleményét, s a folyóiratot — mint a magyar nyelv terjesztésének egyik eszközét — a nemzeti mozgalom érdekeinek rendelte alá. Nem Vörösmartyn, de gyöngye képességű munkatársain múlt, hogy a szerkesztés nem mondhatott nagyobb eredményt magáénak. A T. GY. munkatársi gárdájának állásfoglalása nem mondható egységesnek. Vörösmarty és hívei mellett szóhoz jutnak a Thaisztól örökölt szerzők, közöttük tiszteletre méltó tudósok, kik nem vetették magukat alá a szerkesztői elveknek. Így Jankovich Miklós képviselte a türelmesebb, megértőbb álláspontot. Még Thaisz idején került kapcsolatba a cseh tudós társasággal, majd Kollárral kötött barátságot. Jelen-tékeny slavica anyagot tartalmazó könyvtárából a szlovák népköltési gyűjtemény össze-állítója bőven merített.⁴⁵ Igaz, Toldy viszont magyar költői régiségei számára nézte át Jan-kovich könyvtárát.⁴⁶ E gyűjteményt maga Jankovich ismertette (1830. VIII.). A cseh-magyar közös múlt idézésével enyhíti a nemzetiségek közötti vitát (Uo. III.). Schwartnnal vitázik a kalendárium-készítésről. Azt állítja, hogy annak feladata a nemzet múltjának, egykori kultúrája fejlettségének, virágzásának bizonyítása. Másutt a nemzetiségek közötti megértést szorgalmazza. A szomszédos nemzetek fiai, közli, a lengyelek, a csehek, a románok igyekeznek azon, hogy anyanyelvük történetét megírják. Szükségesnek látszik a magyar nyelv történeté-nek megírása is. Ehhez adatokat szolgáltat. Jankovich a felvilágosodásból a romantikába tartó átmeneti kor embere. Ribay, a nagy szlovák könyvgyűjtő-bibliográfus hagyatékát ő vásárolta meg, s nem látott ellentétet abban, hogy egyszerre foglalkozott a cseh s a magyar múlttal, szláv és magyar irodalom- s tudománytörténettel. Ő még csak az első lépést tette meg a nemesi nacionalizmus felé. Cikkében fölveti a „hazafiúsított nemességből” származó (azaz

⁴⁵ SZIKLAY i. m. 166—167.

⁴⁶ KROMPECHER BERTALAN: Jankovics Miklós irodalmi törekvései, Bp. 1931. 17.

asszimiláns) írók problémáját. Rámutat arra, hogy ezek is sikeresen ápolták a magyar nyelvet. Haller Jánossal példálózik, ki Nürnbergből származik, de igaz magyarrá vált (1830. V.). Jankovich tevékenysége azonban csak szűk körben érvényesült, a nemzet a reformnemesség útját járta. Még akkor is, ha Vörösmartyval együtt túllépett Horvát István naiv lelkesedésén, Kölcsényi tette kész s a napi munkában megnyilvánuló patriotizmusával küzdött. Már Vörösmarty szerkesztése alatt, ha halkan, óvatosan, közvetve helyet kap Horvát István történetiszemléletének bírálata. Vörösmarty egyelőre csak barátainak írt leveleiben számol le e történelemlátással, Toldy Ferenc egy soproni tanár (Szabó József) nyelvészeti munkáját bírálja. Szabó délibábos etimológiájával, eredet- s rokonkutatásaival Horvát István tanítványa. Toldy nem kíméli e módszert: „A szerző az existenciát a kvalitásból akarja megmutatni.” A magyar nyelv 4000 év alatt sokat változott, érvel, s ezt mindenfajta hasonlításnál figyelembe kell venni. Ám csak Bajza mondja ki majd 1833-ban: „Horvát Istvánnak nem citatumai fogyatkoztak, nem olvasottsága hiányos vagy emlékezete hűtlen, hanem logikája fonák, argumentatioi gyöngék.”⁴⁷ Toldy most még csak közvetve bírál. (1830. V.)

Vörösmarty a nemzetiesedés szolgálatába állította a topográfiai irodalmat is. A nemzetiségi vidékről származó s megértő álláspontot képviselő Gyurikovits György mondja ki, hogy a honismeret fontos szerepet tölt be a hazafias nevelésben (1829. II. 3.). A topográfiában megnyilvánuló lokálpatriotizmusnak is megvan a maga szerepe a nemzeti mozgalomban. A megyei nemességet saját megyéjébe kényszerítették, látását ez a szűk körbe szorítottság határozta meg. De mint bizonyos mértékig önálló közigazgatási szerv, a megye — kicsinyben — a hazát is jelentette, melyet a törvénytelen intézkedéssel, királyi rendeletekkel, főispáni erőszakoskodásokkal szemben meg kellett védeni; melynek jogaiért még az országgyűlésen is ki kellett állni. A megyéknek ez az önállósága sajátos jelleget kölcsönözött, melynek leírása, természeti szépségeinek, gazdag történeti múltjának számbavétele önérzetet, öntudatot fokozott. Ezért mind a csupán leíró, mind a történeti jellegű topográfia virágzik. Céljuk egy: a haza természeti szépségeiben, kiaknázható ásványi kincsekben bővelkedő tájai iránt ébren tartani a szeretetet.

A nemzeti műveltség ápolása, terjesztése nemzeti feladat; ezen méretnek meg a kulturális törekvések. A táncról így vélekednek: „... nagyon jó volna a magyar táncnak rendszabásokkal meghatározott formát adni, nem pedig idegen ízlésű emberek szabad kényére bízni, kik holmi keverékekkel nemzeti sajátosságát elrontják” (1831. I. 25.). Másutt a festészetről szólva, emeli ki a szerző a nemzeti szempontot: „A nemzeti dísz, fényt, tehetségünk, erőnk és tudományunk szerint nevelni, s annak eddig ösmeretlen részét közönségessé tenni, édes hazafiúi szent kötelesség” (1828. IV. 3.). E hazafiúi kötelességnek a folyóirat minden területen igyekezett eleget tenni. Szinte minden számban találunk olyan cikket, mely a nemzetiesedést sürgeti, a nemzeti művelődés ápolására készítet.

2. Vörösmarty — szerkesztőnek, nyelvésznek — költő maradt. Az ő szerkesztése idején megnövekszik az esztétikai vagy az azzal valamilyen módon kapcsolatot tartó cikkek száma, egyre nagyobb súllyal szerepelnek a költői törekvéseket bíráló recenziók; s egyre több a romantikusok költői elképzeléseit, célkitűzéseit igazoló, olykor idegenből fordított értekezés. Igaz, már Thaisz helyet adott Toldy nem egy tanulmányának, olykor beszámolt a külföldi irodalom új jelenségeiről, mindez azonban esetlegesen, átfogó koncepció nélkül történt. Vörösmarty egy célra összpontosít, a romantikus elmélet s gyakorlat érdekében fordít, fordíttat, közöl eredeti értekezést. A T. GY. nem irodalmi lap, de Vörösmarty vezetése alatt egyre perdöntőbben szól bele az irodalmi életbe. Bajza polemikus cikke az epigrammáról, majd a Conversations Lexikon pör tisztázza az irodalmi frontokat, s e tisztázásnak gyakori színhelye a T. GY. A irodalompolitikai tisztázás mellett az esztétikai állásfoglalás sem késik. Míg a Felső-Magyarországi Minerva megmarad Kazinczy klasszicista szócsövének, addig a romantikus iskola a

⁴⁷ Idézi: Szűcs, i. m. 138.

T. GY. hasábjain lelhetjük meg költői eredményeinek igazolását, alátámasztásul külföldi példákat. A költő feladatai Kazinczy vagy Berzsenyi felfogásától eltérően fogalmazódnak meg például Bajza tollán: „Az emberi lélek az a fenéktelen mélység, melyet minden idők és korok fáradoztanak kimeríteni; s azon tudomány, melyet ennek studiuma által szereztünk, minden tudományok között leghasznosabb tudomány... A költő avatva van a lélek legmélyebb titkaiba”. (1828. VII. 29.). Toldy Ferenc Bajza szavait a magyar költészet napi problémáihoz igazítja. Az Aurórát bírálva-ismertetve állapítja meg, hogy az írók két táborra oszlottak: a „régiben maradás” s a „haladni vágyás” táborára (1828. I. 85.). „Egy intézet kelle tehát, mely az irányt... példa által kimutassa” (86.). Ez az Auróra szerepe. Elismeréssel szól Kazinczy nyelvújításáról, mely lehetővé tette az irodalom fejlődését, majd műfajok szerint sorra veszi az Auróra 1828. kötetében megjelent alkotásokat. Vörösmarty *Eger* c. kiseposzáról szólva kiemeli a „teremtő erő”-t s az „orientális-buja phantasiát” (93.). Toldy pontosan látja Vörösmarty jelentőségét, a „teremtő erő” hangsúlyozása a romantikus költői magatartás igenléséből fakad. Toldy jónéhány korábbi megnyilatkozásában tanújelét adta, hogy az igazi művész számára a „romantikus genie”, ezt látja Vörösmarty eposzaiban is érvényesülni. A *Tündérvölgyet* elsősorban azért méltatja, mert „tulajdon törvényeknek hódol”, kissé talán Schlegel nyomán⁴⁸ a költő nyelvtteremtő erejét ismeri föl Vörösmarty alkotásaiban. Ő is, Bajza is, szakít a horatiusi közhelyi egyoldalú értelmezésével: *mixit utile dulci*. Ha a T. GY.-ben megjelent esztétikai jellegű írásokat olvassuk, a „hasznos” értékelése ötlük szemünkbe. Kis János szerint az írók „nemek és nemzetek oktatói”, az „igazság papjai”. Az írókat akkor kell értékelnünk, ha „az emberi nemzet boldogságának előmozdítására fordítják” tehetségüket, „s így a világnak jóltevői lesznek” (1828. III.). A. Balogh Sámuel is ezt a racionális, szűk értelmezésű költői magatartást eszményíti: „a poétának a képzelődés minden gazdagsága mellett értelmességgel, isméretekkel és józan ítélettel vagy ízléssel kell bírnia”. (Uo. 1827. XI. 28.) A képzelődés (vagy ahogy Vörösmarty vallotta: *lángképzelődés*) szűk körbe szorítása, állandó ellenőrzése épp a „teremtő erő” elé akarát korlátot állítani. Mindehhez a nemzeti olvasóközönség egyoldalúan nemzeti szempontját kell hozzávennünk. Katona József tanulmánya (1821. IV.) visszhangtalanul halt el, a közönség Kisfaludy Károly „hazapufogatásának” tapsolt: Kisfaludy Sándor regéinek sikere nem annyira gördülékeny verselésének, mint inkább a fölfokozott nemzeti érzésnek köszönhető. Toldy Ferenc így kettős harcot vív: egyrészt a prakticista szemlélettel veszi föl a küzdelmet, másfelől a konzervatív-egyoldalú nemzeti ellenharcol. Berzsenyi és Kisfaludy Sándor költészetét összehasonlítva (1826. X. 107–108.) veti föl a kérdést: „a nemzetiség-e legfentebb tulajdona a költőnek, s nem lehet-e a nem-nemzeti nagyobb mindeneknél?” Az egyetemes felé haladó Toldyban látszólag Kazinczy követőjét látnánk, melyet alátámasztana, hogy az ifjú kritikus baráti levelezést folytatott az ősz mesterrel, annak költői pályáját nagyra becsülte; ha nem vennénk figyelembe, hogy ez fejlődésének csupán első állomása. Evvel párhuzamosan kezdi írni esztétikai leveleit Vörösmarty eposzairól, melyben választóvonalat húz a klasszikus s a romantikus közé. Ha a T. GY. szerkesztője Bessenyeit idézi (1826. I.), Toldy azt hangsúlyozza, hogy 1787-ben elég volt, ha valaki magyarul írt. Ma már több kell. „S mehet-e addig a patrióta kívánsága, hogy száraz kórót rágjunk, mert e földi, az ananász helyett, mert nem e földi?” (Id. h.) Ezután már nem csodálhatjuk, ha az Auróra idézett kötete költői közül Kölcsey s Dayka verseit szereti a legjobban, ahogy Berzsenyinek nyújtotta a pálmát Kisfaludyval szemben. Talán mindhárom költőre gondolt: „a magyaroknak legsubjectívabb lyrikusa, de ennél s minden lyrikusainknál romantikára gazdagabb” (102.). Itt csak érinti a romantikus költő tulajdonságainak körvonalazását, ezt az Auróra 1830. kötetének ismertetésekor teszi meg. Igaz, közben eljut külföldre, szemé-

⁴⁸ Toldy s a német romantikus esztétika kapcsolatáról: BEBECZIK ÁRPÁD: A romantikus Toldy, ItK 1941. — HALÁSZ ELŐD: Vörösmarty és Toldy, Klny. a Tiszatáj IX. 5–6. számából, Szeged 1956.

lyesen megismerkedik a német irodalom néhány jelentős alakjával, közvetlen közelről látja a cseh s a német romantikus mozgalmat. Schlegel eddig is olvasmányai közé tartozott. De nem csak neki! Fenyéry (Zádor) egy korábbi recenziójában fejti ki Kisfaludy Károlyról szólva: „A romános poézis a hős-középkor szüleménye s sajátja . . .” Ő is beszél a romantika tündérvilágáról, melynek jellemzője: „a szép különféleség”, alapvető műfajai: románc s ballada (1827. I. 84–89.). Toldy is ismerte a német romantikus esztétika fejtegetéseit, ám ő Vörösmarty költészetével szembesítette, s nem kevésbé romantikus stílussal innen vonatkoztatta el a romantika jellegzetes vonásait: „... a phantasia az úr; játéka nem tisztel egyéb törvényt, mint a Szépét; korlátokat nem ismerve, magának merész feltalálásában, természet-feletti tündér teremtményekben tetszik, hol az égben, hol a levegőben, hol a földön és föld alatt veri fel sátorát; a holt dolgoknak életet ad, szikla és virágok szólnak, az istenek emberekké lesznek stb., mindent által változtat tündér kénye szerént. Megvetvén az egyszerűséget, nagy apparátussal űzi célját, a legkülönfélébb állató részeket tarkán vegyíti; de mindenütt mégis egy rózsaszínű fenék csillámlik keresztül, s ez a Szerелеm: égi és földi, emez űzi harcba és viszontagságokba, amaz teszi bátorságát rendülhetetlenné. Sehol a poézis annyira nem idealizál: a fentebb hatalomba való bizodalom határtalan, a szerelem aetheri, a hősség közérőfeletti. Jelentésénél fogva symbolikus költésnek szabadna nevezni” (1830. VI. 105.). A romantika ilyen meghatározása mintegy Vörösmarty költői műveinek igazolása, helyenként a *Délsziget* vagy a *Tündérvölgy*, sőt a *Csongor és Tünde* megfelelő idézeteivel tudnánk párosítani. Vörösmarty a mintakép, ő szolgál iskolapéldául. Toldy fokról fokra tisztuló szemlélettel jelöli ki a magyar romantikus esztétika útját; először a konzervatív s csupán befelé tekintő nemzeti ellen veszi föl a küzdelmet, majd Vörösmarty költészetét méltatva, a romantikus költői magatartás igazolásáért küzd.

Ebben az időben fogalmazza meg Goethe a „világirodalom” fogalmát, mely már ugyan, benneélt — nemcsak a goethei életműben, megnyilatkozásokban, hanem a nemzetek irodalmi törekvéseiben. A szerb hősregék világhíre, Hanka királyudvari fölfedezése, a német romantika irodalma, mind-mind a világirodalom-koncepció jegyében léptek az európai népek színpadára. Toldy költészettörténeti kézikönyve is a világirodalomba való belépés gondolatának jegyében született, s nyilván ehhez kell a belső frontokat is tisztázni. A romantika diadala a magyarság felzárkózását jelenti a népek költői versenyében. Ezt Toldy (s Vörösmarty is) életkérdésnek tartja. Bowring magyar antológiáját ismertetve ki is mondja: „Mint nemzet mi a közfigyelem horizonán kívül állunk. A tudományok sem öregbedtek általunk. Mi megelégedtünk minden ha jó tanítványnak lenni . . . Egy körünk van, melyben mi is teremtetünk: az a magyar szépliteratúra” (1830. VII. 97.). A nemzeti ébredés korában furcsa ez a józan, őszinte hang, mely a nemzeti értékek középpontjába nem a dicső múltat, hanem az irodalmat, nyilván a jelen líráját s verses epikáját állítja. Az önszemlélet e józansága a Széchenyiével rokon, még akkor is, ha a romantikus esztétikus irodalomközpontú szemléletét érhetjük tetten. Az ilyenfajta irodalomközpontúság is *vita* eredménye; épp a T.GY. hasábjain (1826. I-II.) szólal meg a sekélyesebb közönségizlést tolmácsoló hang, mely „román”-okat követel: „Tudjuk, mennyi jó könyvek híjával vagyunk; mikor lesz ez orvosolva, ha a nemzeti költők mindég csak versecskékkal fognak időt vesztegetni” (II. 98.). Épp e versecskék védelme, igazolása Toldy szándéka. Ezekben látja meg a „teremtő erő”-t, mely az új irodalmi irány sajátja. Kis János cikkei még a felvilágosodás szellemét sugározzák, szerinte az írók a „babonák, balvélekedések s vak indulatok esküdt ellenségei” (1828. III. 72.). Kis János az irodalom ismeretterjesztő-népnevelő jellegét hangsúlyozza. Költészetének iskolás, szüntelen szabályokat szem előtt tartó jellege is e gondolatot tükrözi. Ettől lényegesen különbözik Kazinczy írói célkitűzése. Eleinte „Gyps-Abguss”-okat ad, fordításokra törekszik, hogy műfaji-nyelvi mintát adjon a korszerű s egyetemes érvényű irodalmi alkotásra. Kazinczy a neohumanizmus neveltje, kinek feladata a konzervatív-begyepesedett irodalmi-nyelvi eszmények helyébe a korrallal együttlélegző, az új gondolatokat hordozni képes irodalom s irodalmi nyelv megteremtése. Beállítottágában még

igen sok a tudósi, pedagógusi elem, Brisits Frigyes találóan állítja szembe Kazinczy „tudós nyelvesszénység”-ét Vörösmarty alap gondolatával: „az irodalomteremtés szabad ihlet”-ével.⁴⁹

Vörösmarty „eredeti” és „jelest” várt munkatársaitól — s adott saját műveiben. A T. GY. elsősorban Toldy eszmefuttatásaiban sokat foglalkozott az eredetiség⁵⁰ kérdésével, hiszen a Vörösmartyban fölélt „teremtő erő” gondolata is ide céloz. Ez az *eredeti* nem azonos a nem-fordítotttal, nem is lehet az, hisz maga Vörösmarty bőven fordít angol-német lapokból. Toldy eredetiség-gondolata a romantikus költői gondolattal s magatartással van kapcsolatban. Ahogy ő körvonalazza a romantikus költő típusát, ott leljük föl az eredetiség gondolatot. A fordításokban is fölfedezi az eredetiséget, ha a romantikus költői magatartás fedezi. Német forrás nyomán szól az orosz költészetről, Lomonoszov, Derzsávin, Krülov említése után *Zsukovszkijt* jellemzi: „lelkében a romános költés csirája fekszik, azért Schiller és Byron költeményeiket úgy fordítja, hogy azokat önnön teremtményeiknek tartanád” (1828. X. 109—110.). Fenyéry pedig Byront jellemzi: „szokatlanra törekedett s közfigyelmet akart gerjeszteni; akadályok, veszélyek, tartózkodások őt nem gátlák” (1828. II. 112.). A romantikus magatartás elméleti megfogalmazásából olvassuk ki Toldy eredetiség követelését. Vörösmarty elméletileg jóval képzetlenebb Toldynál. A külföld esztétikai mozgalmait ő is figyelemmel kíséri, az Auszland s a Le Globe számos cikkét fordítja-fordíttatja le. A lap megemlékezik Fr. Schlegel haláláról (1829. I. 121—122.), de élete „bővebb ismertetése” csak ígért maradt. Vörösmarty kéziratai között „Schlegel Friderik három leckéi”-t találhatjuk.⁵¹ Másutt — igaz, fordításban — leírja Schelling s Novalis nevét. Az általa tolmácsolt svéd költő, Stagnélius s Novalis költészetét így jellemzi: „Mindketten a dolgok egy valamely főbb rendének jelképes kifejezését találták ezen tünemény világban” (1828. XI. 114.). Nagyon is rokon ez a *Tündérvölgy* lángképződésével, a szem-nem-látott, fül-nem-hallott világnak a költő lelke asztaláról történt ábrázolásával. Evvel rokon tájakra, Szádi s Háfiz sírjához, Sirász vidékére visz el bennünket a *Magyarvár* költője (Sirász gyönyörű ligetében), 1828. I. 114—115. A „romános költés” színvilágának kibontása kedvéért festi föl Vörösmarty nagy kedvvel az orientalizmus tarkabuja poézisét, szól több alkalommal a keleti irodalmakról (1829. II. 108—112., IV. 116—121.). Nemcsak tárgyban tér el Kazinczytól vagy Berzsenyitől, hanem elsősorban módszerben, mint

⁴⁹ Erről részletesen: BRISITS, Vörösmarty és az Ezeregyéjszaka, ItK 1933. 59.

⁵⁰ Az eredetiség-igény jelentkezéséről: SZAUDER JÓZSEF. A romantika útján, Bp. 1961. 19, 22—23, 26—23. Ő figyelmeztetett, hogy a T. GY. 1819—1820. köteteiben is szóba került e kérdés. T. (Teslér László, Vö. TAXNER ERNŐ, Teslér Lászlóról, ItK 1968. 74—76.) Horváth Ádám műveit bírálva, már különbséget tesz nemzeti s egyetemes érvényű alkotások között (T. GY. 1819. II. 83—92.). A tétényi leány... című szindarab — szerinte — *sajátosan magyar alkotás*, tárgya, „foglatja” s egyéb körülmények miatt, amit másképp úgy fejez ki: „egyedül a Magyar — s nem más — Nemzetnek vagyon írva”. Nem veti föl *közvetlenül* az eredetiség kérdését, de megállapítása sejteti véleményét. A lokális érvényben határozza meg e szindarab értékét. A Horváth Ádámról írott nekrológ (1820. II. 125—126. a *Hazai s Külföldi Tudósításokból*) vette át a szerkesztő Th. — *Thatsz András*) továbblép. Horváth látta, hogy az európai irodalmak a görög s a latin „kútfőkből” merítenek. Ezért ő is közvetlenül innen merített. „Tsak ugyan mind Verses, mind Folyóírásaiban oly eredetiség látszik, melyet más Íróinkban nem igen találhatni”. Az antik kultúra utánzása tehát nem zárja ki az eredetiséget (ehhez hasonló nézet Horvát István recenziójában: 1833. IV.), mely ez esetben a nem-fordítotttal látszik azonosnak. Kissé Kazinczy ellen irányzott élt érezhetünk e megjegyzésben. Kazinczy merített főleg a német irodalomból (igaz, közvetlenül a görögökből is), fordításainak szellemétől azonban mi sem állt távolabb, mint a „deák iskola” antikizálása. Kovács Sámuel (1819. XII. 3—13.) tanulmánya egyike első összehasonlító irodalomtörténeti áttekintéseinknek. A német s a magyar irodalom fejlődésén fut keresztül. Nála az eredetiség a nem-fordítotttal egyenlő, helyesli a fordításokat. „A fordítások után kell... jó eredeti munkákat várni...” — szögezi le. Evvel e kérdést nem merítettük ki: az eredetiség jelentésnyilatatainak koronkénti elemzése a jövő kutatásának lesz feladata. SZAUDER JÓZSEF figyelmeztetését ez úton is halásan köszönöm.

⁵¹ HORVÁTH KÁROLY: i. m. 428.

A két szomszédvárról írott Berzsenyi-bírálat is bizonyítja. E módszer alapvető vonása a „teremtő erő” megnyilvánulása, az új értelemben vett „eredeti”.

Hogy e gondolat még nem vált általánossá, s kényszerű kötöttségek miatt vele ellentétes vagy csupán távolról rokon eszmékkel együtt kellett a T. GY.-ben megjelennie, ezt látjuk, ha E. I. P. (Edvi Illés Pál) érdekes tanulmányát olvassuk (1831. IV.). Edvi teológus volt, ki a soproni liceumban Rummy Károly György tanítványa; innen kerül ki a német egyetemekre, melyeknek gondolatvilága erősen hat rá. A Kis Jánost követő liberális, teológiai műveltségű protestáns típusa, kevés eredeti gondolattal, annál is kevesebb költői tehetséggel. Ennek ellenére buzgón látta el különböző lapjainkat költői s elméleti műveivel, melyek — joggal — váltották ki Vörösmarty gúnyolódását. Említett cikkében azonban figyelemre méltó sorokat olvashatunk. Kiindulópontja a teológusé: „minden lények örök kútfeje az Istenség”. Ezért őseredetinek csak Homéroszt ismeri el, mert előtte nincs ismert költő. Miután „nincsen új a nap alatt”, igen szkeptikusan nyilatkozik az eredetiségről. „Teljes eredetiség az Íróban akkor van, midőn tulajdon gondolatait adja elő, ezt pedig tulajdon szavaival, és (ami legfőbb) az egyedül neki sajátos renddel móddal”. Ám e teljes eredetiség megvalósulását tartózkodóan fogadja, inkább azt hangsúlyozza: a gondolat legyen eredeti. Persze, szűkíti a kört, ami nekünk, magyaroknak új, talán nem új más nemzeteknek. Inkább az egyéni előadásmódot jelöli meg az eredetiség helyes ismérveként. Az író Proteus-lénye, „mely ezerféle különböző alakokba öltözhetik, a réginek új színt adhat, a meguntat kedvessé, a mindennapit ritkává és kapóssá teheti”. Ezután fölveti a plágium kérdését, ami annál is jelentősebb, mert épp a T. GY. hasábjain került sor irodalmunk első „plágium-pörére” (1826. X. 115–124.). A plágium mellett a kompiláció is szóba kerül. Eredetiség, utánzás, plágium, kompiláció: a fejlődő-alakuló irodalom alapfogalmainak megoldását várna az olvasó Edvittől, ám ő óvatosan halad a középúton. Egyfelől azt állítja, hogy nincs eredeti író, ki „teljességgel minden kölcsönzött-től mentes volna”, s így az íróban nem is az eredetiség, hanem a *belső jelesség* a lényeg. Másfelől a fordítások szükségességét is hangsúlyozza. Azaz, Edvi ugyan nem szűkíti le teljesen az eredetiség kérdését a fordított-nem-fordított problémájára, de végkövetkeztetésében mégis ide lyukad ki. Ha az egyéni előadásmód kiemelésével elszakadni látszik Kis Jánosék iskolájától, az eredetiség tagadása azt bizonyítja, hogy nem értette a romantika költőinek magatartását.

Horvát István szerkesztése alatt (1833-tól) jórészt visszazuhan a lap a Vörösmarty előtti állapotba. Jellemző, hogy Horvát Révai Miklós nyelvi s nem esztétikai szempontú irodalomtörténetét teszi közzé (1833. II. 49–91.), majd Kisfaludy Sándor költészetét *hazafisága* miatt dicséri. Gáthy István (1834. I.) „literátor”-meghatározása a Kis János prakticista elveihez való visszatérést jelenti: „Literátor az, ki a Nyelv belső természetét s tulajdon törvényeit gyökeresen értvén, azt ezekhez képest formálja, tisztítja, bővíti (8.)”. A poéta is lehet „literátor”, ha célja: „a haszonnal való mulattatás”, „a Nyelv művelése” (27.).

Vörösmarty így egészében a romantika orgánumává fejlesztette a T. GY.-t. 1828-tól fordul figyelme a népi költészet felé, kezd népdalokat írni. Igaz, amit az 1830-as években is még népköltészetnek hittek s vallottak, azt nem szabad a valódi folklórral azonosítanunk. N. Apáthi Sámuel a népdalokról értekezve Bajza egyik versét (*Borének*) a magyar szellem kifejeződésének tekintette (1828. XI.), Vörösmarty Osszian felől közelít a szerb népdal formájának hitt ötös trocheusokhoz. A kor falusi udvarházak, paplakok portájáról származó, olykor kézíratos daloskönyvekben ránk maradt nemesi énekek s valódi népdalok között semmiféle különbséget nem talált. Leginkább a szerb hősregék, dalok, a királyudvari kézirat „népieskedő” énekei jelentették a mintát, melyet lassan-lassan tört át az igazi folklór: a nemzeti sajátosságokat hordozó, valódi népdal. Vörösmarty — Rummy Károly György nyomán — hívja föl a figyelmet a népdalgyűjtés jelentőségére (1828. V.), kalendáriumok, ponyvára került daloskönyvek tanulmányozására buzdít, falusi jegyzőket, papokat szólít föl gyűjtésre. Ugyanilyen módszerrel állította össze Kollár is szlovák népköltési gyűjteményét a 20-as–30-as években. Vörösmarty érdeklődését mutatja, hogy Gaál György közmondás-szótárát maga

ismerteti. Rámutat arra, hogy a közmondások „a nép életét, foglalatosságait, lelkének uralkodó szenvedélyeit, indulatait s általában gondolkozása módját s annak sajátosságait leg-hívebben, legtitkolhatatlanabban magyarázzák” (1831. VI. 117.). Ebben az irányba utal az is, hogy igen sok tájszó-gyűjtemény lát napvilágot, melyek egyike-másika a magyar nyelv bőségét célozza (1831. VII.). Kunoss Endre idegen szavak helyett tájszavakat ajánl, de figyelmeztet, jó tájszavak mellett *elajultak* is akadnak (Uo. IX.). Kunoss az, aki említett cikkében a provincializmus veszélyére figyelmeztet. Igen fontosnak tartjuk e közleményeket. Egyrészt Vörösmarty nyelvészeti tájékozódása; másrészt a népiesség tudományos megjelenése miatt.

Kelet-Európa jónéhány nemzeténél a népnyelvből megalkotott irodalmi nyelv vált a romantika költői nyelvévé (pl. a szerb vagy a szlovák irodalomban), nálunk e tájnyelvi értekezések csupán a romantika népies tájékozódását segítették, s ezáltal nemcsak a költői nyelvet gazdagították, hanem a népi formák felé forduláshoz is segítséget adtak.

A T.GY. tehát számos ponton támogatta a romantikus irányt: fontos adalékokat szolgáltatott az eredetiség fogalmának tisztázásához; német, angol, francia tanulmányok fordításával igyekezett a külföldi irodalmakról beszámolni, s a népiesség felé fordította a figyelmet.

3. Vörösmarty szerkesztése idején a folyóirat pótolta az irodalmi, a népszerűsítő-tudományos s részben a Bajza elképzelte irodalmi-kritikai lapot. Hogy Vörösmarty terhesnek érezte a szerkesztést, ez nem irodalmi, hanem „vegyes” jellegének szólt. Számára természetesen nem volt mindegy, hogy költői elképzeléseit esztétikai-elméleti érvekkel támaszthatja alá, s így az olvasókkal megbarátkoztatja az új irányt. A T.GY.-t *országos súlyú*-nak nevezhetjük: az előfizetők száma meghaladja a 800-at, de kb. 5–8-szor annyian olvasták, hisz igen sok iskola, kaszinó, egyet stb. járatta. Kereken 5000 olvasót számíthatunk, ezek között diák, tanár, egyéb értelmiségi s megyegyűlésen szónokló nemes egyaránt megtalálható.⁵² A program „jeles” s „eredeti” munkákat ígért — s a boldogabb korszak előkészítését. Az 1830-as előfizetési felhívás egy lépést tesz előbbre: „a gyengék között maradandó munkák is közöltettek már, s ezek mindenkori talpkövéül fognak tekinteni azon épületben, melyet nemzeti csinosodásunknak óhaját reménységünk” (1829. XI. 121.). Vörösmarty szerény s óvatos értékelése után az 1832-es évre szóló felhívást idézzük, mely már kissé búcsú, összegezés és kitekintés: „Az írók szorgalma elhinti a magot, az olvasók figyelme kikelti s megérleli azt s ezen összekapcsolt erő teheti fel valahára a jók várakozásának a nemzeti műveltség koszorúját” (1831. XII. 122.). Igencsak Széchenyi gondolatai visszhangoznak e sorokban, melyek a T.GY. műveltséggyarapító, nemzeti irányba célzó erőfeszítéseit értékelik. A nemzeti műveltség terjesztése, elmélyítése az a terület, melyen a legtöbbet s a legeredményesebbet tette a lap. A nemzeti önismeret fontosságára figyelmeztetett, igazolta a magyar nyelv kiterjesztésére irányuló törekvéseket, népdalgyűjtésre, tájszavak rendszerezésére, műemlékvédelemre, nemzeti nyelvű iskoláztatásra buzdított. A romantikus irány bel- s külföldi eseményeiről szólt, polemikusan s olvasmányosan; nemegyszer olvasókat nevelő célzattal. A polgári átalakulás napi kérdéseiről nem szólt; talán csak Bajza egy cikkében találunk a polgári átalakulásra vonatkozó sorokat (1830. I.). Az angol parlamentáris királyság s társadalmi berendezkedés dicséretéről olvashatunk. Annál több írás méltatja Széchenyi kezdeményezéseit, Beszédes József s Vásárhelyi Pál cikkei — nemcsak Széchenyi-idézetekkel — szellemükkel, gondolatmenetükkel támasztják alá Széchenyi reformelképzeléseit. Olvashatunk a Duna-szabályozás terveiről (1830. V.), a Tisza-szabályozásról (Uo. VI.), a céhek eltörlése körüli vitákról (1832. VII.). Vörösmarty új gazdasági folyóiratokat ajánl — teljesen Széchenyi szellemében — az olvasók figyelmébe (1828. XII. 140.), Wesselényi lótenyésztési szakkönyvét pedig melegen méltatja (1829. III. 125.).

A T.GY. egésze az új irodalmi (romantika) s politikai-gazdasági (Széchenyi) eszmék szolgálatában állt. Thaisz eklektikus, tétova szerkesztői munkája s Horvát István egyoldalú

⁵² Az alábbi adatokat az 1831. kötet végén található előfizetési listából állítottam össze.

tudóskodása között Vörösmarty közelítette meg a legjobban azt, amit vártak a T. GY-től. „Hű” volt a „haladékony idő”-höz, korszerűvé, érdekessé, színvonalassá próbálta formálni a lapot. A felemás eredmény nem az ő hibája.

Amilyen hirtelen jutott Vörösmarty a szerkesztői álláshoz, olyan hirtelen le is köszön róla. Horvát István ugyan csak 1833. január 28-án veszi át az újságot (1833. I. 127.), pedig Vörösmarty — levelezésének tanúsága szerint — már december 15-e körül lemondott tisztségéről.⁵³

Négy esztendőtt áldozott életéből a T. GY-re. Talán sikerült érzékeltetnünk, hogy nem kell feltétlenül elveszett esztendőknak tekintenünk. Szerkesztőként tekintélyt szerzett, költészetének elméleti támaszt talált. Széchenyi híve, a romantika költője — szerkesztőként is. Egy alkalommal ilyen helyzetképet fest: „mindenfélő a nemzeti életnek s emelkedésnek örvendetes jelei látszanak” (1830. X. 141.). Vörösmarty idején a T. GY. egyik alapvető serkentője a nemzeti életnek s emelkedésnek.

István Fried

MIHÁLY VÖRÖSMARTY UND DIE WISSENSCHAFTLICHE SAMMLUNG

Der bedeutendste Dichter der ungarischen Romantik war von 1828 bis 1832 Redakteur der Zeitschrift „Wissenschaftliche Sammlung” (Tudományos Gyűjtemény). Die vier Jahre seiner redaktionellen Tätigkeit hatten eine große Wende für ihn wie auch für die ungarische Romantik zur Folge. Vörösmarty hatte die Absicht, das seit 1817 bestehende Blatt in den Dienst der schwere theoretische Kämpfe ausführenden, aber immer stärker aufkommenden romantischen Richtung zu stellen. Der Sieg der romantischen Stilrichtung war nicht nur für die Literatur, sondern auch politisch-national für die Ungarn von großer Bedeutung. Das romantische Ideal von Volk und Nation sprach jetzt aus den Spalten der Wissenschaftlichen Sammlung und wurde zur Ideologie des ungarischen nationalen Erwachens. Die Studie untersucht, auf welche Weise diente der Redakteur den Bestrebungen der ungarischen nationalen Unabhängigkeitsbewegungen, und inwieweit popularisierte er die Bestrebungen des ungarischen Adels. (In den Dienst dieses Zieles stellte er die topographische, pädagogische und sprachwissenschaftliche Literatur.) Die Studie zeigt, wie Vörösmarty die Theoretiker der französischen, englischen und deutschen Romantik zu Worte kommen ließ und wie er über die neuesten dichterischen Erfolge der romantischen Richtung berichtete. Diese wurden mit der ungarischen Entwicklung, in erster Linie mit der großen Dichtung Vörösmartys konfrontiert. Schließlich erörtert die vorliegende Arbeit die öffentliche Meinung gestaltende Wirkung der Zeitschrift. In der genannten Zeitspanne hatte die Wissenschaftliche Sammlung mindestens 5000 Leser; dadurch galt sie zur damaligen Zeit als äußerst populär.

⁵³ ÖM. XVIII. köt. 52.

SZABÓ LŐRINC, A NYUGAT KRITIKUSA (1920-1922)

1.

Szabó Lőrinc pályakezdése egybeesik a Nyugat nagy átalakulásával. Az újra-tájékoztódás, a viharokból menthető eredmények gyűjtésének, a legjobbaknál az elemző vizsgálódásnak idejét jelentik ezek az évek. Az irodalmi életben pedig a hazai irodalom visszaszorulásának, a probléma-felvető irodalom erős hanyatlásának évei következnek. „A cselekvényt mintha valami kívülről jövő végzet csinálná, — valami pára féle lebeg a dolgok és emberek fölött, amely félig elfödi őket, csak néha, mint fény a ködön át, villan ki belőle egy-egy erősebb mozdulat, egy hangosabb szó”. — Schöpplin Aladár ezt Kosáryné Réz Lola egyik regényéről írja, de a kor irodalmi termésének nagy részére épp ez a jellemző.¹ „És ne tessék észrevenni, hogy a régi írók hallgatnak, mert én a fiatal is meg tudom csinálni, amit ők, sőt okosabb vagyok, azt csinálom, ami rajtuk (ha nem is *bennük*) a legjobban tetszett. A siker így majdnem teljes” — ezt pedig egy Bús Fekete premier után mondja a kritikus, összegezve az akkori irodalompolitika gyakorlati elveit is: „Csak nagyot kiáltani ne: hátha valaki megdöbben tőle, csak nagyot hallgatni ne: hátha valaki maga is gondolkodik a nézőtérén”.²

Egy-két tartalmában is valóban jelentős mű mellett — mint Móricz: *Légy jó mindhalálig*, Babits: *Nyugtalanság völgye*, Kosztolányi: *Kenyer és Bor*, Juhász Gyula: *Nefelejcs*, vagy Gellért Oszkár: *Testvérbánat csillaga* című kötetei — inkább a világirodalmi tájékoztatásban tapasztalható ugrásszerű előrehaladás. A „Világirodalom felé” fordulnak a Nyugat költői is: „Ha már az Igazságnak lángoló szava nem gyűjthetett az emberek lelkében boldog lángot, sőt csupán arra lett volna jó, hogy üszköt vessen a szívekbe, akkor a költőnek nincs mit tennie, mint megvárnia a maga idejét.”³ Ezt igényli a közönség is, mert „önkéntelenül biztos révbe akar menekülni gondolataival s lelki életével, ezért keresi a fémjelzett világirodalmi nagyságokat s a magyar írók e mai vakációjukban éppen rendelkezésre állanak”.⁴ Ekkor válik a fordítás a korábbi fordító-iparosok ténykedése után művészmunkává. Bár a fordítások egy része így is inkább a megélhetést szolgálta, mint Babits *Eratója*, vagy Szabó Lőrinc Verlaine-fordítása (*Femmes*), jelentős részük mégis a korról alkotott vélemény elmondásának szándékával született (mint például Tóth Árpád Wilde-fordítása, vagy Szabó Lőrinc Browning-átdolgozása). Leginkább pedig nagy világirodalmi vállalkozások magyar megszólaltatása köti le a legjobb költőket, hogy ez is segítse átvészelni a nehéz időket. (Pl. Babits Dante-fordítása, Szabó Lőrinc Shakespeare-szonettjei, vagy a teljes Baudelaire. Külön szint jelent ekkori fordítás-irodalmunkban Király György Monumenta Literarum sorozata, melyet Kner Imre felkérésére állít össze a világirodalom kevésbé ismert műveiből.) Majd minden fordításban benne érződik a fordító-költő tépett, izgatott hangja is.

¹ SCHÖPPLIN: Álom, Kosáryné Réz Lola regénye, Ny 1921. I. 715.

² LOSONCZY ZOLTÁN: Búzavirág (Bemutató a Magyar Színházban.), Ny. 1921. I. köt.

³ MÓRICZ: Világirodalom felé, Ny. 1921. I. köt. 72.

⁴ MÓRICZ: Világirodalom felé, ih. 72.

Ugyanakkor visszahat a költői munkára is ez a tájékozódás, mert „saját magukra is ráfűggesztik a súlyt, amely a legnagyobb erőkifejtést és a legkülönb teljesítményt követeli. A jövőben a fiatal magyar író nem jöhet önképzőköri tudatlansággal: a magyar könyvesboltokban a világirodalom szintjébe kell belehelyezkedniök”.⁵ Így fejlődik ki az a kritika is, amelyik a hazai teljesítményeket világirodalmi mértékkel méri, párhuzamba állítja a kor jellemző törekvéseivel. Ezt a gyakorlatot összegzi Tóth Árpád: „Költők méltatásánál külföldi mintaképeikről is szót szokás keríteni”.⁶ A műves munkák mellé alakul a műves kritika, amelyik főleg a költők formavilágát vizsgálja. (Lásd pl. a Babits-Földessy vitát Ady verseléséről.)⁷

Ez mégsem jelenti azt, hogy a Nyugat kritikai figyelme kitér az úgynevezett kényes kérdések elől. Fenyő Miksa pl. Az Est-lapok „liberális” szemléletéhez hasonlóan, de vitába száll gróf Andrássy Gyula antiszemitizmusával, ismerteti — bírálva — Jászi Oszkár emlékiratait, és határozott iróniával tárgyalja Szabó Dezső *Csodálatos élet* című félresikerült regényét,⁸ hasonlóképpen utasítja el pl. Zsadányi Henrik Szekfű *Három nemzedékét*,⁹ Tóth Árpád felfigyel Kosztolányi verseiben a keserű „Vén cigányos” hangokra.¹⁰ De valójában csak Móricz Zsigmond az, aki teljes, drasztikus határozottsággal, nemcsak literátori okokból foglal állást például Szekfű *Három nemzedékével* szemben.¹¹

Az ekkor induló fiatalok is ezekből a hatásokból építették saját világgépüket. Mindnyájan az eddigi tájékozódásukat megszabó Ady-hatással birkóznak, nagy világirodalmi műveltséggel és fordítói gyakorlattal kezdenek, formakultúrájuk igen fejlett (és ez nemcsak Szabó Lőrincre vagy Sárközire vonatkozik, hanem pl. a költőként később nem igen szereplő Zsolt Bélára, Márai Sándorra, Kodolányi Jánosra is, vagy Szerb Antalra), és ezt kritikai munkásságukban is jól gyümölcsöztetik. Ugyanakkor életkorukhoz képest gazdag tapasztalataikat, történelmi élményeiket csak világirodalmi sémákon keresztül tudják kifejezni. Ami a lírában inkább rejtve, különböző világfájdalmakban fogalmazódik meg (mint Szabó Lőrinc legtöbb ekkori versében is), az a kritikai munkában nyíltabban jelentkezik, mások munkáiban ráéreznek a rokon-fájdalmakra.

Szabó Lőrinc a szigorú, filológiai értekezésnek is beillő formaelemzésben Kosztolányi és Tóth Árpád impresszionistább kritikájával szemben Babitshoz áll legközelebb, szókimondó, társadalmi szempontokat is érvényesítő értékelései pedig Móricz kritikai gondolkozásához közelítik. Csak a babitsi rutinnal szemben ő még meglátásaira rácsodálkozóbb, magamutogatóbb, Móricz okos célbataláló higgadtsága helyett pedig lelkesedésében és vágásaiban is fiatalos ingerültség vezet.

Szabó Lőrinc kritikáinak jelentkezése majdnem egybeesik első verseinek megjelenésével, és azokhoz hasonlóan a Nyugatban lett otthon munkássága számára. Írásai rövid recenziók, többnyire jelentéktelen vagy erősen másodlagos könyvekről. A bemutatott költők nagyrészeről csak ekkor, egyszer történik említés a Nyugatban (Bardócz Árpád, Csanády György, Faludi Imre, Laurisin Lajos, Ligethy Béla, Páll Rózsa, Somló Lipót, Sztáry Zelma) néhány jelentős név pedig nemsokára a lírikusok közül kilépve, prózaíróként szerez elismerést (Kodolányi, Márai, Zsolt Béla). Igazán rangos feladatot csupán ritkán kap, ebből is kettő műfordítás-elemzés (Tóth Árpád Readingi Ballada és Babits Goethe fordításáról). Ezen kívül Babits új verskötetét, a *Nyugtalanág völgyét* méltatja. A Gellért Oszkárrol írt be-

⁵ MÓRICZ: Világirodalom felé, ih. 73.

⁶ TÓTH ÁRPÁD: Kosztolányi versei, Ny. 1921. I. köt. 130.

⁷ Ny 1921. I. köt. 472—478; 559—564.

⁸ FENYŐ MIKSA: Az elmúlt hetekből, Ny. 1921. I. köt. 66—71; 131—136; 296—303.

⁹ ZSADÁNYI HENRIK: Három nemzedék, Ny. 1921. I. köt. 137—143.

¹⁰ TÓTH ÁRPÁD: Kosztolányi versei, Ny. 1921. I. köt. 128—129.

¹¹ MÓRICZ: Három nemzedék, egy hanyatló kor története, Ny. 1921 I. köt. 148.

mutatása eredetileg egy napilap számára készült,¹² Kassák Lajos forradalmi eposzáról pedig túlzott merészségnek számított lelkes hangon írni, inkább lehetett egy, akkor még névtelen kezdőre bízni. Kodolányi tehetségének megsejtése mellett pedig csak egyetlen jelentősebb felfedezésre nyílt lehetősége, Komlós Aladár viszonylag nagyobb terjedelmű bemutására.

Ez a kritikai munka így, sokszor jelentéktelen feladataival, mégis kiegészítette a primér alkotó tájékozódását. Nem kötötték barátság, vagy az irodalmi élet már kész sémái, őszinte véleményt mondhatott, másrészt kereső, felfedező szenvedélyét is kiélhette. És ami lényegesebb: a saját gyakorlatában kialakított igen szigorú mértéket alkalmazhatta rájuk. Így ezekből a korai írásokból is összerakhatjuk a *Föld, Erdő, Isten* kötet világképét. De ennél többet is kapunk: a Nyugat első korszakától élményeik után stílusukban is függetlennedni akaró fiatalok felemás elszakadó-mozdulatainak dokumentumait.

2.

A kritikus Szabó Lőrinc legfőbb vizsgálódási szempontja: az őszinte, átélt, egyéni módon jelenkező élmény keresése, ahogy ezt már prózaverséiben önmaga számára is poétikai imperativuszként megfogalmazta: „Élet zenéjét, ritmusok életét!” Különös jelentőséget kap ez akkor, amikor abszolút mértékkel mérve nagyrészt egyformán jelentéktelen versek között kell válogatnia. Ítélezése mégsem egyhangú – illetőleg csak egyetlen irányba állandóan elutasító: és ez a rutinosan használt, érzelemmentes verses zöngemények. Róluk csak summázó véleménye van: „Ezekkel röviden végezhetünk: az átlagosnál néhol kissé jobb, néhol kissé rosszabb, de végeredményben megíródni és megmaradni érdemtelen versek.”¹³ Másutt hasonlóan ítélik: „Egyik sor: mint a többi. Egyik vers: mint a többi... E versek még az átlagtermés gyümölcsei. Csak szavak és felületek, – hol van az ember?” De ez esetben még iróniával is megtoldja a lefokozást „Utóvégre még a hentesmesterek életének is szükséges kelléke, hogy néha eszükbe jusson a meghalás.”¹⁴ Nem szereti a csupán „irodalmi” műveket: „Laurisin nagyjában jól versel és rimei és munkája, szerény mértékkel mérve, még ér is valamit. Kár, hogy túlsok benne az anda merengés, a finomkodás, és az édeskés bánat”. És ez a látszólagos értékelés csak előkészíti a poent, a teljes leértékelést: „kispolgári szalonok asztalain 10–20 évvel ezelőtt még »modern« is lehetett volna.”¹⁵ Sőt ezt a finomkodást még az egyéb értékeket mutató versek veszteségrovatába könyveli: „Versei értékelésénél tagadhatatlanul mínuszt jelent a vágyak serlegének, finom metszésű ötvösmunkáknak állandó emlegetése.”¹⁶ De megkapják a magukét az akkor divatba jött kínai és japán versek is, melyek „művészi értékük elismerése mellett is – jelentéktelenek”, mert „elzárkóznak az élet és az egyén komoly problémái elől.”¹⁷

A századvég zsúfolt, csak a dekoratív artisztikumra törekvő vagy csak érzélgős hangulatokat felrakó, életnélküli sablonköltészetének, a szecesszió túlélt maradványainak, utótermékeinek határozott elutasítása ez. Szinte észrevétlenül, de jelentkezik ezekben az elejtett megjegyzésekben is az új generáció követelménye. A teljes élet követelése már az Ady-generáció jelszava is volt, de a Szabó Lőrinc-i változat mégis a két korszak közötti határvidéket

¹² A Nyugat 1922. aug. 1. számában (1035–1036.) a következő megjegyzéssel jelent meg: „Közljük ezt a bírálatot, amely abban a napilapban, melynek számára íródott, nem jelenhetett meg.” A közlés körülményeiről lásd még GELLÉRT OSZKÁR: Egy író élete, Bibliotheca, 1958. 424.

¹³ SZABÓ LŐRINC: Egy új Ady-plagizátor, Ny. 1922. 295.

¹⁴ SZABÓ LŐRINC: Csanády György: Az évek, Ny. 1922. 149.

¹⁵ SZABÓ LŐRINC: Öt új verseskönyvről, Ny. 1922. 1114.

¹⁶ SZABÓ LŐRINC: Páll Rózsa: Örökmécs, Ny. 1922. 834.

¹⁷ SZABÓ LŐRINC: Bardócz Árpád: Japán versek, Ny. 1922. 149.

jelöli: a természetesség, az élmény közvetlen versséformálása a határozott hadüzenetet jelenti a Nyugat első nemzedék kifejezőképességét is formáló szecesszióinak. A stilizált élmény, a szimbolista általánosítások helyett az élmény közvetlen megragadását keresi. De különbözik ez az impresszionizmus hangulatrajzaitól is. Ő a megnevezett, önmagában értéket jelentő élmény pontos elemzését, vizsgálatát keresi.

Ennek alapján halássza ki az értékeket az elé kerülő kötetekből. Mintha már említett saját prózaversét hallanánk, ahogy Kassák forradalmi eposzáról lelkendez: „Percről-percre átélte, zsúfolt élet. Nem az a zsúfoltság, amelyet a túlcsiszoltság és a túlfinomultság ad a művészetnek... Ez a zsúfoltság az élet zsúfoltsága, nem szavaké; egyszerre ordít, sir és ujjong benne az egész ország...”¹⁸ Ezt az egyéni átéltséget keresi a különben jelentéktelen versekben is: pl. „ezek az apró csecsebecse-érzések igen intim mélységekből fakadnak s ezért kevésbé még mindig hatnak”,¹⁹ ezért hozza Ligethy Béla érdeméért: „Mentse az hogy nagy dolgokban a próba is érdem.”²⁰ Így választja ki Csanády kötetéből a *Szállok* című verset, egy pilótaút leírását: „A költő pátosza nem tudta ugyan követni a repülőgép lendületét, de azért van benne néhány jó részlet”,²¹ és ezért figyel fel Kodolányi verskötetében a későbbi prózairó erényeire: prózai versei „teljesen olyanok, mint amilyeneket e nembem mostanában írni szokás, kivéve azokat a meglepően friss, egészséges részleteket, amelyek minden módorosság és nyelvtani nyaktekerés nélkül is újak és látható jelei Kodolányi tehetségének... csaknem mindenütt őszinték, közvetlenek. Izmos, egészséges szonett a *Csillagvárók* és a kötet legszebb verse *A boldogok*. E jó paraszti vers súlyos keménysége és egyszerűsége sok apró hibát megbocsáttat, mert sallangtalan s mert mögötte egy őszinte, melegsívű, egész ember keserűségét érezzük”²²

De saját útjának elődeit és társait is keresi, azokat, akik az általa követett újabb úton indultak. Így talál egy hozzá hasonló kezdőre és egy már érett, gyűjteményes kötettel jelentkező költőre. Komlós Aladárban²³ — főleg a verseiben — azt üdvözlí, ami vele rokonszórú. Az akkor Losoncon, túl egy országhatáron élő kezdő költőre nem a barátság hívja fel a figyelmet, hanem keresésében talál rá az akkor még személyesen sem ismert poétára. Viszonylag hosszabb méltatása is ezzel magyarázható. Komlós költőként elindult egy úton a közvetlenség, érzelmei költői szokványok nélküli kimondása felé. „Fantáziája szemléletes, gazdag és friss; néha durva. Közvetlensége egész »banális és naiv« dolgokat, szentimentalizmussal kevert naturalista haszontalanságokat is lelkünkbe tud lopni. Impresszionizmusa nem mély, nem lehet mély, de mindenütt maradék nélküli keresetmetszete egy hangulatnak. Én nem szeretem az impresszionizmust, Komlós is tiltakozik verseiben ez ellen a felületesség ellen, de tagadhatatlan, hogy ilyenfajta versei is fölül állanak a szigorúan véve is szokottnak mondható nívón.” Ugyanakkor Komlós a kötethez írt fejtegetéseiben megijed saját útjától; amit Szabó Lőrinc nyereségnek érez, abban ő a költőiség kimúlását siratja. Ezzel a szemlélettel veszi fel a harcot Szabó Lőrinc. „Komlós szerint az ő, ismeretlenségben lejátszódó tragédiájának oka az volt, hogy egészségesebb, normális ember lett, ... hogy szabadgondolkodó, racionalista volt és hogy a háború összetörte”. Egy korszerűbb költői gyakorlat és avultabb szemlélet ütközik ebben. Szabó Lőrinc a gyakorlat oldalára állva szemléletileg is igyekszik azt elfogadtatni. A romantikus bohém az impresszionizmus és szimbolizmus idején továbbélt) költőideállal szemben a korszerűbb, realisabbat állítva: „Azt hiszem egész felesleges azon törni a fejünket, amiről Komlós beszél, hogy ti. normális ember-e a művész. A »normális« vagy »abnormális« megjelölés csak a társadalmi érintkezésre vonatkozhatik,

¹⁸ SZABÓ LŐRINC: Kassák Lajos: Máglyák énekelnek, Ny. 1921. I. köt. 551.

¹⁹ SZABÓ LŐRINC: Páll Rózsa: Örökmécs, Ny. 1922. 834.

²⁰ SZABÓ LŐRINC: Ligethy Béla: Ecce Homo, Ny. 1921. II. köt. 1445.

²¹ SZABÓ LŐRINC: Csanády György: Az évek, Ny. 1922. 149.

²² SZABÓ LŐRINC: Kodolányi János: Üzenet enyémnek, Ny. 1922. 835.

²³ SZABÓ LŐRINC: Komlós Aladár: Voltam poéta én is ... Ny. 1921. II. köt. 1362—1365.

márpedig tudjuk, hogy éppúgy voltak nyárspolgár-, mint kalandor-hajlandóságú művészek. Az »abnormális« jelző nem tesz senkit művésszé, és a »normális« nem veszi el senkitől a tehetségét.” Szembeszáll az ihlet korszerűtlen értelmezésével, helyette egy prózáinak látszó, de annál nehezebben megvalósítható követelményt állít. *Realista költői koncepció már ez*, és a legmagasabb mérték: „Az egész »költői örület« egyszerűen közkeletű tévedés. Még az »ihlet« szóval is nagyon visszaéltek a nagyképűek. Ilyesmi van ugyan, de ezt úgy is mondhatnánk, hogy az ember egyszerűen »meg tudja írni, amit akare«”. És ahogy a témát, úgy állítja magát a költőt is a földre, megfosztva a »költőiség« divatjamúlt pózától: „A költők, ismerőseim, rendes emberek, nem lehet tagadni: egy kicsit idegesek, de csak úgy esznek-isznak-alszanak, mint akárki más, némelyik hivatalnok, van aki tőzsdén játszik, többnek családja, gyermeke, és mindnek kenyér- és egyéb gondjai vannak”. Így fordul szembe az esztéta hagyományhoz kötődő elveivel, hogy kiszabadítsa béklyóiból a jó ösztönnel dolgozó költőt. Ő maga is erre az útra lépve, önmaga elvi bátorítását is szolgálja ezzel.

Ez úton találkozunk aztán azzal a költővel, Gellért Oszkárrel,²⁴ aki megbirkózott a hagyományos és korszerű csábításokkal, és élményét mindig a legtermészetesebb hangon igyekezett elmondani. Nem a kifejezni kívánt érzéseket fokozta le, mint az egyszerűsködő költők, hanem a bonyolult érzések kifejezését kényszerítette az egyszerűen, mégis pontosan elmondható formába. „Gellértből majdnem minden *szokott* költői vonás hiányzik, ő igazabban tud ember lenni és költészetét maguk a modernnek se értik és méltányolják érdeme szerint.” Ez a példa váltotta ki, kényszerítette ki azt a sok elismerést, mellyel kortársai adóztak épp a kötetről írva Gellért Oszkár költői teljesítményének.²⁵ A Szabó Lőrinc-i út egyik előkészítőjét kell benne látnunk, aki a George-Babits-i ünneppel és az izmusok extázisával szemben a hétköznapi értékeit vállalja költészetként: „Riadtan állunk meg az intellektusnak, a reális fantáziának, fojtott szenvedélynek, természetes perverzségnek, modern, másutt népies ritmusra zengő harmóniái és diszharmóniái előtt. Megzavar bennünket az a bátorság és látható kedvtelés, amellyel Gellért költészetbenemvalónak hitt tárgyakhoz nyúl; ... a test egyes részeinek szokatlan kirészletezése, a hang idegessége...” Nem meglepő, hogy Szabó Lőrinc első nagy elemző szerelmes verse, a *Nem nyúlok hozzád, csak nézem, hogy alszol* címűnek keletkezése idején igazoló példaként fordul a tapasztalt, jelentős múlttal rendelkező költőhöz: „Különösen meglepőek, néhol túlságosan is meglepőek, Gellért szerelmi versei... Gellért nem a szeretőjéről, nem is a Petőfi által szentesített és Szabolcskáék által szentségtelenített idilli színezetű házasságról, hanem két kultúremler szerelmi együtt-éléséről: a feleségbaráthoz fűződő mindennapi és véresen átértett viszonyról ír... Egy ideg orvos se ért jobban a lelki analízishez, mint Gellért: nemcsak költészet él, állandó belső viviseccio folyik bennünk e versek olvasásakor.” Így jut el az óhajban fogant, szecesszió-ellenes, expreszcionista inspirációjú élet-kultusztól — korai versei továbbfejlődésével, élménnyel telítődésével párhuzamosan — az élet extázis nélküli reális szemléletéhez, elemzéséhez, amelyik végigkíséri pályáját, annak lényegét adva. A baráti összegezés az ő költészetének jellemzésére

²⁴ SZABÓ LŐRINC: Gellért Oszkár: Testvérbánat csillaga, Ny. 1922. 1035—1036.

²⁵ Szabó Lőrincéhez hasonlóan méltatja Kosztolányi a kötetet: „Ez a legfontosabb jellemző vonása: önmagának szakadatlan és meghatározható figyelése. Amint él és mozog, elmegy kenyeret keresni, verset ír, szájához emeli a poharat, folyton lesi az embert, író, szerelme, családapát, egy túlfinomult idegrendszer, egy értelem kutató lírai kíváncsiságával s az öntudatlanság póza nélkül.” (Írók, festők, tudósok, Szépirodalmi, 1958. II. köt. 188.) Tóth Árpád szintén ezt emeli ki: „Legméltóbb képviselője a lírai póztalanságnak modern költészetünkben... nemese disztisztelen strófaiból mindig kiérzik bizonyos szuverén fölény, sőt megvetés, a lírai tükörben tetszelgések és drapéria-rendeztetések ellen, ami olykor hidegen és túlságos józansággal hat a közönségre, hiszen az olvasó akárhányszor szereti, hogy könnyeit és részvétét kiravaszkodják a költők”. (Idézi GELLÉRT OSZKÁR. Egy író élete című könyvében, Bp. 1958. 422.)

is ugyanezen szót találja majd, évtizedek múlva: „Szabó Lőrinc, vagy boncoljuk-e magunkat elevenen?”²⁶

Ugyanakkor a mind pontosabb élményhez kötődés követelése mellett nem felejtkeznek el a formai kidolgozottság igényéről sem. De ez a forma nem azonos a „szokott költőiség”-gel, mesterkélt iskolázottsággal, hanem az a képesség, hogy a költő azt tudja megírni, amit akar. Az így értelmezett forma nélkül a legőszintébb alkotás is csak emberi együttérzést válthat ki, de nem művészi élvezetet: „van bennük annyi lendület, keserűség, annyi őszinte emberi fájdalom, hogy a könyvet nem dobhatjuk egyszerűen papírkosárba. A megemlítést megérdemli, de nem irodalmi, hanem emberi érték biztosítja Somló számára rokonszenvünket.”²⁷ Hasonlóképpen vélekedik Csanády György esetében: „érző szívvel és vérző lélekkel írta őket, de ezáltal maguk a versek nem lettek jobbak. Ez legfeljebb biztathatja a szerzőt, hogy tovább írjon.”²⁸ „Lelkében igazi költő volt, csak még nem találta meg a maga formáját” — írja a fiatalon meghalt Debreceny Dezső kötetéről,²⁹ és itt mondja ki a forma szerepéről alkotott véleményét: „A forma az a végső eszköz, mely tökéletessé teszi sok más, talán a formatudásnál is fontosabb követelmény együttes munkájának eredményét.”

Ez a formatudás az a szükséges jártasság a versírásban, ahonnan el kell indulnia a költőnek, hogy egyéni stílusát kiépíthesse. Ahogy a Gellért kritikában eljut Szabó Lőrinc saját útjának tartalmi előkészítéséhez, úgy Babits méltatásában a modern költői nyelv alakításának útját vizsgálja.³⁰ Arany és Babits korai korszaka „a tökéletes vershez szükséges csiszoltságot... adta meg nyelvünknek.” „Babitsnál a ritmus és a szavak hajlékonysága már felülmúlhatatlanul tökéletes volt, s a haladás éppen ezen a területen kizártnak látszott”, a verszene már a prózába is áttört, „ma már prózával is el lehet érni a vers hatását”. Ezért is lett Babits új, a Nyugat második generációját előkészítő útja ennek a fordítottja: a próza betörése a versebe, és ezzel teljesítménye túlnő saját költészetén, a magyar vers új lehetőségeit szabadítja fel. Nagyszámú korai Whitman-fordításainkban „a nyelv nem bírja végigringatni szavain az új ritmust, hanem darabokra töri. — Még inkább áll ez akkor, ha a prózai vers finom és dalszerű hatásra törekszik.” Babits „célja a vers és a próza összeegyeztetése.” És ha az épp ekkoriban még prózaverseket író és a Baudelaire-ét fordító, Kassák prózavers-eposzáért lelkesedő Szabó Lőrinc sajnálja és kevesli is, hogy Babits „a teljesen prózai formákat kerüli”, mégis ünnepli a már a háború idején megszületett új eredményét, a „szabad, de nem prózai versek”-et, ahol „csaknem mindig lehetne találni valami sematikus vázat, amely ha nem is az egész vers, de annak az egy sornak szabályos zenei képét külsőleg megadja.” Az ő útja is e felé kanyarodik, már a *Föld, Erdő, Isten* kötet legtöbb darabja idején, de főleg a későbbi, mindinkább egyéni színezetű verselésben. Ekkoriban jut el ő is ahhoz a válaszúthoz, amelyen való túllépést már Babitsnál üdvözölte: az elért formatökély után újabb, egyéniségre szabottabb formai eltérést a már begyakorolt tökéletestől: „Formakészsege oly tökéletes, hogy sokszor szinte elragadják bravúros rímei, — mégis azt tartom, hogy minden fiatal költőnek meg kell szerezni ezt a feltétlen formatudást. Ennek felhasználásával lehet aztán akármilyen »hibás« verszenét teremteni, szabadverset írni, de e nélkül ügyetlen lesz minden hangszerezés. Nem írhat szimfóniát, aki nem ismeri a hangszereket.”³¹ 1921 második felében írja ezeket Szabó Lőrinc, a *Föld, Erdő, Isten* bravúros kötetének lezárása idején, amikor már más célok lebegnek szeme előtt, a formatökély után az egyéni forma építése.

²⁶ Szabó Lőrinc: Válogatott versei, Magvető, 1956. 5.

²⁷ SZABÓ LŐRINC: Őt új verseskötönyvről, Ny. 1922. 1114.

²⁸ SZABÓ LŐRINC: Csanády György: Az évek, Ny. 1922. 149.

²⁹ SZABÓ LŐRINC: Debreceny Dezső: „Miért büntetsz engem?” Ny. 1921. II. köt. 1126.

³⁰ SZABÓ LŐRINC: „Nyugtalanság völgye” (Babits Mihály legújabb versei. Táltos, 1920), Ny. 1921. I. köt. 47—51.

³¹ SZABÓ LŐRINC: Zsolt Béla: Minden hiába, Ny. 1921. II. köt. 1508.

A kritikus Szabó Lőrincnél is nyomon követhetjük azt a világnézeti és magatartásbeli alakulást, amelyet a *Föld, Ére, Isten és a Kalibán* korai verseinél találunk. Határozott szembenállást jelent ez a célnélküli és csupán hangulatlírával. Ezt a polémiát legélesebben Kassák eposzájáról írva kezdi el: „A művészet öncélúságának hívei maguk is érzik, legalább a jobbak, művészetük meddő hiábavalóságát. Görcsösen kapaszkodnak egyetlen igazságukba: a művészet csak akkor igazi és nagy, ha nincsenek más céljai. — Nem igaz! Éppen azok a munkák, amelyek csak formába szedett pillanatfelvételek, egy ember pillanatfelvételei, éppen azok nem lehetnek nagyok... világnézet nélkül hiányzik belőle a nagyság lehetősége... A játék meghal, a zászlót tovább viszik fiatal kezek a legfelsőbb ormokig”.³² Hasonló vitát folytat a valóság egészétől egy töredék kedvéért elszakadt íróval, Hatvany Lili elbeszéléseiről írva:³³ „Szinte bántó az író közmopolita fölénye... Nem akartam szóvátenni — hisz egyetlen porcikám, egyetlen gondolatom se sovíniszta — de nem állhatom meg, hogy ki ne térjek... idegenszerűségére... a szerző nem érez kapcsolatot nemzettel és egyedekkel... Nemzetközisége nem az a nemzetköziség, amely bizonyos kultúrfokon épp oly szükséges, mint a levegő;... nem látja a világot és az embereket, csak a dekadens, úri életművészek nemzeteken kívül, de nem nemzetek fölött álló kis körét. Ha a fontosabb és nagyobb részt a jövőendő alvó erőit látná, nem pazarolná tehetségét kizárólag ilyen témákra, és megtudná, hogy vannak dolgok, amelyeket érdemesebb megírni.” De Hatvany Lili épp ez alól bújik ki, és Szabó Lőrinc meglátja ennek az okát is. A Nyugat kritikusai ekkor ritkán fogalmaztak ilyen élesen, osztályszempontok szerint ítélkezve, és a művészi fogatkozást is erre visszavezetve: „Hatvany Lili tipikusan burzsoa-író, akinek antiburzsoa hajlandósága csak annyit ér, mint a szenteltvíz”. Az ilyen író „nem alkot, ... megelégszik a társadalmi rothadás romantikájának aprólékos rajzával”.

Az alkotás tehát világnézettel rendelkező író állásfoglalása, lényeges, sokakat érintő problémák vizsgálata. Figyelme ezért fogja át a generációját ért történelmi-társadalmi hatások költői reagálásait. Ezért olvassa figyelmesen mindazt, ami a háború torzító hatásáról íródott, s a kétségbeesésben saját rokonhangjait találja: „Legszomorúbb és legigazabb ezek között: az utolsó. Minden jobb érzésű ember, aki katona volt, csak undorral és gyűlölettel beszél a háborúról és csak panaszkodni tud összetört és elvesztett évei miatt”.³⁴ De még a rossz költőt is barátjává fogadja, ha megpróbálta kifejezni az átélt borzalmakat: „Szerzőjéről semmit se tudok; mégis barátnak, testvérem érzem ezt a fiatal embert, aki csak halált és gyilkolást látott a *Romok útján*, amelyen ölni indultak a világháború vas- és ember-gépei.”³⁵

De tovább is megy az ő pályáját is befolyásoló történelemben. Kassák művét azért ünnepli, mert „egyszerre ordít, sír, ujjong benne az egész ország: eszmék, emberek, becsület, gyilkosság, börtön, front, éhség, plakát, igazság és hazugság, és vér és vér és vér: iszonyú, óriás, égigérő, örült húrokon örült chaosban vág át 1919 örült vihára”.³⁶ De itt sem áll meg. Máskor a terrort panaszló, saját siratóverseinek rokonait is méltatással kíséri. Kritikáinak kicsengése szó szerint megegyezik a *Testvérsíratók szeretetét* hirdető állásfoglalásával: „Külön kellene foglalkozni a könyv legérdekesebb és talán legszebb részével, a forradalom után írt költeményekkel, ezekre azonban itt és ma jobb ki nem térni. Az olvasó útbaigazítás nélkül is bizonyára megtalálja bennük a lényegét, hiszen e versek megértéséhez az irodalomkedvelésen és érdeklődésen kívül csak egy kis emberszeretet szükséges”.³⁷ Ahogy pedig — a részletes

³² SZABÓ LŐRINC: Kassák Lajos: Máglyák énekelnek, Ny. 1921. I. köt. 552.

³³ SZABÓ LŐRINC: Hatvany Lili: Ők, kalandok és kalanderek, Ny. 1922. 142—143.

³⁴ SZABÓ LŐRINC: Kémlés Aladár: Voltam poéta én is... Ny. 1921. II. köt. 1362—1363.

³⁵ SZABÓ LŐRINC: Őt új verseskötényről, Ny. 1922. 1113—1114.

³⁶ SZABÓ LŐRINC: Kassák Lajos: Máglyák énekelnek, Ny. 1921. I. köt. 551.

³⁷ SZABÓ LŐRINC: Gellért Oszkár: Testvérbánat csillaga, Ny. 1922. 1036.

filológiai elemzés után — a Tóth Árpád fordította Readingi Balladát ismerteti,³⁸ egyértelmű a korra konkretizálható hangulatot varázsol: „A kezdő sorok rögtön megütik a kellő hangot s hat és félszáz soron át könyörtelen élességgel zúg a teljes zenekar. Hat és félszáz soron át nem únja meg a rím a háromszoros kemény zuhogást, nem únja meg folyton a maga nyomába lépni, mint a rabok, akik egyhangúan rójják iszonyú, gyötrelmes sétájukat a readingi fegyház kőudvarában”. Szinte új, prózai költemény születik így a kritika végén, mely egyértelmű humanista köszönettel zárul: „Nagyszerű költemény, dermesztő, lenyűgöző hatású olvasmány, agitáció az Emberért. Tóth Árpádnak nagyon sokkal tartozunk nagyszerű ajándékáért.”

Ligethy Béla kötetéből is e témát emeli ki:³⁹ „Kiválik a többi közül az a két vers, melyet az író Móríc Zsigmondnak, illetőleg Babitsnak ajánl a k. kurzus alatt őket ért eseményekkel kapcsolatban”. Sőt a versek legélesebb részleteit idézi is a kritikában. E két meghurcolt író mellett maga Szabó Lőrinc is, ahol tud, kiáll. Babitscal való barátsága természetessé is teszi, hogy méltassa műveit. De nemsokára, Az Est-lapokban Móríc rehabilitációjának is hangos propagálója lesz. Ugyesztén szeretettel kíséri meghurcolt irodalomtörténész barátja, a beteg Király György utolsó éveit is kritikai ismertetéseiben, majd halála után egy személyes hangú, emlékekkel teli arcképvázlattal, és a Monumenta Literarum sorozat indításában szerzett érdemeinek méltatásával búcsúzik tőle.⁴⁰ És nem felejtkezik el a Nyugatban közölt Omar Khayyam fordítása bevezetőjében bátran leírni: „Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy 1919 nyarán a Közkutatásügyi Népbiztosság széles körű fordítási tervezetében (lásd: Király György »Tudományos feladataink az irodalomtörténeti kutatások terén« c. füzetét) szintén mint sürgős lefordítani való szerepelt Fitzgerald Omar Khayyámja”.⁴¹

Bárha van az egészben egy bizonyos hetekesség, fiatalos csakazért is vagdalkozás (sokkal élesebben, szókimondóbban, mint a velük párhuzamos versek döbbenetében), mégis mindennek inkább siratás színezete van, amelyen már nem üt át reménység. Szabó Lőrinc, a céllal teljes költészet vallója és számonkérője épp saját gyakorlatában veszítette el a tájékozódási pontokat. Az életet hirdeti, de ebből csak az emberi létezés marad, jövőt vár, de annak hitét már elhagyta. A történelmi alakulások egymásutánja, az értékredek, eszmék gyors változása ugyanezt a törést produkálja gondolataiban is. Amiként a forradalom és az emigráció iránt a XXX. versben is erősen szkeptikus volt, ugyanezt találjuk az egyébként lelkes Kassák-kritikában is. A forradalmi elvek rokonszenvét bírják, de már ekkor kívülről mérlegeli azokat: „Nem baj, hogy Kassák politizál. Az az eszme, melynek szolgája és vezére, elég hatalmas ahhoz, hogy termékenyítőleg hathasson egy művész agyában . . . Az a szemüveg, amellyel Kassák nézi az eseményeket, épp oly igaz, mint amilyen hamis. Ugyanez a szemüveg ül az emigráció minden tagjának orrán”. Az még lehetne taktikai mondat is, hogy „politikai felfogásom és világnézetem egyáltalán nem azonosak a Kassákéval”, de ahogy a döntő kérdésben, a jövőről, elutasítja a kassái reményeket, az már a reményétvesztett költő nyilatkozata: „a könyv . . . óriási ívelésben vész bele a láthatatlan jövőndöbe. Valószínűleg a soha-el-nem jövő jövőndöbe”.⁴² Ezzel politika helyett az egész művet csak irodalommal degradálja, ahol a forradalmi eszme művészi inspiráló, de nem társadalmi hatóerő. Ezért lelkesedik a politizáló Kassák költészetéért.

Így exponálódik már e korai írásaiban egy pályaszakának alapvető képlete: életet, valódi problémákat követel, mindent mérlegel, de elutasítja a valahová is elkötelezett vizsgálódást, lázad, de társtalanul. Így él benne egyszerre az öncélú költészet tagadása és a közösségi

³⁸ SZABÓ LŐRINC: Tóth Árpád Wilde-fordítása, Ny. 1921. I. köt. 790—793.

³⁹ SZABÓ LŐRINC: Ligethy Béla: Ecce Homo, Ny. 1921. II. köt. 1445.

⁴⁰ SZABÓ LŐRINC: Monumenta Literarum II. sorozat, Ny. 1922. 1482—1483. — SZABÓ LŐRINC: Önéletrajz töredékek: Király György, Ny. 1922. 687—691.

⁴¹ Ny. 1920. 217.

⁴² SZABÓ LŐRINC: Kassák Lajos: Máglyák énekelnek, Ny. 1921. I. köt. 552.

célú költészet reménytelensége. Rákosi Jenővel vitatkozva,⁴³ bárha ő képviseli a korszerűbb, „Nyugatos” véleményt, nincs igaza, amikor a Rákosi-féle elkötelezettséggel együtt egészében elutasítja a költészet ideális (értsd: társadalomra hatni akaró) feladatait. Rákosi véleménye: „Nem azért írok verseket, vagy akármit, hogy kitaláljak a magam káoszából, hogy egyszerűen megmutassam magamat, hanem azért, hogy egy tisztább, előkelőbb és szebb világba vezessem embertársaim”. Szabó Lőrinc ellenvetése: „Megemlítettem, hogy az író, ha nem is egyéni »szeszélyből«, mégis elsősorban önmagából és önmagáért ír. Az utolsó évtized az egyéniséget tartotta legtöbbre. Aki ír, annak nincsenek okvetlenül nemesítő és javító céljai. Ami írásra ösztönzi, hogy önmagát föltárja, az valami belső, egyéni erő, amit a német Drang-nak nevez”. De az így felújított Rákosi-Ady vita csak formájában emlékeztet a régebbire, mely akkor a közösség útjának kétféle elképzelése között feszült, amikor Ady individualizmusa nemcsak az egyén szabad témává emelését, hanem az egyes ember legszemélyesebb vívódásában egy ország ellentmondásos vajudásának átélését is jelentette. Szabó Lőrinc új feladatot vállal: az ember értékének devalválódása idején az egyéniség szabadságáért indul harcba. Az élet egészen a személyiség vizsgálatának, emberi viszonyai elemzésének igényét érti, amely néha kívül kerül az állandóan változó, számára érdektelenné váló politikán. Arról már csak summázó elítélő véleménye marad, mint olyanról, amelyik az egyik fő oka egy ember köré vont korlátoknak.

4.

Szabó Lőrinc Nyugat-beli kritikáiban többnyire önmagához hasonló, kezdő költőkről ír: a költővé válás pillanatát érheti tetten, illetőleg felesleges próbálkozásokat utasíthat el. Figyelemmel kísérheti azt a számára is fontos kérdést, kiket választanak mesterükül, *ki az a költő, aki segíthet az új körülmények között is önmagukra találásukban, — és ő is vallhat a példáról.*

Az előző két évtized legnagyobb hatást kiváltó hazai példája Ady. Szabó Lőrinc nemzedéke az Ady forradalmát elismertető harcokban szerezte irodalmi tájékozódását. És most, amikor meg akar szólalni, az Ady ihlette első hangok disszonánsak, — az új generáció nem tud megbirkózni Ady hatásával. „Itt-ott előcsillan valami, ami Adyra emlékeztet. Adyt nagyon szívébe zárhatta, hatása azonban nem segítő, lendítő és fejlesztő erő nála, inkább béklyó, melyből menekülni szeretne. Debreceny esetében is megismétlődik az Ady-hatások mindig ugyanazon eredménye: a megrontás”.⁴⁴ Persze kérdés, mi az, ami így, károsan élt tovább Adyból? Életművének egy-egy töredéke. Nem egy nagy költészet egészének tanulságai, hanem egy-egy téma, póz, formai megoldás. Így szaporodik el epigonjainak száma, de még olyan követők is akadnak, akik a plágium vádját is kimerítik.⁴⁵ De még a jobbhiszemű követők is csak modorát utánozzák: „az őś turáni átkot, az egymást-marást, az eljövendő új időköt, és a gyalázatos mosti magyar életet emlegeti ő is. Elvileg mindenestre mellette vagyunk, hiszen a magyarság sohse érdemelte meg jobban a lekáromkodást, mint manapság; de hiába: az Ady-versek még mindig jobban és jogosabban ostorozzák a magyar ostorozni valókat!” Miért? Ezt ugyanebben a kritikában mondja ki: „Kiállhatatlan nagyképűség nagybetűs szavakat írni, ha ezek a szavak magvatlanok”.⁴⁶ Valójában mégha társadalmi igénnyel lépnek is fel, akkor is magvatlanul, Adyt forradalmi lényege nélkül követik, mint pl. Szolt Béla is, aki „Adyn keresztül a francia dekadensek belső vergődéséből” kap másodlagos élményt. — „Van a dekadenciának egy különös pesszimizmusa, érzelmi és nem értelmi pesszimizmusa, melyet

⁴³ SZABÓ LŐRINC: A legnagyobb élő magyar kritikus a régi és a modern irodalomról. Az Est, 1922. nov. 1. 3. l.

⁴⁴ SZABÓ LŐRINC: Debreceny Dezső: „Miért büntetsz engem?” Ny. 1921. II. köt. 1125.

⁴⁵ SZABÓ LŐRINC: Egy új Ady-plagizátor (Faludi Imre: Grál seregszemle), Ny. 1922, 295—296.

⁴⁶ SZABÓ LŐRINC: Ligethy Béla: Ecce Homo, Ny. 1921. II. köt. 1445.

talán a »züllottság« szó fejez ki legjobban. Lehet ez a züllottság elképzelt is: ilyen képzelt züllottséget sirat Zsolt Béla nagyon sok verse a nagyváradi kávéházak zátonyain”.⁴⁷ Egyedül Pál Rózsa esetén beszél „kisebb méretű”, „elég szerencsés” Ady-hatásról. De ez is csak az Ady nőkérdésről szóló gondolataihoz való kapcsolódásban nyilvánul meg.⁴⁸ Tehát szintén csak egy szűk érzelmi-gondolati szektorról van itt is szó. Így szinte rafináltan keresi meg társaiban az Ady-követést, hogy szenvedélyesen nekiszaladva, magából is gyomlálja ezúttal a károsnak vélt hatást.

Valóban létező káros hatásokról van szó, vagy csak babona, hogy Ady képtelen tanítványok inspirálására? Ady stílusfordulatai kétségtelenül egyénreszabottak, megismételhetetlenek, de ellenpéldaként a tőle alkatában annyira idegen Tóth Árpád költészete kínálkozik, aki egyéni hangja károsodása nélkül is asszimilálni tudott Ady-elemeket. Tehát valami mélyebb elválasztó oknak is kell lenni, ami a Tóth Árpádnál később indulók számára terhéssé teszi az Ady követést. A forradalomban csalódott, reményvesztett nemzedék csak az elkeseredett, reményvesztett hangokra tudott rezonálni, és erre ihletet nem, csak utánzást meríthetett Adyból. Az új nemzedék igényesebbjei, akik válságukat nemcsak felszínesen, mintákba öltöztetve akarták elmondani, egy erre fogékonyabb, e hangulatra egészében ráhangolt, analízáló alkatú költőben találnak mesterükre: Babitsban. „Vannak a legnagyobbak közt, akiktől nem lehet tanulni, akiknek hatása megemészthetetlen: Ady ezek közé tartozik, Petőfi is: az ő színeik mindig átsütnek az új fátylakon; — és vannak az ösztönnél az intellektushoz közelebb álló költők, akiknek nem kevésbé értékes egyénisége oldható anyagból áll: Arany és Babits. Akik az előbbieket »iskolájába« kerültek, azok számára nincs remény; az utóbbiak termékenyítőleg hatnak, vagy legalább is hathatnak. Petőfi szűkségképp epigonokat nevelt, ő mostoha apa; a magyar költészet igazi apja és jóságos tanítója azonban örökre Arany János marad.”⁴⁹ Valójában önkényes, bár Babits által is sugallt párhuzam és ellentét felállítása ez. De ami az irodalomtörténeti értékelés számára önkényesnek tűnik, az egy-egy költői tájékozódáshoz nélkülözhetetlen. Másrészt találunk e párhuzam jogosultságát objektíve is meghatározó azonosságot: Arany is, Babits is hasonlóan egy nagy történelmi törés után a magány burkában vergődve folytatja pályáját, és ehhez hasonlóan néznek szét az 1920 körül induló fiatalok. Nem állott ezzel egyedül Szabó Lőrinc. „Egy időben . . . Tóth Árpád így vélekedett, hogy Ady elérte a maga vonalán a legmagasabb csúcsoakat, s a magyar költőknek már csak a Babits mives, filológikus, forma-csiszoló költőútfját lehet járniuk”.⁵⁰ Különösen világos ez, ha figyelembe vesszük, hogy ezt a költői hagyományt a formán túl is példává emeli: „figyelmeztetni kellene a fiatal költőket, hogy Aranytól vagy Babitstól ne csak a formát lessék el, mert hatásuk akkor épp oly gyilkoló lesz, mint a Petőfi–Ady-féle hatás”.⁵¹ Tehát itt nemcsak formai iskola vállalásáról, hanem tartalmi tájékozódásról van szó. Szabó Lőrinc pályáján kettős bizonyítéka van ennek: Az Ady-hagyomány gondozását, és a megjelent Ady-könyvek méltatását állandó feladatának tartja. Elismerés és szolgálat, — szemléletének és gyakorlatának mégis szinte erőszakos távoltartása. Babitsban pedig nemcsak a forma-művészt, hanem a költői attitűd egészét vallja példának. Ennek az attitűdnek az alakulási útja pedig épp ekkor keresztezi a Szabó Lőrinc-i utat úgy, hogy egy időre termékenyítőleg erősítik egymást. Babits, a mester — aki korábban költészetébe foglalta mindazt, ami Szabó Lőrinc, a fiatalemberre hatott — megváltozik: „egy új ember lépett föl . . . az irodalomban . . . egy egész külön jelenség, pusztá

⁴⁷ SZABÓ LŐRINC: Zsolt Béla: Minden hiába, Ny. 1921, II. köt. 1507.

⁴⁸ SZABÓ LŐRINC: Pál Rózsa: Örökmécs, Ny. 1922. 834–835.

⁴⁹ SZABÓ LŐRINC: Debreczeny Dezső: „Miért büntetsz engem?” Ny. 1921, II. köt. 1125. — Hasonlóan vélekedik a Nyugtalanság völgyéről írott kritikájában, Ny. 1921. I. köt. 48.

⁵⁰ Oláh Gáborra hivatkozva említi DEMETER ALLICE; Tóth Árpád költészete, Szeged, 1934. 31. Idézi KARDOS LÁSZLÓ: Tóth Árpád, Bp. 1955. 430.

⁵¹ SZABÓ LŐRINC: Debreczeny Dezső: „Miért büntetsz engem?” Ny. 1921. II. köt. 1126.

véletlen, hogy őt is Babits Mihálynak hívják”.⁵² És ez a változás egybeesik az új generáció régebbi példáitól való elfordulásával, és ezzel az új utakon kereső fiataloknak — eléjük kerülve — ismét mesterévé válhat. Bármelyikük kötetéről elmondható lenne: „az elveszett harmónia vagy annak siratása”.⁵³ Ő már — előttük járva — költészetében élte át azokat a törődéseket, amelyeket a fiatalok csak élettapasztalatként raktároztak el: „Az élet külső harmóniájával együtt lelki harmóniáját is a háború ölte meg, a kettős fájdalomtól nő viharra csöndes bánatú hangja... Természetes, hogy az utóbbi nyugtalan években nem születhettek benne olyan versek, mint azelőtt”.⁵⁴ És ez az új babitsi alternatíva az alapja a *Föld, Erdő, Isten* kötet kettősségének is: „Egyszerűség, jóság, béke — vagy kétségbeesés!” a süket, öntudatlan tenyészés⁵⁵ idilli vágya az egyik oldalon, és ellentétként az ember értelmetlen kiszolgáltatottsága, a modern polgári értemiségnek ez a tipikus életérzése: „Soha még nem fejezték ki oly mélyen iszonyú gyarlóságunkat és a bennünket bármikor összeroppantani kegyetlen törvények rémületét, mint a Nyugtalan-ság völgyének egyik utolsó költeménye: *Isten fogai közt*”.⁵⁶ Ebből az alternatívából pedig már másabb következtetés szükséges, mint az Ady-kor féktelen egyéniség-kultusza. Itt már a rossz közérzetet állandósítja az ember tehetetlenségének, kiszolgáltatottságának tudata, mellyel szemben már csak menekülve lehet védekezni, az élet még zavar-talannak tűnő rezervátumait kipróbálni. Ennek vágya Babitsnál az öntudatlan tenyészés, melyet valóban élni inkább a kamasz költő, Szabó Lőrinc tud. Vagy pedig „a múltó divatok árján fölül... Eszmék megismerhetetlen logikájában és matematikai hatalmában való hit, fátum és predestináció”,⁵⁷ azaz „harc az ünnepért”, amely a szertelen vágyú fiú számára marad mindig csak Georgében és időnként Babitsban csodált megvalósulás.

E költői összetalálkozás ellenére már ekkor megtaláljuk a későbbi távolodás csírait a kritikái írásokban is. A szabálytalan, zaklatott életet élő, életvitelében ösztöneinek, vágyainak szabad érvényesülést engedő fiatalabb ember kielégült nyugalalmát zavarja az idősödő férfi vágyait lefojtó, gátlásos idegessége. Ekkor még csak célzást tesz rá, inkább költészete specialitásának jellemzésére használja: „ezek az emberi gyöngesség versei. Ez a lelki metamorfózis testi okokra, anyagi tényekre vezethető vissza: lírája akarátának gyengülésével és erősödő idegbajával fokozatosan változott át”.⁵⁸ Erről az elviselhetetlenné, Szabó Lőrinc számára is zavaróvá váló idegességről majd csak Babits halála után vall nyilvánosan.⁵⁹ De ez a későbbi elfordulás is igazolja ekkori írását, amelyekben még „excentrikusságában”, tőle különbözőesei-ben is követendő példát lát mesterében.

Ennek a Babits-felé forduló, ekkor még sokban kritikátlan tájékozódásának Szabó Lőrinc egyéb ekkori írásában is nyoma van: megjelent kötetait tisztelettel ismerteti a Nyugat-ban, majd a Pesti Naplóban,⁶⁰ de ezekben az írásokban inkább a méltató tisztelet árulkodik, tájékozódására gyakorolt hatása igazában a többiek fölött ítélkező mérték alakításában jelentkezik. Hasonlóképp csak a lelkes rajongás hangján tud írni a Babits környezetében megismert Georgéről. Az egyértelmű, fenntartás nélküli méltatás dithirambusaival mutatja be a magyar közönségnek.⁶¹ Számára — hasonlóan a forradalmak után csalódott és kiábrándult

⁵² SZABÓ LŐRINC: „Nyugtalan-ság völgye” (Babits Mihály legújabb versei. Táltos, 1920.), Ny. 1921. I. köt. 49.

⁵³ SZABÓ LŐRINC: „Nyugtalan-ság völgye”... i. m. 48.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ I. m. 49.

⁵⁶ I. m. 49—50.

⁵⁷ I. m. 49.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ SZABÓ LŐRINC: Babits műhelyében, Magyar Csillag, 1943. II. köt. 702—703.

⁶⁰ A Nyugtalan-ság völgyéről írt kritikán kívül Goethe Naplójának fordítását méltatja a Ny. 1921. I. köt. 793—794. oldalán. A Pesti Naplóban a Gondolat és írás című tanulmány-kötetről ír: 1922. dec. 24. 6. l.

⁶¹ SZABÓ LŐRINC: Stefan George, Irodalmi Miniaturák, második sorozat szerk. Benedek Marcell, 51—59.

Európa sok más költőjéhez — a jelen reménytelenségével szemben egy misztikus ünnep jóslatát adja. Így lesz Babits és George Szabó Lőrinc pályakezdésének két ikercsillaga.

Ugyanakkor más korábbi mestereitől elszakadóban van: Baudelaire-től és a francia dekadensektől. Úgy érzi, a modern költészet telítődött velük, a használható elemeket már felszívta: „modern költők Baudelaire-be befordított kifejezései nagyon könnyen beillenek oda, nem teszik a fordítást stílusatlanná, hiszen a nagy francia mester sok mással együtt, valószínűleg minden fordítójának egyik szellemi kútforrása volt”.⁶² Komlós Aladár verseit elemézve pedig a Baudelaire-rel való belső rokonságot „korszerűtlen dekadencia”-nak látja.⁶³ Hasonlóképp utasítja el ugyanitt az impresszionizmust. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy nem becsüli nagyra korábbi feltétel nélkül elismert mestereit. Ahogy a húszas évek során két Ady-antológiát is szerkeszt, ugyanúgy ezután kezd hozzá Baudelaire és Verlaine fordításához. De már itt is megfigyelhetjük, hogy műfordításaival akkor szólaltat meg egy-egy stílusirányzatot, amikor az már saját számára teljesen megemésztett és túllépett azon, amikor már csak technikai kérdést jelent.

Ez az elfordulás is párhuzamos Babits újabb útjával és George — számára használhatóbb — hatásával. És egybecseng az Életet hirdető prózaversekkel, ahol az újabb, öt sokáig kísérő irányzat, az expesszionizmus hatásai is észrevehetők. De ez a hatás ekkor még csak ugrásra készen áll költészetében, még csak az árnyékot rajzolja vele, amely bekeretezi az élet színesebb nappalait. Ahogy a prózaversek és a *Föld, Erdő, Isten* nyugtalanabb képei jelezték ezeket a hatásokat, úgy figyel fel elvétve e hangokra kritikusként is. (Kassák, valamint a Werfel expesszionista hatása alatt költőként induló Márai méltatásában.⁶⁴ Ugyanakkor az expesszionizmus túlzásaival, kifícamodott termékeivel szembe fordul, ironikus hangot használ Fenyő László *Építés orgonája* című kötetével kapcsolatban, bár a költő tehetségét is elismeri: „Ez a vers-kötet paródiagyűjteménynek is felfogható. F. L. különben nem tehetségtelen költő”.⁶⁵

Az expesszionista lázadás helyett közelebb van hozzá a Fitzgerald által európaivá, korszerűvé átköltött⁶⁶ Omár Kháyyám színekből és keserűségekből ötvözőtt, klasszikusabb világa, aki *elkeseredését nem izgatott víziókban, hanem bölcs reflexiókban élte át*. Mindazt az ellentétes tendenciát megtalálja benne, ami ott feszült a *Föld, Erdő, Isten* világában.⁶⁷ „Ő a teljes élet kiélését hirdette” és szemben vele: „Küzdeni a sors ellen? Úgyis hiába”, és ennek gyakorlati következtetése: „sohasem politikázott”. Így hangzik Szabó Lőrinc célkitűzése és reményvesztett céltalansága is. „Jobb lett volna meg nem születni, de ha már itt vagyunk, ne törődjünk azzal, hogy mi lesz *azután*, hanem vegyük ki részünket az örömekből”. Ugyanakkor „Omár öröme megmérgezett öröm”. Panteizmusa és az embert sújtó predesztináció vallása pedig lázadáshoz, ateizmushoz kényszeríti, mint ahogy ezen ellentétek között vergődte végig életét Szabó Lőrinc is: „Kissé pantheisticus és a praedestinatio felé hajló töprengései hátterébe, mint valami örök megismerhetetlen, mindig ott rejtőzködik az Istenség eszméje is. De Omárt fellázítja az a tudat, hogy Isten, aki bennünket bűnösnek teremtett, bűneink miatt meg akar büntetni. Gúnyos merészséggel fordul ellene és a pantheista álmodozóból atheista lesz”.

⁶² SZABÓ LŐRINC: Babits Goethe-fordítása, Ny. 1921. I. köt. 793.

⁶³ SZABÓ LŐRINC: Komlós Aladár: Voltam poéta én is ... Ny. 1921. II. köt. 1363.

⁶⁴ SZABÓ LŐRINC: Öt új verseskönyvről, Ny. 1922, 1113.

⁶⁵ SZABÓ LŐRINC: im. 1114.

⁶⁶ SZABÓ LŐRINC: Edward Fitzgerald—Omar Kháyyám, Ny. 1920. 217. „A perzsaszövegű rubáikok legjava is oly szintelen, hogy mikor felfedezték őket, semmi különösebb hatást nem gyakorolhattak. Mindenki csalódott bennük”. Lásd hasonló véleményét a kínai és japán versekről. A világsiker Fitzgerald érdeme, aki „az egészét a nyugati népek érzelmeivel át-átszöve” érte el hatását.

⁶⁷ Omár Kháyyám Rubáiját, fordította Szabó Lőrinc, a Táltos kiadása. Előszó.

E rövid recenziók, ismertetésének természetesen nem mérhették fel teljességében generációja tájékozódását, saját mestereiről, ismereteiről sem vallanak a maga teljességében, nem jelentenek összefüggő gondolatrendszer kiépítését. Mint kezdő író, nem mindig ő határozta meg, hogy miről írjon, sőt panaszkodnia kell arra is, hogy egyes cikk-elképzeléseit nem akceptálják.⁶⁸ Ugyanakkor megtalálhatjuk a legfontosabb vonatkoztatási pontokat, melyek mind pályatársai, mind az ő speciális költői eszmélkedését kísérték, segítették, illetve visszafogták. És amit ezeknek az írásoknak az elemzése során megtaláltunk, az megegyezik ekkori költői törekvéseivel, a *Föld, Erdő, Isten* kötet világgépével.

Lóránt Kabdebó

LŐRINC SZABÓ, REVIEWER OF THE „NYUGAT”

Lőrinc Szabó's debut coincided with the marked transformation of the periodical "Nyugat" at the time following the fall of the revolutions. These years were the time of profound study and analysis with the best of the literary world. Apart from one or two works, significant also for their content, sudden progress was made more in reviewing world—literature. Through this, criticism grew up to be able to measure achievements in this country by the standards of world-literature, paralleling them with the strivings characteristic of the period. In his strict form-analyses, which could well be termed philological essays, Lőrinc Szabó comes nearest to Babits; his outspoken evaluations, asserting also social aspects are akin to the critical mentality of Móricz. However Szabó, astonished at his own observations, is more exhibitionistic than Babits with his exquisite poetic skill. Szabó, unlike Móricz and his clever, apposite poise, is led both in his enthusiasm and in his taunts by youthful exasperation.

The most remarkable principle in the examinations of Lőrinc Szabó, the reviewer, is his search for the frank, live experience, which presents itself in a subjective way. His thirst for naturalness underlies his *ars-poetica*-like concept of analyzing realistic poetical endeavours. His interest spans all the poetical reactions to the social and historical influences bearing on his generation. As set against Ady, he presents Babits as the master of his generation and, in world-literature, Stefan George. Omar Khayyám (as reshaped by Fitzgerald) is also one of his models, the poet who abreacted his bitterness not in excited visions but in wise reflection.

Naturally, these brief reviews of Lőrinc Szabó could not summarize the orientation of his generation in all its aspects. However, the most significant points of reference, coinciding with his poetical strivings at that time, can be found in them.

⁶⁸ Már 1920-ban panaszkodik Babitsnak, hogy egy előzőleg vele már megbeszélt nekrológtól Osváth akadémikuskodása miatt elment a kedve: „Dehmelről akartam írni megbeszélésünkhöz híven egy cikket, de Osváth azt mondta, hogy neki csak egy figyelőre van helye és írjak annyit, hogy kicsi legyen. De a dolog annyira bosszant, hogy az egészből semmi se lesz”. (Levele Babitshoz, 1920. febr. 28. Babits archívum.) Hasonlóképpen reagál erre a Kisnaplójában: „A Dehmel cikket Osváth szemtelensége miatt nem írtam meg”. (márc. 2.)

Veresmarthy Ipoly pécsi kódexe

A középkori pécsi egyetemre vonatkozó adatok föl kutatása kapcsán került behatóbb vizsgálat alá az a kódex, melyet 1431–32-ben Pécsen in schola praedictae civitatis másolt Veresmarthy Ipoly.¹ A kódex ma a bécsi Nationalbibliothekban fekszik 3979. sz. jelzet alatt és négy középkori szerző négy tanulmányát tartalmazza 387 oldalon, azaz 774 hasábon, ami kerekén ugyanannyi sűrűn gépelt oldalnak felel meg.

A Könyvtár katalógusa² csak a 2. tanulmány szerzőjét nevezi meg; a másik három szerzőt dr. Kaeppli Tamás, a Domonkosrend római Történeti Intézetének igazgatója segítségével sikerült kiderítenünk. Az 1. tanulmány Bernardus de Parentinis francia dómés (+1340 körül) műve: *De sollemnitatibus Missarum*. (Más kéziratokban: *Elucidarius omnium difficultatum circa officium Missae*.) Incipit: Domine non sum dignus. A 2. traktátust Henricus de Frimaria, német ágostonrendi szerzetes írta 1340 körül *De decalogo* címmel. Incipit: Audi Israel precepta Domini. A 3. dolgozat Guillelmus de Lavicea ferencendi barától származik és címe: *Dieta salutis*. Incipit: Haec est via, ambulata in ea. Ugyancsak ferences, a német Johannes de Erfordia írta a 4. tanulmányt *De confessionibus audiendis* címmel. Incipit: Rogatus a fratribus.

Az 1. és 2. tanulmány végén a következő kolofonok olvashatók:

a) Expliciunt dicta sanctorum patrum de sollemnitatibus missarum per manus Ipoliti de Weresmarth studentis ac declinistae Quinqueecclesiensis, nati Ambrosii de Senthgurg. Et finali determinatione sunt determinata feria sexta ante dominicam sequentem post Octavam Paschae, videlicet Misericordia Domini, in schola praedictae civitatis. De quorum dictorum utilitatibus auctor fuit affectans incipiendo sed magis est gaudens finiendo. Anno Domini M CCCC XXX primo.³

b) Explicit tabula praeceptorum per divinam prudentiam in monte Synai Moysi tradita omnibus fidelibus devote servare et venerari, feria tertia post Epiphaniam immediate sequenti per manus Ipoliti de Weresmarth declinistae in schola Quinqueecclesiensis anno a Nativitate Domini Millesimo Quadringentesimo Tricesimo 2—0 ante Vesperam sollemnitatis hora quasi tertia a prima. Scriptor huius fuit valde delectabilis de presenti misericordia quia utilis, duplicetur mihi virtus Spiritus Sancti. Amen.⁴

Bár a kolofonok alapján csak az első két tanulmányt szabad Veresmarthy munkájának és így pécsi eredetűnek minősíteni, a 4. traktátusban előforduló magyar szó és a 3. és 4. tanulmányban jelentkező iniciáléknak az első két tanulmány iniciáléival szinte azonos stílus alapján az egész kódexet Veresmarthy munkájának és így pécsi eredetűnek tartjuk.

A kódex mostani átírása során nem kis meglepetést okozott néhány magyar szó fölbukkanása. Ez a körülmény már sejtette, hogy nem egyszerű másolattal állunk szemben, hanem a másoló az eredeti szövegeken bizonyos változtatásokat eszközölt. E változtatás mérvének kiderítése szükségessé tette a pécsi szövegnek ugyanazon szerzők ugyanezen munkáinak más kézírataival való összevetését.

Külön dolgozat tárgyául kívánkozik annak aprólékos részletezése, hogyan és mennyit változtatott a pécsi másoló az eredeti szövegeken. Ezúttal csak főbb vonásokban ismertetjük az idevágó munka eredményét.

1. Guillelmus de Lavicea munkáját az Országos Széchényi Könyvtárban levő 1500. évi párizsi kiadással (Inc. 792) hasonlítottuk össze és azt találtuk, hogy szövegünk ennek a kiadásnak szövegével megegyezik. Ez tehát nem okozott újabb problémát.

¹ JAKUBOVICH EMIL: Két magyar glosszás bécsi kódex, MNY 1927. 34. HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Bp. 1931. 55.

² Tabulae codicum manuscritorum, Vindobonae. 1869. 129.

³ 89r oldalon

⁴ 113v oldalon

2. Bernardus de Parentinis traktátusát ugyancsak az OSZK Inc. 1218. jelzetű strassburgi kiadásával és 11 külföldi kézirrattal vetettük össze.⁵ Az eredmény: a pécsi szöveg kb. 50%-kal terjedelmesebb mint a strassburgi kiadás, de nagyjából egyezik a külföldi kéziratok terjedelmével. Ellenben sem a nyomtatott szövegben, sem a külföldi kéziratokban nem találjuk ezt a számunkra rendkívül fontos kitélt a traktátus vége felé: Quapropter hoc opusculum ad petitionem pauperum sacerdotum et filiorum meorum scoliarum ex dictis magistrorum et doctorum, videlicet Vilhelmi, et Innocentii, Durandi et Henrici de Hassia collegi.

3. Henricus de Frimaria művét 13 külföldi kézirrattal ellenőriztük.⁶ Eredmény: a pécsi szöveg abban különbözik az összes betekintett külföldi szövegektől, hogy az egyes parancsolatokat nem ezzel a formulával zárja le: Ex praedictis igitur patet, qualiter confitendum sit de transgressionem huius... precepti, hanem minden parancsolathoz hozzáfűz egy gyakorlati utasítást; Dicas ergo, peccavi etiam pater contra... preceptum... modis, primo... Ez a hozzátoldás tehát pécsi proprium és így pécsi sajátosságnak kell minősítenünk a VII. parancsolathoz függesztett toldalékot is a benne előforduló magyar szavakkal együtt: Peccavi etiam contra septimum preceptum creatoris mei, quod precipit: Non furtum facies. Contra quod peccavi tripliciter: Primo... Secundo... Tertio omnibus subditis vel jobagionibus indebitas exactiones vel indebita servitia extorquendo. Quarto propter debita superiorum vel dominorum meorum subditos vel pauperes jobagiones damnificando.

4. A legnagyobb változtatást Erfurti János tanulmányán figyeltünk meg. Bár ezúttal csak két kézirat, egy oxfordi és egy müncheni kézirat⁷ szolgált az összehasonlítás alapjául, de már így is kiütöközt az óriási különbség amit az eltérő terjedelem is érzékeltet. Amíg ugyanis az oxfordi kézirat 1104, a müncheni 1076, addig a pécsi csak 174 hasábra (columna) terjed ki. Még pontosabban: az oxfordi kéziratban van 1104-szer 43, azaz 47 472 sor, a pécsiben csak 174-szer 64, tehát összesen 11 136 sor. E terjedelembeli eltérés egyik oka az, hogy a pécsi kézirat teljesen figyelmen kívül hagyja Erfurti János munkájának 2., De preceptis szóló könyvét, összesen 23 808 sort, annak ellenére, hogy a pécsi kézirat is pontosan átveszi az oxfordi kézirat bevezető sorait a munka beosztásáról: Librum istum in duos libros principales censui dividendum. In quorum primo agitur de septem capitalibus viciis, in 2—0 de decem preceptis Decalogi. Primus liber in VIII partes dividitur, quarum prima est de confessore et confessione, 2-a de superbia et filiabus eius... De a pécsi kézirat még így is csak fele az oxfordi kódexben leírt első könyvnek, pedig olyan részletei is vannak benne, melyek az oxfordiban nincsenek ilyen bőven kifejtve. Így például a gyónásról szóló rész a pécsiben 114 hasábot, az oxfordiban csak 34 hasábot foglal el. Tehát a pécsi másoló nemcsak kivonatolta Erfurti János dolgozatát, hanem egyes fejezeteit fölforgatva, azt ki is bővítette. Ilyen bővítések, kiegészítések bizonyultak a következő magyar szavakat tartalmazó részletek:

a) De exacta pecunia non potest fieri elemosina, sed restitutio. Aut ergo licitum est, sic de extorto potest dari elemosina secundum quosdam, quod alii negant, ut dictum est supra (Capite IX. mondja az oxfordi kézirat) sicut de hirsagio et pathvariis (mondja a pécsi).

b) Notandum, quod multiplex est a lingua, scilicet mala et dissoluta, quae est informationibus ociosis; impudica, quae deservit lascivae; magniloqua, quae deservit arrogantiae; dolosa vulgo Alnoch, quae subdividitur in falsiloquiam et adulationem; maledica ut quae in facie nunc contumelias irrodat, nunc detrahit in occulto. Ez a szakasz a két külföldi kéziratból teljesen hiányzik.

II. A felsorolt eltérések fölvetik a kérdést: Ki volt Veresmarthy Ipoly és mi volt szerepe e tanulmányok átdolgozásánál?

Veresmarthy személyét és munkáját illetően bizonyosnak látszik, hogy

a) nem tartozik egyetlen egy pécsi szerzetesrendhez sem. Hiányzik ugyanis neve mellől a szokásos rendi megjelölés: O. P. (Ordinis Praedicatorum,) O. F. M. (Ordinis Fratrum Minorum), O. E. S. A. (Ordinis Eremitarum Sancti Augustini).

b) Bizonyosnak látszik az is, hogy nem neki tulajdonítandó e tanulmányok átdolgozása. Az általa megadott személyi adatok: 1431-ben studens ac declinista, 1432-ben csak declinista, arra vallanak, hogy nem rendelkezett azzal a nagy jogi és teológiai ismerettel, mely ez átdolgozás alapjául szolgálhatott volna.

A ma közkeletű értelmezés szerint ugyanis mindkét szó tanulót jelent. Van azonban adatunk arra is, hogy a studens nemcsak tanulót jelentett, hanem tanítót, tanárt is. De Wal szerint: Et magistri et scholares vocabantur studentes; hinc verbum studens est indiffe-

⁵ Wien, Nationalbibliothek. Cod. 3973. — München. Bayer. Staatsarchiv. Clm. 4704., 7449., 8825., 8855. 14961. Róma. Vat. Levár. Reg. Lat. 210. Bamberg. Staatsbibliothek. Theol. 100., 113., 211., 225. Luzern. Zentralbibliothek Ms. 20.

⁶ Wien. Nationalbibliothek. Cod. 3531., 3980., 4131., 4141. 4689., 4768. — Bamberg. Staatsbibliothek. Theol. 4., 14., 216. Luzern. Zentralbibliothek. Ms. 1., 40. — Nürnberg. Germanisches Museum. 22936. — Karlsruhe. Stadtbibliothek. Qu. 32., 51., 144.

⁷ Oxford. College Oriel. Ms 38. — München. Bayer. Staatsbibliothek. 8704.

rens ad docendum er audiendum et discendum.⁸ Sőt tudunk arról is, hogy olykor a nótáriust, a jegyzőt is studens-nek nevezték. Másrészt Barta⁹ értelmezése: declinista azt a tanulót jelenti, aki deklinációt, a latin névragozást tanulja, jelen esetben nem alkalmazható, mert alig hihető, hogy e hatalmas kódex másolását egy, a latin nyelvben kezdő fokon álló tanulóra bízta. Ha van is a másolatban több helyesírási hiba, ezek nem olyan nagyszámúak és nagymértékűek, hogy belőlük egy kezdő diákra következtessünk. Inkább azt hisszük, hogy ezúttal declinista azt a férfiút jelenti, aki a latin nyelvet tanította. Mármost: ha Veresmarthy mindkét szót azonos értelemben használta, akár tanuló, akár tanár értelemben, akkor vaskos tautológiát követett el. Nézetünk szerint a két szó itt ellentétes értelemben került alkalmazásba: Veresmarthy valamely pécsi iskolának volt a tanulója (studens) és egyúttal egy másik iskolában a latin nyelvet tanította. (Declinista.) Tanuló jellegre mutat az is, hogy csak az első évben használta ezt a szót: studens, 1432-ben ez a szó már hiányzik a kolofonból. Ebből pedig arra lehetne következtetni, hogy 1431-ben vagy befejezte pécsi tanulmányait és csak a tanításnak élt, vagy pedig csak megszakította. Mellőzzük a studens = notarius értelmezést is, mert ha a studens itt könyvmásolót jelent, akkor ezt 1432-ben is ki kellett volna tennie.

c) Rendkívül fontos személyi adat, hogy Veresmarthy nevével a bécsi egyetem anyakönyvében is találkozunk. Az 1438. év I. félévének a magyar nációnál 56. sorszáma alatt ez a bejegyzés olvasható:

Yppolitus de Weresmarth (fizetett) 4 gr (garast.)¹⁰ A szokásos beiratkozási díj (4 gr) annyit jelent, hogy nem volt szerzetes, mert azok nem fizettek, de nem volt javadalmas, mert a legalacsonyabb díjat rótta le.

III. Kérdés immár: Mi volt az az iskola, melyben Veresmarthy Pécsen tanult?

A kódex számunkra jelentős részleteiből 3 pécsi iskola bontakozik ki: 1. amelyikben tanította a latin nyelvet (declinista); 2. Melynek maga is tanulója volt; 3. Egy hittudományi iskola, melynek számára az egész kódex készült és amelyre utal a már idézett bejegyzés: Hoc opusculum ... Bizonyos, hogy Veresmarthy nem ez utóbbi iskola tanulója volt. Ez ugyanis annyit jelentene, hogy maga is teológus volt. Ez esetben ki kellett volna tennie neve mellé egyházmegyei vagy rendi hovatartozását (OFM., Ord. Praed., diocesis Quinqueecclesiensis, Zagrabiensis stb). Ehelyett a kolofonban atyja neve szerepel: nati Ambrosii de Szentgyörgy. Ez pedig arra vall, hogy világi ifjú volt. Feltételezhetnők, hogy egy városi iskolának volt a tanulója (in schola praedictae civitatis). Eltekintve attól, hogy nincs tudomásunk egy pécsi városi, azaz nem-egyházi iskoláról, fölvetődnek a kérdések: mit keresett volna itt az az ifjú, aki már a latin nyelvnek a tanítója volt és aki ezt a hatalmas kódexet bizonyára már nem serdülő korban másolta. Gondolhatnánk arra is, hogy az egyetem időközben megszűnt, a XIV. század végén életképtelen lett és ennek pótlására szerveztek Pécsen később egy magasabb fokú iskolát. De ez esetben fölmerül a kérdés: ha az egyetem életképtelen lett, miért szerveztek volna egy szinte teljesen azonos szintű magasabb fokú iskolát? Az lehetséges, hogy Veresmarthy abban az iskolában másolta a kódexet, melyben tanította a latin nyelvet. De nem az a kérdés, hogy hol dolgozott, hanem melyik iskolának volt a tanulója. Leegyszerűsödik a probléma, ha elfogadjuk, hogy Veresmarthy latin nyelvi tanárkodása mellett a régi egyetem bölcsészeti karának volt a hallgatója. E kar elvégzése adta neki a kedvet és a lehetőséget, hogy 1438-ban beiratkozzék a bécsi egyetemre és ott folytassa tanulmányait, melyekre Pécsen nem volt módja. Sajnos, az idézett bécsi forrás nem tünteti föl, melyik karra iratkozott be Veresmarthy Bécsben. Merésznek látszik ez a föltevés, mert ez burkoltan annyit jelent, hogy Veresmarthy a schola szóval jelölte a különben studium-mal, universitas-sal jelölni szokott egyetemet. A kérdés tehát az, jelent-e a schola mindig egy, az egyetemnél alacsonyabb fokú, töle tehát teljesen különböző jellegű iskolát?

Tagadhatatlan, a középkori egyetemeket rendszerint studium-nak, universitas-nak, studium generale-nak nevezték. De feltűnő, hogy már ebben a korban a tanulókat scholares-nek is mondták. Ez pedig annak a jele, hogy a schola szó sem lehetett teljesen idegen az egyetem megjelölésében. Bizonyítékért nem is kell messzire mennünk, megtaláljuk azt a pécsi egyetemen kapcsolatos okmányokból épp úgy, mint a szomszédos bécsi és prágai egyetemre vonatkozó iratokban is. Csóth György akkor nyilatkozta le tanulótlarsát, amikor in studio Quinqueecclesiensi tartózkodott. És mégis ez az irat a következőkben az egyetemet egyszerűen schola-nak nevezte: in scholis tunc existens; misiti extra scholas ipsas; dictas scholas exivisti.¹¹ Szóllósy György ugyanebben a vizsályban vett részt, tehát az egyetemnek hallgatója volt. Mégis az ő kérvénye az egyetemet mindig schola-nak írja: ... ipsas scholas ... egrediebat foras; causa studii ... scholas frequentasti.¹²

⁸ Idézte: ASCHBACH: Die Geschichte der Wiener Universität, Wien. 1865.

⁹ BARTA: Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae, Lipcse – Budapest. 1901.

¹⁰ Die Matrikel der Universität Wien, Bécs. 1954. I. Band. 1. Lieferung. 205.

¹¹ Mon. Vat. 1/4. 219.

¹² Mon. Vat. 1/4. 281.

XI. Gergely pápa 1374-ben utasította a bolognai egyetem rektorát, hogy a pécsi Galvano tanár fizetését emelje föl. Mégis a címzésben az egyetem schola szóval van jelölve: *Dilectio filio . . . Rectori domus nostrae Scholarum praesenti et futuro Salutem.*¹³

A bécsi egyetem 1385. évi Statutumában¹⁴ a schola jelenti az egyetemet: (*Cupientes igitur apud Nos praefatus literarum Scholas generales incrementis semper felicibus prosperari.*) a *bölcséleti fakultást*: (Az artistáknak a baccalariatus előtt le kellett hallgatniok primam et secundam partem Doctrinalis, secundam partem Graecismi, unum librum in Rhetorica, item in Scholis publicis alicuius Universitatis, in qua pro tunc fuerint ad minus tres magistri Artium regentes.) Antequam (egy másik egyetem artista magisztere) recipiatur ad Collegium Magistrorum Facultatis, debet in Cathedra nostrae Scholae determinare unam questionem sollempniter in Artibus.) a *teológiai kart*: (Hinc est ut eorum, qui in hac Scientia laborant, quod sint vere et realiter de Theologica Schola . . . Volumus autem ante omnia Graduatos et Granduandos his non esse notatos viciis atque eos qui in Scholis legunt, aut opponunt aut respondent, optimis et exemplaribus agi moribus . . . Item ordinamus, quod in disputationibus et aliis actibus Scholae Theologicae Baccalarii sedeant ad scamnum Graduatorum.) a *jogi kart*: (In Scholis sint pacifici sine clamoribus vel ululationibus inhonestis . . . Si Scholaris vel Baccalarius recedat a Studio sine licentia Decani per mensem, praesens vero si non visitet Scholas infra 15 dies . . . loca eorundem in Scholis per Decanum aliis valeant assignari . . . Non sit licitum alicui legere in domo vel in alio loco praeterquam in Scholis, nisi ex speciali dispositione Facultatis.) a *orvosi kart*: (Ordinamus quod Statuta nostra semel in anno . . . in Scholis Medicorum vocatis ad hoc sub pena pecuniaria per Decanum Facultatis imponenda Doctoribus, Licentiatis, Baccaliis ac Scholaribus Facultatis Medicinae. Az orvostanhallgató baccalariatus előtt debet audivisse Joannici artem commentatam integre, primum seu quartum Canonis Avicennae et aliquem librum in Practica, ut nonum Rasis Almansoris vel consimilem a Doctore vel Doctoribus vel aliis legentibus in Scholis publicis Studii generalis. Sőt jelenti az egyetem épületét is: (Item omnibus modis prohibemus Scholaribus nostris (artisták) ne scribant aut in publicum ponant schedulas diffamatorias . . . Item volumus similiter de istis, qui maculant Scholas signis et figuris turpibus dehonestant, firmiter observari.)

A prágai egyetem Liber Decanorum 1423. évi bejegyzése ezt mondja: Sub hoc decanatu studium dictae universitatis . . . incepit reaccendi. Nam plene et integre tribus annis totaliter fuerat intermissum ab omni scholastica actione iuxta consuetudinem dictae Scholae.¹⁵

Csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy Erfurti Jánosnak Veresmarthy által is lemásolt *De confessionibus audiendis* c. munkája még a párizsi egyetem hallgatóit is scholares Parisienses-nek nevezi. Sőt Reichenthali Ulrik is a konstanzi zsinatról 1428-ban írt munkájában Hochschule-nak nevezi az óbudai egyetemet.

Mindezek az adatok tehát arról tanúskodnak, hogy a schola szó nem jelent okvetlenül és szükségképpen egy, az egyetemnél alacsonyabb fokú iskolát. Hogy jelen esetben mi az értelme, azt részben Veresmarthy személyi adataiból olvashatjuk ki. Bécsben egyetemi hallgató volt, tehát valószínű, hogy a studens szó Pécssett is egyetemi hallgatót akar jelenteni. A rejtély megoldásához más adatokat kell figyelembe vennünk, de ez már kívül esnék dolgozatunk címén.

IV. Meg kell még vizsgálnunk a kérdést: hol volt az a hittudományi iskola, melynek számára a kódex, illetve legalább annak első traktátusa, Bernardus de Parentinis munkája készült az idézett bejegyzés értelmében: . . . ad petitionem . . . filiorum meorum scholarium.

Bár a kódexet Pécssett írták, ebből még nem következik, hogy Pécssett virágzott az az iskola, melyre az átdolgozó gondolt. Tekintettel arra, hogy a 4 traktátus felölelni látszik egy teológiai fakultás összes disciplináit (az 1. = liturgia, a 2. De Decalogo = Moralis, a 3. Dieta salutis = Asctica, a 4. De confessionibus audiendis = gyakorlati egyházjog), önkénytelenül is egy jól szervezett hittudományi főiskolára kell gondolnunk. Ilyen lehetett az óbudai egyetem, melynek volt hittudományi kara. Csakhogy ez az egyetem 1432-ben okmányszerűleg már nem igazolható. Nem is valószínű, hogy az óbudai egyetem egy pécsi másolóra szorult volna. Így tehát csak Pécssett kereshetjük ezt az iskolát. Nincs adatunk arra, hogy a pécsi világi papság vezetése alatt állott volna ebben az időben egy hittudományi iskola. Nem is valószínű, mert tudtunkkal a világi papság utánpótlása úgy történt, hogy a jelöltek elvéggezték a székesegyházi (káptalani) iskolát, utána néhány évre kimentek egy plébános mellé, akitől elsajátították a legfontosabb gyakorlati ismereteket. Majd a püspök előtt vizsgáztak és ha kielégítő volt a tudományuk, felszentelték őket. Rendszeres hittudományi iskolák, studium partikulare-k szerzetesek körében működtek. Mivel a korabeli pécsi szerzetesek közül (ferencsek, ágostonrendi remeték, karmeliták, dominikánusok) egyedül a dominikánusok iskolá-

¹³ Vat. Levéltár. Reg. Vat. 285.

¹⁴ KOLLÁR ADÁM FERENC: *Analecta Monumentorum omnis aevi Vindobonensis*, Bécs 1761. I. köt. 80–254. lapokon. KINK RUDOLF: *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*. II. köt. Bécs. 1854.

¹⁵ *Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae*. II. köt.

jára tudunk komolyan következtetni, úgy véljük, hogy a kódex a pécsi dömés studium particulare számára íródott. Erre vall az is, hogy a kódex mind a négy traktátusa szerzetesek munkája, az első éppen dominikánusé. De még ennél is fontosabb, hogy az ún. Pécsi Egyetemi beszédek csak egy iskola keretéből nőttek ki.¹⁶ Továbbá: már Harsányi András rámutatott arra, hogy a pécsi dömés rendház az 1476–1521. években, tehát kerekén ötven év alatt 24 rendtagot neveltetett külföldi egyetemeken és ennek alapján joggal írhatta: „Önként kínálkozik annak feltevése, hogy egy konvent, melynek tagjai közül annyian járnak külföldre és ilyen eredményeket érnek el, különösen nagy gondot fordított fráterei minél kitünőbb kiképzésére. Ezt pedig nyilván úgy tudta könnyen biztosítani, ha a helyszínen, magában a konventben, magasabb fokú iskolával rendelkezett.”¹⁷

Csakhogy itt fölmerül a nehézség: miért nem egy dömés fráter másolta ezt a kódexet? A rejtélynek talán az a megoldása, hogy a dominikánusok inkább prédikáltak, mint kódexeket másoltak és ezért kérték föl a szép kézírású és bizonyára rászoruló Veresmarthy, hogy ezt a munkát kellő ellenszolgáltatás fejében végezze el.

A kódex írásának ideje nem vitás. Az 1. traktátus 1431-ben, a második 1432-ben, a harmadik és negyedik 1432 és 1437 között íródhatott. Ezt igazolják a kódexben talált vízjegyek is, melyeket Briquet alábbi sorszáмок alatt föltüntetett rajzokkal véltük azonosítani: 4464., 5950., 6384., 6498.¹⁸

Petrovich Ede

A magyar rímes-időmértékes verselés történetéhez

Egyik útirajzában Szauder József lelkes szavakkal hívja fel figyelmünket a XVIII. századi pozsonyi protestáns papnak, Mossóczi-Institoris Mihálynak gazdag levelezésére, amelynek közel ötezer darabját a Szlovák Tudományos Akadémia központi könyvtára (az egykori pozsonyi evangélikus liceum könyvtára) őrzi. Szauder ezeket írja: „A tizenharmadik század végi, tizenkilencedik század eleji Magyarország művelődéstörténetének olyan kincsébányája fölé hajolunk, amelyenhez fogható sehol Európában nem találunk; annyira a népeknek s nemzeteknek még a polgári nacionalizmus kialakulása előtti forró, bensőséges együttműködését tárja elénk a tizenharmadik századi Magyarország területén.”¹⁹

Ez a szép mondat a könyvtárnak szinte egész XVIII. századi anyagára áll, így arra a *Collectio variorum carminum* (jelzése: 5721) című kolligátumra is, amelyet egyik pozsonyi tanulmányutunk alkalmával Ján Čaplovič igazgató szíveségéből forgathattunk.

Latin és német, magyar és szlovák alkalmi versek és gyászbeszédek teszik ki a vastag kolligátum törzsanyagát: jórészt XVIII. századi nyomtatványok, de akad köztük több kézirat is. A kolligátumban összefűzött majdnem minden munka szép dokumentuma a nemzeti-ségek „forró, bensőséges együttműködésének” az egykori Felvidék és Nyugat-Magyarország területén. A kolligátum 132. darabja például egy kézirat, Pataky György pozsonyi lakatosnak — neve után ítélve magyar embernek — szlovák üdvözlő-verse Gombos Mihály polgármester nevenapjára, 1776-ból. (Szlovákon itt természetesen a felvidéki protestánsoknál használt, erős szlovakizmusokkal teli, bibliai cseh nyelvet kell értenünk.)

A gyűjtemény 134. darabja egy névtelen szerző — valószínűleg Mossóczi-Institoris Mihály — szlovák gyászverse 1770-ből (*Poslednj Hlas Vmjrágjcy Matky* = A haldokló anya utolsó szózata), amely azonban egy magyar nemesasszony, Szerdahelyiné Plathy Borbála temetésére készült. 1786-ban pedig — ez a kolligátum 192. darabja — a szlovák származású Andreas Demian az ugyancsak szlovák származású Georg Stretschko-hoz, a pozsonyi evangélikus liceum rektorához Klopstock patétikus stílusában írott német ünnepi ódát intéz.

Ennek a poliglott környezetnek egyik központi alakja Mossóczi-Institoris Mihály (1731–1803), egy szlovákjakú türóci kismemesi család sarja, a pozsonyi magyar és szlovák evangélikus gyülekezet papja. Magyarul jól megtanult, hiszen 1750-től több éven át a debreceni kollégium diákja volt, s nyomtatásban közzétett műveinek jelentős százaléka is magyar nyelvű.²

A kolligátum 49. darabja Mossóczi-Institoris kézíratos magyar verse 1762-ből, Jeszenák Pál halálára. A hetvennyolc éves korában elhunyt Jeszenák buzgó híve volt a Habs-

¹⁶ PETROVICH EDE: A pécsi egyetemi beszédgyűjtemény. CSIZMADIA: Jubileumi Tanulmányok: A Pécsi Egyetem Történetéből, Pécs. 1967. 163.

¹⁷ HARSÁNYI ANDRÁS: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt, Debrecen. 1938.

¹⁸ BRIQUET: Dictionaire Historique des Marques du Papier.

¹⁹ SZAUDER JÓZSEF: Ciprus és obelisz, Bp. 1963. 352.

² SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1897. V. köt. 140–143.

burgoknak, királyi tanácsosi címet is nyert, ugyanakkor mecénása volt protestáns hitfeleinek is. Katona István úgy tudja róla, hogy Seneca egyik munkáját is magyarra fordította.³

A tizenöt strófás vers nem jelent különösebb esztétikai értéket. Teljes címe: *Gyászos szívnek fohászkodási, mellyekkel a' néhai nagy tekintetű, nemzeti és világló Jeszenák Pál Úrnak holtit tetemeit MDCCCLXII Eszt. Nou. 3 napján Sírba követi Mossóczi Institoris Mihály.* Érdekessége azonban a kéziratnak a versforma: kilenc szótagos sorokból felépült hatsoros strófák, erősen érvényesülő jambikus tendenciával. Idézzük a második és harmadik versszakot, ahol helyenkint igen tisztán érezhető a jambikus lüktetés:

Valahol ülök, járok, állok,
Mindenütt forgatlak szívemben,
Mindenütt hallatik lelkemben:
Hol más JESZENÁK PÁLT találók?
Nem mindenkor, nem minden helynek
Illyen Phoenixek elő-kelnek.

Mindennek a' mivel tartoztál,
Az ISTENNEK egész szívedet
Adtad; KIRÁLYNAK hűségedet,
Köz jót tanátszal támasztottál.
Te nálad árvák és szegények
Mind Atyoknál nevedekének.

Sok sor szinte kifogástalan jambusokból — itt-ott spondeusokkal vegyítve — áll. Különösen sikerültek verstani szempontból a „Valahol ülök”, „Nem mindenkor”, „Köz jót”, „Te nálad” kezdetű sorok. A többi sor látszólagos „szabálytalanságát” sem szabad elítélnünk, hiszen Mossóczi-Institoris itt már a későbbi, XIX—XX. századi magyar verstani fejlődést előlegezi, amikor „nemcsak a trocheusi, hanem a jambusi formákon is erőteljesen áttört a szóveg természetes hangsúlyozása.”⁴

Tudjuk, hogy XVI—XVII. századi előzmények után Ráday Gedeon írta 1735-ben az első rimes-időmértékes magyar verset (*Tavaszi este*), az a Ráday, aki fiatal korában a pozsonyi evangélikus liceum tanítványa volt.⁵ Kezdeményezését, úgy látszik, nem felejtették el Pozsonyban, s talán ennek a Ráday-hagyománynak tulajdonítható, hogy huszonhét évvel később Mossóczi-Institoris is kísérletet tesz a rimes-időmértékes formában. Gondolhatunk olyan ösztönzésekre is, amelyeket a felvidéki evangélikus diák a debreceni kollégiumban kapott, olyan környezetben, ahol nagy divatja volt a verselésnek, s ahol néhány évtizeddel később a rimes-időmértékes formának talán legnagyobb magyar mestere, Csokonai Vitéz Mihály tanul. Az a Csokonai, aki egyébként — Mossóczi-Institoris életének végén — maga is eljut Pozsonyba.

A pozsonyi magyar-szlovák lelkész tehát mindenképpen megérdemli figyelmünket, nemcsak levelezésének művelődés- és irodalomtörténeti adataival, hanem érdekes verstani próbálkozásával is.

Angyal Endre

Még egyszer Verseggy Marseillaise fordításáról

Tarnai Andor *Verseggy Marseillaise fordításai* (ItK 1966. 409—415.) c. cikkében tisztázta a magyar változat létrejöttének körülményeit, és közölte Verseggy eredeti szövegét. Ugyanakkor megállapította, hogy a fordítás — határozott politikai-taktikai elgondolással — nem a Szabadság és Egyenlőség Társasága radikális, forradalmi céljait, hanem a Reformátorok Társasága eszméit tükrözi, azaz nem a polgári vagy népi forradalmárokhöz, hanem a patrióta ellenzéki nemeselethez szól. Ami a fordítás elkészítésének idejét illeti, Tarnai bizonyítja, hogy Verseggy 1794. június vége előtt nem foghatott hozzá az átültetéshez, s úgy véli, július második felében készült el vele.

Az alább ismertetendő levél alapján lehetővé válik egyrészt a fordítás idejének rögzítése, másrészt a verssel kapcsolatos politikai-taktikai vonatkozások ellenőrzése.

³ Uo. 1897. V. köt. 501.

⁴ Magyar irodalmi lexikon, főszerkesztő BENEDEK MARCELL. Bp. 1965. II. köt. 389.

⁵ A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerkesztette KLANICZAY TIBOR. (A magyar irodalom története, I. köt.) Bp. 1964. 534.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Germ. 910. sz. alatt őrizi a *Hajnóczy József levelezése* című kötetet. Ennek 202. fólióján egy Kossuth András által Sárospatakról, 1794. július 27-én írt levelet találunk. A levél írója baráti, „atyafiságos” hangon a címzett „kedves drága Uram Öcsém” segítségét kéri „tíz antalog, jóféle négyesztendős aszúszőlő” borinak eladásában. Tegye meg, hogy ajánlja a bort („melyből volt szerencsém szegény asztalomnál kedves Uram-Öcsémet is szolgálni”) Pesten a kormányhatósági tisztviselőknek; „átalagszámra” 13, végső esetben 12 aranyért, „butélia számra” 25 garasért adná. A megrendelt mennyiséget azonnal küldi.

A levélhez fűzött utóiratban ezt olvassuk: „Az Leventa Magyarok is az szüntelen való marschon [=marchons] felkiáltások közt csókolják [Uram-Öcsémet].”

A „leventa magyarok” és a „marchons” szavak felkeltik gyanúunkat, hogy a célzás a Marseillaise-re, illetve annak magyar fordítására vonatkozik. Előbb azonban nézzük a levél íróját és címzettjét.

Kossuth András az ismert család zemplén-sátoraljujhelyi katolizált ágából származott. Apja, szintén András, az 1740-es években költözött Turócból Újhelyre. Levélírónk 1755–60 körül szülehetett, csekély vagyonú, anyagi nehézségekkel küzdő kis-középnemes. Felesége Buday Johanna (minden jel szerint az alispánokat adó bölcskei Buday család egyik oldalágából) hozományba egy házat hozott a pataki vártemplom mellett: így került Kossuth András Sárospatakra.¹ Martinovics Ignác egy 1792-es bizalmas jelentésében azt mondja róla, hogy 14 éven át Zemplén megye szolgabírája volt, 1792-ben azonban jozefinista múltja miatt a választáson kibuktatták, s állás és megélhetés nélkül maradt. Ekkor lépett be az uralkodó-ellenes jezsuita-illuminátus szervezkedésbe, mert azt ígérték neki, hogy gondoskodnak elhelyezéséről. Meggyőződése azonban az uralkodó oldalára állítja, s mert jófeju és hűséges ember, megérdemelné, hogy kinevezést kapjon a kassai kamarai adminisztrációhoz.²

A Martinovics által írottakat csak részben tudjuk ellenőrizni. A megyei jegyzőkönyvekből mindössze annyi tűnik ki, hogy 1795-ben „vitélző Kossuth András” folyamodik „az Systema ideje alatt Jászberénybe és Heves vármegyébe... a királyi élet fuvarozásáért” járó rapidíjáért s a forspontpénz kifizetéséért.³ Hogy a járandóságok kifizetése miatt húzódtott ilyen sokáig, azt nem tudjuk, ahogy azt sem, hogy vajon a józsefi „szisztema” ideje alatt szolgabíró volt-e Kossuth András. Annyi bizonyos, hogy 1790-ben megyei assessor, 1791. július 2-án pedig törvénybíróvá nevezi ki a főispán,⁴ 1797–1805 közt ismét megtaláljuk a megyei assessorok közt, az 1805-ös nemesi felkelés alkalmával pedig az egyik „surrogatus vice-ispán”, azzal a feladattal, hogy a nemesekre kirótt pénzbeli hozzájárulást behajtsa. Ebbeli működése nem volt zavartalan: a fizetni nem akaró, többnyire szegény nemesek tiltakoztak az általa alkalmazott végrehajtás szigorá, sőt kegyetlensége ellen, s megvádolták a beszédett pénzék hűtlen kezelésével.⁵ Hogy a vád igaz volt-e, nem tudjuk, de hogy Kossuthnak súlyos anyagi nehézségei voltak, az az iratokból is kiderül. Még 1792-ben megvett a kincstártól egy darabot a felosztott Pálos-rend sátoraljujhelyi szőlőjéből 1900 forintért, a vételárát azonban csak évek múlva tudta kifizetni, akkor is úgy, hogy kölcsönt vett fel.⁶ Anyagi helyzete később sem rendeződött. 1812 márciusában özvegye még a pataki családi házat is kénytelen volt eladni: Kövy Sándor, a kollégium neves jogász-professzora vette meg.⁷ Mindezek az adatok ha többet nem, annyit valószínűsítnek, hogy Kossuth András, már csak anyagi helyzete miatt is, az elégedetlen köznemesek közé tartozott.

Ki volt a levél címzettje? A kézirat-kötég felirata és a levelekről készített egyenkénti cédula-mutató szerint Hajnóczy, — ez azonban tévedés. Egyrészt az 1750-ben született Hajnóczy, ha csak néhány évvel is, de idősebb volt Kossuth Andrásnál, az tehát nem szólíhatta őt öccsének. Másrészt Hajnóczy tudtunkkal sohasem járt Zemplénben, még kevésbé fordult meg 1794 nyarán Sárospatakon Kossuthék házában. A Kossuth levelet is magába foglaló Quart. Germ. 810. sz. köteg felirata egyébként nem pontos: a köteg nem csak Hajnóczyhoz írt leveleket tartalmaz, bár ezek alkotják a nagy többséget. A kötegben a magyar jakobinus mozgalom igazgatóinak 1794-ben, elfogatásukkor lefoglalt levelezése található, helyesebben levelezésüknek az a része, amelyet az ügyész, Németh János jogügyi igazgató nem csatolt a vád-

¹ Az elmondottakra l. KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok. VI. köt. 160.; NAGY IVÁN: Magyar-ország családai... II. köt. 250.; Kazinczy Ferenc levelezése. IX. köt. 354.

² A magyar jakobinusok iratai. I. köt. Bp. 1957. 688–689.

³ Zemplén megye levéltára (Sátoraljujhely). Protocollum 1795. 757. l. — Itt mondok köszönetet Hőgye István levéltárosnak a Kossuth András életére vonatkozó zempléni levéltári adatokért.

⁴ Zemplén megye protocolluma 1790. I. köt. 321. és 1791. III. köt. 339–341.

⁵ Kazinczy levelezése. VI. köt. 576–577.

⁶ Országos Levéltár. Magy. kir. Kancellária. Acta generalia. A 39. 1793: 13352 és 14171. sz.; 1795: 4362. sz.; 1796: 7193 és 9629. sz.

⁷ Kazinczy levelezése IX. köt. 354. — Kossuth András 1810-ben halhatott meg. Feleségét 1811 elején már özvegyként említik. (Zemplén megye protocolluma, 1811. 500.)

iratokhoz.⁸ Ha nécczyé mellett Laczkovics János és Szentmarjay Ferenc levelezésének egy töredéke is ide került.

Kossuth András levele a fiatal Szentmarjayhoz íródott. A Szentmarjay család Zemplén megyei volt, Kossuth András bizonyára régóta ismerte őket, ez indokolja a levél „atyafiságos” hangját. Azt is tudjuk, hogy Kossuth levele előtt két héttel Szentmarjay valóban járt Patakon: július 11-én, visszautban Pestre a nagykárolyi főispáni beiktatásról. Talán éppen Kossuthéknál szállt meg.⁹ Az is lehetséges, hogy Kossuth András maga is ott volt a főispáni beiktatáson, ahol, tudjuk, a környékbeli megyék nemessége nagy számban jelent meg, s ahol Szentmarjay bizonyíthatóan erős propagandát fejtett ki a jakobinus szervezkedés érdekében, kézbe adva a titkos kátékat és — ahogy ezt Kossuth levele alapján joggal következtethetjük — a Marseillaise magyar fordítását is.¹⁰

Mindezek után, azt hiszem, most már bizonyossággal állíthatjuk, hogy 1. Kossuth András levelének „leventa magyarok” kifejezése a Marseillaise Verseghy által készített magyar fordítására utal; 2. a fordítást Kossuth Szentmarjaytól kapta; 3. a francia szokás szerint csókjait küldő „leventa magyarok” pedig azok a vidéki vagy környékbeli nemesek, akiket Szentmarjay megnyert a Reformátorok Társasága tagjaiul, és akik, ha együtt vannak, a forradalmi indulóra utaló lelkes „marchons!” felkiáltásokkal nyilvánítják elszántságukat a Habsburgokkal való szembefordulásra.

Mindezekből pedig következik, hogy Verseghy Marseillaise fordításának legkésőbb 1794. július első napjaira, amikor Szentmarjay Pestről elindult Nagykárolyba, készen kellett lennie, másként nem vihette volna magával. A fordítás tehát 1794 júniusában készült, Kossuth András levele ugyanakkor azt is mutatja, hogy a nemességhez íródott fordítás elérte célját: mozgósította az északkeleti megyék elégedetlen köznemeseit.

Benda Kálmán

Kiss József és Juhász Gyula költészetének rokon vonásai

A kutatások Kiss Józsefet általában mint a magyar századforduló jelentősebb költői közül a legkevésbé jelentőst tartják számon, aki mint a nép-nemzeti iskolához szorosan kötődő költő, elsősorban tárgyával hozott újat. Komlós Aladár is csak meglátja átmenetiségét, de már a következő nemzedékre gyakorolt hatásáról nem ír. Mint írja: Kiss József „költői egyéniségének a sokrétűség a legjellemzőbb vonása. Költészete egyszerre magyar és zsidó, népi és modern, falusi és városi, epikai és lírai, a realizmus és a mese elemiből szőtt”.¹ Pedig Kiss Józsefet költészetének éppen ez a vonása rokonítja a következő nemzedékből leginkább Juhász Gyulával. Az ő költészetében is megkülönböztethetők a modern városi és munkás témájú versek (*Budapest, Jön a vonat...*, *A Munkásotthon homlokára* stb.) mellett a népi — paraszti témájú költemények (tájversei, *Szomorú Friss István, Tápai lagzi* stb.). Éppen ez a többrétűség mutatja, hogy lírája nemcsak Ady és József Attila között jelent hidat, hanem a Nyugat-mozgalom és a népies írók közt is.

Az eddigi szakirodalom nem nagy súlyt fektetett Juhász Gyula és Kiss József kapcsolatára, pedig utalt erre néhányszor Juhász Gyula is, főleg Kiss József halála alkalmából írt emlékezéseiben.² Az első Juhász-monográfia szerzője, Baróti Dezső meg sem említi. Kispéter András tanulmánya is csak utal rá mint a fiatal költőt befolyásoló tényezőre. Komolyan először Grezsa Ferenc veti fel a kérdést, de ő is leszűkíti az egyetemi évek költészetére a hatás erejét. Csak utalásként — a tanulmány céljának megfelelően — vetődik fel a probléma Péter Lászlónál, aki Kiss József formai hatásáról ír.³

Kiss József költészete 1882-ig szorosan kötődik a nép-nemzeti iskolához, ami legszembevetőbbben balladáiban mutatkozik meg. Ezek — mint azt Komlós Aladár is kimutatta — nagyon közel állnak az Arany-balladához.⁴ De hogy a ballada mint műfaj milyen mélyen bele-

⁸ A leveleket a M. Kir. Curia ajándékozta 1876-ban a Könyvtárnak. L. az OSzK 1850–80 közti növőendéki naplójának 265. sz. alatti bejegyzését.

⁹ A magyar jakobinusok iratai. I. köt. 1057.

¹⁰ A nagykárolyi beiktatásról i. uo. I. köt. LXXX. skk., továbbá H. BALÁZS ÉVA: Berzeviczy Gergely, A reformpolitikus, Bp. 1967. 205. skk.

¹ KOMLÓS ALADÁR: Bevezetés Kiss József Tüzek c. kötetéhez, Bp. 1961. 31.

² Vö.: Csevegés Kiss Józsefről, Szegedi Napló, 1922. jan. 22. — Kiss József emlékének, Szegedi Napló, 1922. ápr. 16.

³ A bekezdésben említett tanulmányok: BARÓTI DEZSŐ: Juhász Gyula, Szeged, 1933.; KISPÉTER ANDRÁS: Juhász Gyula, Bp. 1956.; GREZSA FERENC: Juhász Gyula egyetemi évei, 1902–1906., Bp. 1964.; PÉTER LÁSZLÓ: Juhász Gyula a forradalmakban, Bp. 1965.

⁴ Vö.: KOMLÓS ALADÁR: i. m. 9–10.

ivódott a magyar költészetbe, azt az is mutatja, hogy még Juhász Gyula is ír olyan balladai hangvételű verseket, mint a *Thoruzóba*, a *Fehér Anna*, *A szent szarvas* és a *Tápai lagzi*.⁵

Mint a századfordulónak szinte valamennyi irányzata, a szecesszió is előszeretettel fordult a keleti témák felé.⁶ Kiss József líráján is végigvonul az érdeklődés e témakör iránt. Nemcsak zsidó tárgyú verseiben figyelhetünk fel erre, melyek a zsidó mítoszok modern feldolgozásai, hanem egy egész ciklust állít össze *Keletiek* címen. A ciklus legjobb darabja *A beduin*, melyben néhány sor már a Nyugatosokat igéri:

És átolvadva a nagy ős csodákba
Szemük belevész a nagy éjszakába —
Az ég aljáig, hol tűzrózsák égnek,
Tán északi fény, mely délre tévedt...

A „nagy ős csodák” kifejezés majd Adynál teljeseedik ki, ott jelennek meg az ilyen összeállítások, csodák, mítoszok. A kép — a sivatagban az ember átolvad a csodákba — a magány, az elenyedtség, a szépség-vágy jelzése. Ismeretlen távol, titokzatos tüzek, délre *tévedt* északi fény — bizonytalanság sejtelmessége árad el a versen. Hasonló gondolat, életérzés, rokon költői kép kapcsolja ide a későbbi írt *A szifinx* c. versét is: az „izzó sárga ég” jelzős szerkezet egyértelműen szecessziós. (Hasonló sárga eget találunk a századforduló egy-egy festőjénél is, lásd pl. Csontváry: *A taorminai görög színház romjai*.)

Ismeretes, hogy a Nyugat első nemzedékének költői is átestek egy szecessziós korszakon. Csak náluk keletet nem Arábia, Afrika jelenti, hanem Ázsia — ami összefonódhat egyfajta magyar őskultusszal, „ősmagyar” mitológiával.⁷ Legtovább ezért is éppen Juhász Gyulánál él Kelet mint téma. Szinte mindvégig megtaláljuk lírájában a magyar — valóságos vagy képzelet — múlt emlékeit, illetőleg talán ezt váltja fel a húszas évek végén a „japánosan” írt négysoros versek ciklusa. Először 1923-ban ír „japáni módra”, s utána egyik legkedveltebb formája lesz. A formát valószínűleg az ekkor divatos kínai és japán költőktől vette, de témáját inspirálhatta Kiss József *Nippon gyermeke* című verse is, melynek utolsó strofája ilyen japánias remek. Ennek hangulata két Juhász Gyula verssel is rokon: *Japáni módon* („Fejem havas már, mint a Fuzijáma”), *Japánosan* („Az őszben mindig ott van a tavaszból...”). Ugyanebben a Kiss József-versben szerepel Buddha képe is, mely feltűnik Juhász Gyula *Buddha* című költeményében is, mint faragott bálvány, s tovább el a *Gulácsy Lajoshoz* írt szép szecessziós versében, ahol együtt találjuk meg a stílus Kelet-kultuszát, egzotikum-szeretetét és színimpóját:

A sárga fényben a kövér banánok
S a sárga tájon barna emberek,
Az elveszett Éden, mely fájva-fájón
Bennünk zokog, újjong, ragyog, remeg.
S a furcsa bálvány, szent fából faragva,
Mosolya sir, és bánata mosoly,
Önarcképem! — mondottad és a zajban
Kacajod bongott, mint ha szél dobol!

Az „elveszett Éden” problémája megjelenik más Juhász Gyula-versekben is: például a *Barátok Béliának* írt költemény utolsó strofája a „rég, régi Éden” zenéjét idézi fel, de a *Profán litánia* „tűnt Annáját” is az „édeni kert”-hez hasonlítja, ahonnan őt a „sors kardja” örökre kiverte. A Kelet-motívumnak ez a formája könnyen magyarázható Juhász Gyula életérzéséből, verseinek hangulatából. De ugyanakkor rokonítható a Kiss Józsefnél is több helyen fellelhető motívummal, az elveszett haza keresésével, a hazátlanság érzésével. (*Két hajó, Stanzák, Ha én irhatnám, A Naphoz stb.*) Nem egy rokon hangulatú, fájdalmas hangú verse van a két költőnek. (Pl. Kiss József: *Hangulat*) Az *Adagióban* az öregedő Kiss József búcsúzik a világtól: „Ringó veder szemek” hozzák fel a kéjek italát a költőnek, kinek elrothadt a teste, s a lelke is „fáradt, alélt” már, s „inyetlen innnyel” issza az álom italát. A második

⁵ A Nyugat nemzedék költői közül nem egyedül Juhász Gyulánál találunk balladai hangvételű verseket, hiszen Kosztolányi *Kis Mariska* c. költeménye is ilyen. Sőt, még az az Ady is, aki elítélően szólt a balladáról, megírja *Az ősz Kajánt*, melynek már Schöppflin Aladár kimutatta balladai hangulatát, legutóbb pedig Király István bizonyítottá ugyanazt, — igaz, Schöppflintól eltérő módon.

⁶ A kérdésről lásd bővebben DRÓSZEGI ANDRÁS előadását a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szegedi vándorgyűlésén. Kiadva: Itk 1967. 2. sz.

⁷ Ennek az ősi magyarság vállalásnak mintegy költői hitvallásként való jelentkezése Ady *Góg és Magóg fia vagyok én* kezdetű verse. Kosztolányi pedig így ír a korai, szecessziós *Magyar versekben*: „Ez itt kelet. Hiába küzd nyugat.”, majd lejjebb: „S a föld is Ázsiáról álmodik.” (Alföld).

strófa „konok könnyel” nézi a merész szárnyak „tolla hullását”, hiszen az ízenkénti pusztulás az emberi sors, miként „atomba foszlik minden, mi élet”, a szín és a forma, „mely kél s enyészik”. Egyetlen dologhoz ragaszkodik a költő: az örök szépség kristályitalához, a testetlen illat bódító kéjéhez. Ide lehet kapcsolni Juhász Gyula és Tóth Árpád egy-egy versét: ők voltak az „örök szépség” bódulatának lírikusai. Annak az élménynek, melyről már Kiss József is hírt adott:

Zsongó aléltság kéjét érzem,
és nem fáj semmi.

(Influenza)

A vers következő képsora magányos varjút mutat, amint „kitekint a szürke semmiségbe”, de fokozatosan összerosódik a beteg költő és a magányos varjú alakja, s végül a „kopott fakó madár” szinte már szimbólumként jelenik meg.

Új a magyar lírában Kiss József természetlátása is. Ahhoz hasonlóan közeledik a tájhoz, mint majd azt Juhász Gyula teszi. Egyaránt jellemzi mindkét költőt a tájjal való azonosulás, a költő és a táj azonos hangulata és a sárga-barna színek uralma a természeti képben. Legszembetűnőbb ez a Tiszáról szóló versek összevetésében. Kiss József a *Két Hajó* c. versében így ír a folyóról:

A sárga vizek melancholiája
Borong terajta, lápos Tisza tája,
Ott nő a sulyom, terem a kökény,
A Tisza partján ott születtem én.

A vers borongó-émlékező hangulatát a hangok zenéje is elősegíti. (Az idézett rész első két sorának gyakori mély magánhangzóival, az *o, a, á*, hangokkal olyan zenei hatást ér el, mely már a szimbolistákhoz közelíti. Ha a fenti idézetet összehasonlítjuk Juhász Gyula *A Tiszához* c. versével, akkor az azonos hangulatnak kétféle megjelenítésével találkozhatunk: míg Kiss József szinte végig a mély magánhangzókkal ér el zenei hatást, addig Juhász Gyula magas és mély hangok szabályszerű váltakoztatásával: azzal, hogy a mély, illetve magas hangrendű sorok végét ellenkezővé alakítja. Ezen alapszik a vers sajátos rímrendszere is.) A versmondat is alighanem rokonságról árulkodik: „A Tisza partján ott születtem én.” — a hátravetett nyomatékos határozószó alkalmazását megtaláljuk több Juhász Gyula versben is. A *Tiszai tájak* harmadik részében olvashatjuk:

Be jó is volna rádborulni némán
Mint nyári csöndben fölleges, sötét árny
S pihenni rajta termő televény,
Napos tájak... tőletek jöttem én.

Hasonló szerkesztést találunk pl. *A himnusz*, *A kis Tisza hídján* c. versekben is.

Rokon a mondatszerkesztés Kiss József *Tüzek*, Juhász Gyula *Magyar nyár 1918* és *Ady Dózsa György unokája* című versében is. A hosszan elnyújtott, fenyegető tartalmú, forradalmat sejtető kérdés Kiss Józsefnél jelentkezik először; mintha ez erősödnék fel majd a XX. századi lírikusoknál:

Mi lesz a világból,
Ha egyszer a köszén öntudatra jut,
S a buta rög megindul magától,
S a sistringő katlan egyszer kifut.

Összegezve tehát a mondottakat: Kiss József költészete a nép-nemzeti iskolához kapcsolódva, de a korszerű stílushoz is eljutva, a szecesszió téma- és formavilágát felhasználva tudott hatni az induló Nyugat első nemzedékének költőire. Hatása elsősorban fiatal, kezdő éveire esik, mikor még ők is a szecesszió hatása alatt írtak, Juhász Gyula esetében azonban viszonylag erősebb, mélyebb ez a hatás — részben a költészetében meglevő népies jelleg miatt, részben egy azonos hangulatú életérzés: a csendes mélabú, a melankólia révén.

Komlóssy Ákos

Móricz Zsigmond, a debreceni újságíró

(1900. január — június)

Az 1900. év tavaszán Móricz Zsigmond a Debreczeni Hirlap rendes munkatársa volt. Ezt megelőzőleg más debreceni lapok külső munkatársaként dolgozott. Életének erről a rövid, de belső tartalmában, élményvilágában oly gazdag szakaszáról közelebbi részleteket alig tud az irodalomtörténet. Életrajz-írói közül többen még azt is kétségbevonják, hogy egyáltalában munkatársa lett volna valamelyik debreceni lapnak.

Igy Czine Mihály sem hiszi, hogy Móricz Zsigmond valamelyik debreceni lapnak segédszerkesztője lett volna. Szerinte „aligha volt több a tárcarovat egyik munkatársánál”. Ehhez még hozzáteszi, hogy „ritkán végezhetette a segédszerkesztői teendőket”.¹

Móricz Miklós, aki legbővebben foglalkozik bátyja debreceni korszakával, főleg csak szépirodalmi jellegű írásait ismerteti. „Debrecenből nem vitt magával Pestre... újságíró múltat. És nem vitt újságírói rutint sem” — írja róla, amihez még hozzáteszi: „Amikor Az Újság szerkesztőségébe belépett, mintha még soha ilyen helyen nem járt volna.”²

„Hivatásos” újságíró volt-e hát Debrecenben Móricz Zsigmond, vagy csak a helyi lapok alkalmilag foglalkoztatott külső munkatársa? A kérdés eldöntésénél — minden eddigi és további kétség eloszlatása végett — mindenekelőtt emlékeztetünk az írónak arra a nyilatkozatára, amelyben maga mondta el, hogy: „Előbb beléptem a Debreceni Ellenőrhöz munkatársnak, azután a Debreczeni Hirlaphoz segédszerkesztőnek...”³

Az író visszaemlékezését megerősítik az egykorú „hiteles” debreceni adatok is.

Az 1900. év tavaszán nagyon megszorodtak Debrecenben a hírlapíró-címmel visszaélő (vagy legalábbis azzal élő!) fiatalembernek. A hírlapírók helyi testülete ezért szükségesnek tartotta, hogy publikálja azoknak a nevét, „akik nem álhírlapírók”. A „Debreczen” május 26-i száma felsorolja mindama újságírók nevét, „akik joggal használhatják a hírlapírói és belmunkatársi nevet”. A Debreczeni Hirlapnál ilyenekként említi Móricz Zsigmond és Mocsáry Miklós nevét.

De van ennél korábbi adat is. Mikor a debreceni Petőfi Dalkör 10 éves jubileumára készültek, az április 24-i választmányi ülésen négy rendező csoportot alakítottak az ünnepség előkészítésére. A III. csoport volt az Irodalmi Bizottság. Ebbe a bizottságba „a Debreczeni Hirlap részéről” beválasztottak Mocsáry Miklós és Móricz Zsigmond „urak” is, mint ezt a lap április 25-i számában olvashatjuk.

Azt is biztosan tudjuk, hogy március közepén Móricz Zsigmond már riportere volt a Debreczeni Hirlapnak. Legelső írása, *A kisvonat és a kisnyúl*, (amelyet a lapból kivágva beragasztott naplószerű Fehér Könyvébe is), 1900. márc. 14-én jelent meg a Debreczeni Hirlapban. Március 16-án pedig nagy feltűnést keltő beszámolót írt a márciusi ünnepségekről ugyan ebbe a lapba, amelyet szintén beragasztott Fehér Könyvébe.

Három hónapig volt Móricz Zsigmond a DH munkatársa és mind a három hónapról kétségtelen adatok bizonyítják itteni működését. De mielőtt még belépett volna a DH szerkesztőségébe, az 1900. év első két hónapjában a Debreceni Ellenőrnek és a Debreczen — Nagyvárad Értesítőnek volt külső munkatársa. „Nem tudunk róla, ki vitte, ki ajánlotta oda...” — írja bizonytalanul Móricz Miklós említett cikkében.⁴

Azt hiszem, nem tévedek, ha határozottan állítom, hogy barátja, Mocsáry Miklós volt a kezdő Móricz Zsigmond patrónusa, útnak indítója. Ugyanaz a Mocsáry Miklós, aki JANUS álnéven írt kis füzetében — éppen ebben az időben — olyan baráti melegséggel és közvetlen tájékozottsággal méltatja Móricz Zsigmond még alig induló újságírói, illetve szépirói működését. Ez a közvetlenség és tájékozottság nem azzal magyarázható — mint Czine Mihály

¹ CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig, Bp. 1960. 113. — NAGY PÉTER — Móricz Zsigmond vázlatos életrajzában — nem is említi a Debreczeni Hirlapot. M. ZS. újságíróskodását a Debreczeni Ellenőrhöz kapcsolja. (Móricz Zsigmond. II. átdolg. kiad. Bp., 1962. 27.) — MÓRICZ VIRÁG csak annyit tud apja debreceni napjairól, hogy „közben újságíró is próbált lenni...” (Apám regénye, III. kiad. Bp. 1963. 31) — JUHÁSZ GÉZA — Móricz Zsigmond Debrecene c. tanulmányában — nem is említi M. Zs. itteni újságíróskodását. (L. az ÉPÍTŐNK c. folyóirat 1952. évi 4. sz. 41–58.) Más helyen ugyanó annyit ír: „Van alkalmam a vidéki újságírást nyomorát megismerni, de a nyomdafesték kárpótolja mindezt”. Közöl is egy-két adatot újságírói munkájából. (L. HANKISS JÁNOS szerk. Kortársaink. Móricz Zsigmond. Stádium kiad. Bp. 1928. 6.) — TÓTH BELA — Móricz Zsigmond a debreceni kritikák tükrében c. cikkében — csak annyit ír: „Újságírói tevékenységével párhuzamosan itt történik első irodalmi bemutatkozása.” (L. Építünk, 1952. évi 3. sz. 92.)

² MÓRICZ MIKLÓS: Móricz Zsigmond indulása, Bp. 1959. 263. és Móricz Zsigmond az újságírásról, újságírókról. ItK 1955. 366. skk.

³ A forráshely megjelölése nélkül közli PINTÉR JENŐ Magyar Irodalomtörténete, VIII. köt. 745. Bp. 1941.

⁴ ItK 1955. 366.

véli —, hogy „mindenki” belekerült a könyvbe, aki csak Debrecenben tollat fogott a kezébe. Sokkal inkább a baráti közelséggel, amelyik kettőjük között abban az időben kétségtelenül fennállt.⁵

A Debreczeni Ellenőrben közölt első tárcacikket gyorsan követik a további elbeszélések: az Eszti ke az utcán, a Rózsika beteg, A bicska stb.

Az Ellenőr szépirodalmi szerkesztője Szini Péter volt. Ő küldte a biztató, bátorító szerkesztői üzeneteket az első íásaival jelentkező, kezdő íróknak.⁶

Nem valamiféle politikai állásfoglalást jelentett, hogy Móricz Zsigmond éppen a liberális kormánypárt lapjában kezdte írói pályafutását. Hiszen „nem tudta akkor talán még azt sem, hol van a politikai jobb oldal és hol a bal” — ahogy Móricz Miklós helyesen jegyzi meg.⁷

A Debreczeni Ellenőr 1900. február 23-i számában (6. l.) jelentette, hogy Mocsáry Miklós a lap szerkesztőségéből kilépett. Ekkor egy időre „nyoma vész” a debreceni sajtóberkekben. Csak jóval később fedezzük fel nevét a Debreczeni Hírlap hasábjain, ahová aztán magához hívta Móricz Zsigmondot is.

Móricz Zsigmond azonban előbb még a hetenkint egyszer megjelenő Debreczen — Nagyvárad Értesítőnek lett belső munkatársa. Erről a lap február 25-i számában a következő szerkesztői üzenet tanúskodik: „Kíváncsi. Igen! Móricz Zsigmond, a tehetséges fiatal író, mint belső munkatárs, hétről-hétre fog írni a lap részére szellemes dolgokat. Amint látja, már meg is kezdte.”

Ugyanabban a lapszámban tényleg megindult Móricz Zsigmond — Zsiga aláírással jelzett — KRÓNKA című rovata, amelyet április közepéig folytatott. Semmivel sem jobb, de nem is rosszabb ezek a kis karcolatok, mint a helyi lapokban akkoriban megjelenő szelimeskedő vagy gúnyolódó vázlatok, színes hírek, megjegyzések. Érdekesebb, hogy a lap szerkesztősége előre „tehetséges fiatal író”-ként mutatta be szerzőjüket, pedig akkor még efféle írásra alig jelent meg a debreceni lapokban.

Április 15-én azonban „az ünnepek hetéről” írott Krónikával már be is fejeződtek ezek a Zsiga aláírási karcolatok a lapban. Összesen hét vasárnapi számban jelentek meg Móricz Zsigmond apró írásai (csak a március 4-i számból hiányzanak), amelyek nem annyira irodalmi értékük, mint a bennük található életrajzi és helyi adatok miatt érdemlik meg figyelmünket.

Mikor Móricz Zsigmond kifogyott a Krónika rovatba való mondanivalókból, ezt a rovatot is Szini Péter vette át tőle, aki vele egyidőben lépett főmunkatársul a lap kötelékébe.

A Krónika-rovat apró cikkein kívül mindössze egy hosszabb „elbeszélése” jelent meg Móricz Zsigmondnak ebben a lapban és pedig A családapa című írása (a márc. 11-i szám 3. lapján).⁸

Ebben az időben már a Debreczeni Hírlap rendes munkatársa volt. Itt a napi hírek rovatát többnyire Móricz állítja össze. Ő gyűjti a rovatba való híryanagot. „Feldolgozza” a beküldött híreket, címmel, bevezetéssel vagy befejezéssel látja el azokat. A beküldött nyomtatványokat felragasztja, a közgyűlési és egyéb hivatalos jelentéseket, jegyzőkönyveket megrövidíti, és átírja.

A szerkesztőségi munka mellett házon kívül is rengeteg dolga, szaladgálnivalója van, ami — a belső munkával együtt — reggeltől késő estig, később éjfél utánig lefoglalja minden idejét. Ha kevés a hír, — sőt, ha nem is kevés — „magából” is tesz a hírekhez. Reflexiókkal, megjegyzésekkel, szentenciákkal egészíti ki az adatokat. A lap — addig oly száraz és érdektelen — hírovara megélénkül. Benépesedik a mindennapi életből ellesett apró eseményekkel és ezek szerkesztői „visszhangjával”.

Különös melegséggel karolja fel és tartja napirenden az apátlan, anyátlan árvák, az elhagyatott gyermekek, a nyomorgó, otthontalan családok, a nincstelen szegények sorsát stb.

A riporter Móricz csak nagyon ritkán írja alá a nevét vagy valamelyik szignumát a lapban megjelenő írásainak. Ezért nehéz bizonyítani a lap egyes cikkeiről, színes híreiről, riportjairól, hogy azok közül melyek Móricz írásai. Néha saját utalásaiból, máskor egyéb

⁵ JANUS, Íróvilág Debrecenben. Fény- és árnyképekben. Bp. — Debrecen, 1900. Mocsáry Miklós — ekkor IV. éves joghallgató — Ungvári városi ügyészének fia volt. Sokat szereplő tagja nemcsak a debreceni főiskolai ifjúsági életnek, hanem a város társadalmi életének is. Műveltségére jellemző adat, hogy — Szabó Jenővel együtt — már 21 éves korában angol regényeket fordított magyarra. Könyvének Móricz Zsigmondról szóló részét I. Kortársak Móricz Zsigmondról. I. köt. Tanulmányok és kritikák. (1900 — 1919) Összeállította és a jegyzeteket írta VARGHA KÁLMÁN. Bp. 1958. 7. Szó szerint közli ugyanazt a fejezetet TÓTH BÉLA is (i.m. 92.) és kisebb rövidítésekkel olvasható CZINE MIHÁLY id. könyvében is, 118.)

⁶ Így mindjárt az első elbeszélés megjelenését követő napon. „Amint látja, felhasználtuk. Tárcáit máskor is szívesen látjuk.” Majd február 25-én ismét bátorítólag üzeni MZS-nak: „A Döczi jönni fog. Csak hadd szóljon tovább!” Később még majd Pestre is üzen neki a lap 1900. november 16-i számában: „Hosszú nekünk s emiatt — sajnálattunkra — le kell mondanunk a közléséről. Tárcáit azonban szívesen látjuk.” (DELL.)

⁷ I. m. 258.

⁸ Ezt a kis történetet Móricz Miklós bátyja e korabeli naturalista írásai egyetlen tökéletes darabjának tartotta. (I. m. 261.)

cikkeiből vagy későbbi műveinek részleteiből ismerünk rá újságírói munkájának nyomára, illetve ekkori újságírói élményeire.

Március közepén Gáspár Imre lett a lap felelős szerkesztője, akinek fiatal korában az akkor kezdődő hazai munkásmozgalommal voltak szoros kapcsolatai.

Az akkor 47 éves, sokat tapasztalt, gyakorlott újságíró március 15-től kezdve sűrűn szerepel (névalírásával és álneveken) a lap hasábjain. Később azonban már alig találkozunk jelölt írásaival.

Gáspár Imre erősen szociális érzésével a legnagyobb jóakarattal figyelte és támogatta a fiatal Mórícz Zsigmond munkáját. Vele együtt őszintén rokonszenvezett az elesett szegény emberek sorsával. Bizonyára serkentette is riportertét az efféle témákkal való foglalkozásra.

Az új szerkesztő belépése után az addig délután 3 órakor megjelenő DH *reggeli* lappá alakult át, de továbbra is „pártoktól és kormánytól egyaránt független”-nek vallotta magát. Az átszervezés s a fejlesztési tervek megvalósítása a szerkesztőség megerősítését kívánta volna meg. Ehelyett az történt, hogy Szombathy István március végével megvált a laptól.⁹

Ezután az ő feladatkörét (pl. a színházi előadások referálását) is a megmaradt munkatársaknak, elsősorban Mórícz Zsigmondnak kellett ellátnia, mert új munkatárs egyelőre nem jelentkezett.

A korán reggeli megjelenés azzal járt, hogy a lap összeállítását, a tulajdonképpeni szerkesztési munkát az esti órákban kellett végezni. Éjjelkor vagy éjjel után volt a lapzárta. Mindezt addig a kényelmes nappali órákban végezheték a munkatársak és a szerkesztők, s a késő délutáni, még az esti órák pihenő órák voltak.

Az új munkarend felborította Mórícz addigi napi időbeosztását is és egyre súlyosabbá tette szerkesztőségi munkáját. Egész délelőttjét s délutánját is a napi hírgyűjtő, tudósító, riporteri munkának kellett áldoznia. Este pedig végeznie kellett a belső szerkesztőségi munkát is. Lassanként ő is segédszerkesztői munkakörbe került: átveszi és olvassa, átírja és nyomdába adja a táviratokat, a vidékről érkező tudósításokat, megírja saját híreit és riportjait. Aztán, ha kész a szedés, korrigálja és talán tördeli is az anyagot stb.

Debreceni újságíró sorsát, akkori lelkiállapotát legőszintebben talán a *Vidéki Hírek* c. kisregénye egyik megrázó vallomásában írja meg:

„(Az újságíró)... egy rettenetesen szomorú korban újságírából élt olyan helyen, ahol még kölcsönkönyvtár sem volt... Az újságíró szegény, mint egy beteg, szőke moszat, tengődött az ellenséges vizeken, beesett arccal, csendesén, igénytelenül és senki sem sejtette, hogy valóban tehetsége volna valamire. Csak az élclapja némelyik számában pattant ki belőle valami finom, groteszk, humoros forgács, amely a legnemesebb anyag töredékének tűnhetett volna fel, ha hozzáértő szeme elébe kerül.” (I. m. 197.)¹⁰

A napi politika tulajdonképpen nem volt reszortja, sem a publicisztika, a közéleti viták területét alig érintette. Az osztályharc kezdeti előcsatározásai iránt még nincs semmi érzéke. A még alig észrevehető szocialista munkásmozgalom iránt szinte semmi érdeklődést nem tanúsít, legfeljebb gúnyolódni tud rajta. Mikor az 1900. év márciusában kőműves sztrájk tört ki Debrecenben, a lapnak egyetlen megértő szava sincs az osztályharcos alapon szervezkedő munkások ügye mellett.¹¹

Állandóan napirenden tartja viszont a lap a városi napidíjas írnokok kis csoportjának szociális helyzetét, akik 80–100 krajcárért görnyednek az irodákban. Ebben a megértésben része van a rovatvezető személyes együttérzésének is.

Annál nagyobb figyelmet szentel mindenkor a lap az erkölcsi kérdéseknek. Ezen a területen szinte meglepő az a határozottság és bátorság, amellyel az ilyen kérdéseket tárgyalja.

Az 1900. év májusának második felében feltűnő módon megritkúlnak a Debreceni Hirlapban addig oly sűrűn olvasható színes hírek, szentenciákkal kiegészített tudósítások és

⁹ DH 1900. III. hó 30. sz. 3. l. A lap szerkesztősége és kiadóhivatala ebben az időben a MÁV-állomáshoz közel, a Nagyváradl út 2087. hrsz., illetve a Piac útca 79. sz. házban volt az ún. Gaál-ház mellett.

¹⁰ Az újságírói sok munkát és kevés keresetet panaszkolva fel a Debreczen–Nagyváradl Értesítő egyik Krónika-cikkében is, amely a Hirlapnál töltött egy hónapi újságíróskodása után a lap 1900. ápr. 1-i számában jelent meg: „Nincsen kellemesebb érzés, mintha az ember dolgozik és kellemesen tele van a tárcája. S nincsen kellemetlenebb, mintha dolgozik szakadásig és kellemetlenül üres (a zsebe). De legkellemesebb aztán természetesen az, hogyha nem dolgozik és mégis tele van.” — Egy másik színes hírben a „halványképű muzsikáló fiúk”-kal való teljes együttérzését hangsúlyozva így panaszkodik: „Csak folyton ez a hajsza, örökös előre a lerogyásig, a megsemmisülésig. Ez az ő életük; de hát hiszen a más efajta cigányemberek se különb.” Ezek közé a „másfajta cigányemberek” közé sorolja az író önmagát is: az örökös napi hajszai megfáradottját, a megállás nélküli robot roskadozó áldozatát, akinek szintén örökösén „előre” kell haladnia az igavonásban egészen a lerogyásig, a megsemmisülésig.

¹¹ DH 1900. III. 23. sz. 4. l.

a hírvivat visszaszűrkül a március előtti unalmasságra. Móricz Zsigmond utolsó — névvel jelzett — írása a lap május 27-i számában jelent meg. Ugyanebben a számban a debreceni ál-hírlapírókról szóló hírrel kapcsolatban azt írja a lap:

„A mi munkatársaink névsorát mi tudjuk s legyen róla bárki meggyőződve, hogy kifogásolható egyént nem tűrnénk meg a szerkesztőségben.”

Feltűnő azonban, hogy a lap *nem közli* munkatársai nevét a nyilvánossággal. (Csak a „Debreczen” május 26-i számából tudjuk meg, hogy Móricz Zsigmond ekkor még munkatár-sa volt a lapnak.) Úgy látszik, hogy már bizonyos átmeneti állapot volt a lapnál: a „régii” munkatársak éppen távozóban voltak, az új munkatársak pedig még nem foglalták el helyü-
ket az újságnál.

Amilyen észrevétlenül lépett be Móricz Zsigmond a szerkesztőségbe, ugyanolyan zaj-talanul, szinte szó nélkül hagyta el a Kutasi-féle redakciót. Testileg-lelkileg kimerülten, kiuzsorázottan, elcsüggedve, reménytelenül és csalódottan hagyta ott munkahelyét. Pedig — ahogy Czine Mihály is írja (i. m. 113.) — „nem lett volna fejlődésére nézve rossz, ha a sors (még) egy időre a segédszerkesztői teendők elvégzésére kényszeríti” Debrecenben. Az újság-írói robot nagyobb életrevalóságra, több gyakorlatiasságra és — tegyük hozzá — az élet ala-posabb megismerésére ösztönözte volna.

De hát tulajdonképpen „nem volt újságírói természet”. Lelke, írói, költői vágya az újságírói munka közben is szárnyalni szeretett volna. De az örökös, szünet nélküli robotos munka valósággal gúzsakötötte, földhöz láncolta egész lelki világát. Sehogy sem tudott hoz-zájutni elképzelt nagy „társadalmi” regényének megírásához sem, amelynek tervéről JANUS is megemlékezett. „Egy szörnyűséges nagy regénynek az anyagát gyűjtöttem magam-ban (Debrecenben)” — írja egy későbbi nyilatkozatában... „Az óriási regény sohasem ké-szült el, sőt az életharc miatt még a küszöbéig sem jutottam el.”

„De azért ezek az ifjúkori ábrándok és tervek, amelyeket *Debrecen homokos és szaharai porral felt utcáin szőttem és pedig nagy nyomortól és még nagyobb reményektől üzve, nem marad-tak eredmény nélküliek*, mert 10 év múlva, mikor hozzájutottam a lehetőségekhez, hogy akár két kézzel oszthassam az írást, az ebben az időben kialakult nagy koncepciók részleteit kellett csak előszednem és további 10 esztendőre volt írnivalóm.”¹²

Különös véletlene az életutak találkozásának, hogy a XX. század első évtizedei magyar irodalmának két zseniális alakja, Ady Endre és Móricz Zsigmond, fiatal korában ugyanabban a városban, ugyanabban a szerkesztőségben, sőt valószínűleg ugyanannál az íróasztalnál is kezdte el újságírói-írói-költői pályafutását. Ady Endre számára azonban a Debreczeni Hírlap kopott szerkesztősége — Arany János szép kifejezésével élve — „az erőnek szolgált kirepítő fészkül”, ahonnan a „Debreczen” szerkesztőségén át a nagyváradi Szabadsághoz és a Nagy-váradi Naplóhoz vitt töretlenül felfelé szárnyaló útja. Ezzel szemben Móricz Zsigmond — három hónapos embertelen és magányos robot után — szinte halálos fáradtan, összetörten és erőtlennül hagyta el a Debreczeni Hírlap szerkesztőségét, hogy azután több mint négy éven át feléje se nézzen az újságírói munkának.

Afra János

Az Asszonyosságok díja

— Krúdy regénye születésének félszázados évfordulója elé —

Ezerkilencszáztizenkilencben, amikor Czifra János temetésrendező és a szegény kis Natália történetének látomás ihletésű regényét írta, Krúdy elmúlt negyven esztendő és kö-zel negyedszázados pályafutásának immár harmadik emberi és művészi válságát élte át. Az első a századforduló éveire esett: a néhány éve vidékről a fővárosba feljött fiatalember helyét kereste a számára idegen világban. A városi-polgári életnek a millenniumban ragyogóra festett kulisszái a szeme láttára omlottak össze; a romok mögül előtűnő sivár valóságban az önzés, a megalkuvás és az ületnek nevezett család uralkodott. „... Pest olyan, mint egy züllőféliben levő előkelő maitresse, akit kitartója elhagyott” — írja erről az időszakról szóló számtalan emlékeztetéseinek egyikében. A vélt polgári eszmények rohamos devalválódása le-hangolja, mélyen átéli annak a hajdani kisnemességből származó honorácior rétegnek a dile-máját, melyből apai ágon ő is származott. Együtt üvöltöni a farkasokkal, vagy lemondani az érvényesülésről, — ez volt itt a kérdés. Nem akart és nem is tudott asszimilálódni a hatal-mon levőkhöz, de a kritikai állásfoglaláshoz sem volt elég ereje, tartása, — tehát az önkéntes száműzetést választotta. Első házassága sem nyújtott számára igazi menedéket, kínzó magá-nyát az íróársak, a víg cimborák, a kocsmák és örömtanyák látogatói között próbálta enyhí-

¹² A forráshely megjelölése nélkül idézi PINTÉR JENŐ Magyar Irodalomtörténete, VIII. köt. 745.

teni. Az *aranybánya* című regényében és számos e korszakban írt elbeszélésében feltárt írói válságát a Mikszáth nyomdokain járó, anekdotázó, a hétszilvafás dzsentrit némi nosztalgiával bíráló írásokkal vélte megoldani.

Hat-nyolc esztendő telt el így, ebben a látszat-nyugalomban, ám a közelgő politikai összeomlás előszele és a mind győtrőbbé váló egyéni, írói kiütlanság érzete az önmagával való szembenézésre ösztönözte. Ennek a második válságnak feloldásaként születtek meg az első Krúdy-alteregók, a *zsoldos-*, a *Szindbád*, a *De Ronch* elbeszélések, majd néhány kisebb regény-kísérlet után 1913-ban az írói sikert hozó *Vörös postakocsi*. A hasonmásokkal szinte rabul ejtette önmagát, ez a megkettőződés, amelyet akár megsokszorozódásnak is nevezhetnénk, gyötrelmes-őszinte önvizsgálatra készítette, és egyszersmind magányának feloldási lehetőségét is jelentette. A következő évek mégsem hozhatták meg a teljes kiegyensúlyozottságot, megoldást. Nemcsak azért, mert ez a végső társadalmi összeomlás, az első világháború időszaka, — nemcsak azért, mert az író népszerűsége nem szüntette meg emberi elszigeteltségét, hanem főként azért, mert a hasonmásokra kivetített önvizsgálat pozitív eszmények hiján nem nyújthatott teljes megnyugvást. A századelő e korszakban írt regényeiben megjelenő idealizált képéről maga Krúdy is tudta, hogy hamis, legfeljebb viszonylagos értékeket tartalmaz, de elérendő célokat semmiképp sem mutat. Így hát önkéntelenül is (vagy tán részben tudatosan) önmagát ismételte nem egy, a háború idején kelt írásában (például az *Aranykézutcai szép napok* novelláiban), a modorosságig kiélezte és kiaknáztatta saját, nehezen megtalált egyéni stílusát.

Így a háború utolsó éveiben ismét választút előtt állt. 1917–18-ban mind aktívabba válik politikai állásfoglalása. A *forradalom napjai* című, 1918. november 19-én megjelent cikkében¹ például így ír: „Mégis boldog ember lehetnék, hogy végigéltem egy magyar álmat, amelynek megvalósulásában már alig hittünk. Belélegeztem a forradalom kábító füstjét, eltehettem szívembe lángját, követhettem tekintetemnek felszálló röppentyűjét, melyet hiába vártak a legjobb magyarok a múlt században.” A bukás azonban megrettentette, visszavonulásra, sőt kisebb megalkuvásokra készítette. Harmadik, egész írói pályájának legmélyebb válsága immár valóságos pokoljárás volt. Erről tanúskodnak ekkor és a következő években keletkezett írásai, többek között éppen az *Asszonyságok díja*.

A közéletben csalódva a magánéletben keres enyhülést. De mint tudjuk, ez időben kötött második házassága is csak időleges megnyugvást hozott. Krúdy Zsuzsa írja emlékezéseiben,² hogy apja az ő születésének örömeire írta az *Asszonyságok díját*. Gondoljuk csak el, mi-csoda bizzár köszöntése is ez egy újszülöttnak! Az önmagával szembenézni kénytelen, új életre éledő temetésrendező örökbefogadja a rossz társaságba keveredett, örömtanyán élő, a szülésbe belehaló leányanya, Natália újszülött gyermekét. De csak a történet bizzar, akár Krúdy életmódja, mondandója, jelentése annál tisztább, magával ragadóbb.

Az eszményt kereső ember, író találja meg ebben az örökbefogadási gesztusban az egyetlen lehetséges választ a benne rajzó kérdésekre. Szabó Ede a regény új kiadásához³ írt magvas, meggyőzően elemző, a regényt az olvasó számára hozzáférhetőbbé, könnyebben élvezhetővé tevő utószavában így fogalmazza meg ezt: „Czifra János legnagyobb — öntudatlan — fölfedezése: hogy a legtorzabb, legszerencsétlenebb s valamelyes értelmet csak az Utódban lévő életet is tisztelnünk kell, senkit sem szabad eleve a koporsó mértékével mérnünk s részvétlenül tennünk a sírba... a születés nagyobb misztérium a halálnál, az élet győz a kísérteteken. Majd az esszé befejezésében: „Natália szép-szomorú kalváriája s a Gyermekek érkezése túlmutat az éjszakán, az emberi lélekre sokszor leszálló éjen. Krúdy az *Asszonyságok díjában* ázott a legmélyebb kérdéseivel, és itt jár legközelebb a válaszhoz.”

A kísértetek a magány fenyegető árnyai, a céltalan élet lidércei. Ezek ellen küzd tudva vagy öntudatlan a regény szinte valamennyi alakja, akárcsak megannyi más Krúdy hős, alterego vagy éppen mellékalak is. Erre utalnak az író saját műveihöz írt különböző kommentárjai, megjegyzései is. Idézzük például az *Asszonyságok díja* előszavának egy eddig kevésbé figyelemre méltotott részletét: „... de mi nem örököltünk semmit (ti. a toron), s így fájdalommentes szívvel mentünk el azok közé a magánosok közé, akiknek még saját halottjuk sincs, legfeljebb saját magukat fektetik minden este koporsóba, hogy reggelre csodálkozva ébredjenek.”

Ezek a magánosok itt a nyilvános házak lakói és látogatói. E házak utcájába érkezik szinte öntudatlanul engedve ösztönének, a halottaskocsi bakján Czifra János, a regény hőse és ide sodorja az élet a kifosztott, becsapott Natáliát, itt ad találkozót egymásnak a történet szinte valamennyi szereplője. És itt találkozik az Álommal, saját tudat alá nyomott énjével

¹ Lásd: Pesti levelek. Publicisztikai írások, Bp. 1963. 325.

² Megj.: a *Krúdy világában*, Bp. 1964. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadása. (Gyűjtötte és írta: TÓBIÁŠ ÁRON) 43.

³ *Asszonyságok díja*. (4. kiad.) Bp. 1968. 242. (SZABÓ EDE utószavával, Szántó Piroska rajzaival.)

a Démon üzte temetésrendező, mint ahogy ide menekült minduntalan maga Krúdy is, hogy a köznapinál felszabadultabb önmagával találkozék, hogy mindig kísértő magányát elűzze. Itt az Ó utcában, Jella asszony (Marinovich Jolán) oly sokszor (a legrészletesebben és legnyilvánvalóbban az *Ady Endre éjszakáiban*) megírt házában a belépőket valami titkos vonzás készítette köznapi álarcuk levetésére, igazi arcuk megmutatására. Sok minden más mellett ez izgatta itt Krúdyt, mint ahogy a kocsmákba sem kizárólag az ital feledtető mámoráért járt, hanem azért is, hogy megfigyelje és később megírja a megoldódott nyelvű emberek kitárlkozását.

Kicsikarni valamit az élettől: pénzt, szerelmet, mámort, kéjt, valamit, ami feledteti a sivár egyedülletet, — ezt hajszolják itt azok a számkivetettek, akik az író megjelenítette apokaliptikus menetben előttünk elvonulnak. A pénzsóvár Jella asszony, aki kaszárnjai fegyelmet tart a házában, csak arra vágyik, hogy szeretője egyszer legalább a Cinkotai Nagytécehez vigye el sétálni, — ott nem kell szégyenkeznie, hiszen a kutya sem ismeri. Az utcákkal szórakozó gazdag Svarencének csak halála előtti hagymázos álmában teljesülnek legfőbb vágyai. A mazochista tanár úr pedig úgy vezekel büneiért, hogy a levegőbe huzatva vereti magát. Jellával és a hároméves álomból ébredő Maricával. És Natália élettörténetének szereplői is mind kiégett emberek, — csak vergődnek, vegetálnak, pillanatnyi örömkért hosszú szenvedéssel bűnhődnek.

A reménytelen magányosoknak ebben a világban kapcsolódik össze két egymással soha egyetlen szót sem váltó ember sorsa: Czifra Jánosé és Natáliáé. Találkozásuk az örökbe fogadási gesztus megrendítően szép szimbólumában nemcsak az élet egyetlen lehetséges értelmét fejezi ki, hanem egyszersmind az írónak a megváltás lehetőségébe vett bizodalma is feltárja.

Az elkárhozott lelkek birodalmában csak Czifra és Natália nincs egyedül, ez jelenti számukra a szabadulás lehetőségét. A temetésrendező, aki korábban „úgy élt, mint ama polgár, akit öregségében általános részvét s köztisztelet között kísérnek utolsó útjára”, egy nap furcsa változásokat észlel házában, de nem akar tudomást venni a Démon jelenlétéről. Csak midőn hivatalos útján esküvőről lakodalomra vetődik és ott igen jól érzi, részlegre leissza magát, enged lassan a kísértőnek: „Új dolgok, új érzések érdekelték. Szeretett volna megőlelni valakit, akár egy vénasszonyt is, csak meleg legyen és ne hideg, mint a hullák a temetőben.” A felébredő kötelességérzet immár csak látszat, a hullaszállító kocsi csak alibi, hogy minél előbb a Frank Jeromos és Neje utcában legyen. Tudatalatti vágyáról azonban majd csak az itt rá várakozó és kikerülhetetlen képmása, az Álom világosítja fel. Nincs többé egyedül, amikor felszabadult énjének társaságában belép Jella asszony házába. Az önmagára találás lehetőségét jelképező Álom ezentúl elkíséri útján mindaddig, míg örökre nem fogadja Natália gyermekét. Jella házában az Álom biztatására előbb kielégíti elfojtott kíváncsiságát, kilesi az ott lakók, ott mulatozók, paráználkodók titkait, majd mindettől megcsömörlötten felkeresi a szülei fájdalomában nyöszörgő, jajgató, a kutya vackára kivetett Natáliát.

Vele együtt, a szemek szírványhártáinak hierogliffjei között olvasni tudó Álom segítségével ismerkedünk meg a Bakonyból a fővárosba vetődött, elcsábított, megcsalt, kiájtzott, sorsában tehetetlenül vergődő, szökési kísérlettel is hiába próbálkozó Natália élettörténetével. A kiszolgáltatottnak látszó leányanyán azonban mégsem foghat a kárhozat, a megváltás egyetlen lehetőségét, a Gyermekeket hordja a szíve alatt. A regény legszebb lapjai azok, amelyeken Krúdy leírja, miként tudatosul a lányban, hogy immár nincs egyedül: „Amikor a temető kapuján kifordult Natália, úgy érezte, hogy valaki jött vele. Mintha a hátán, derekán kapaszkodott volna valaki, aki két összekulcsolt kezét átkapcsolja a szíve felett. Amíg imádkozott és a vállát alázatosan meghajította: valaki, egy kis lélek, amely eddig talán fázosan egy madárfészekben bújt meg a fagallyak között, hirtelen elhatározással leugrott a magasból, és meghúzódt Natália ruhái között. Meleg volt, mint a friss kenyér. A karjának ölése olyan volt, mint a virágzáraké. Még lélegzetét is lehetett érezni — mintha együtt lélegzett volna Natáliával... igen jól esett Natáliának, hogy nem megy egyedül végig azon a hosszú úton, amely oly végtelennek látszik, mint az öregasszonyok guzsalyán a len... Mintha egyszerre szert tett volna a legjobb barátira, aki soha többé el nem hagyja.” Sajnos nem idézhetjük még hosszabban ezt a részletét a regénynek (4. kiad. 172—174. l.), de így is nyilvánvaló, milyen fontos volt az író számára ez a találkozás a Gyermekekkel, milyen éles kontrasztot képez mindez az örömtanyák mélyvilági rajzával. És egyes mozzanataiban menyire emlékeztet egy másik találkozásra, Czifra János és az Álom találkozására. Natália „a szemében úgy érezte, hogy még másvalaki is néz a szemén keresztül, és nem leli oly unalmasnak a világot, mint eddig ő”.

Az Asszonyságok díját, a Bakáts téri klinika különszobáját, amelyet egy lóverseny kedvelő orvos nevezett el így és amely az éjszaka elsőnek szülő nő jutalma, a szülésbe belehaló Natália nem nyerhette el ugyan, de az élet értelmének felismerése, a harmonikus megbékélés a sorssal olyan adomány, amely semmivel össze nem mérhető, és nem csak e regény alakjai,

hanem jelképesen szinte valamennyi, a boldogságot és boldogulást kereső Krúdy hősnő és hő fölé emeli Natáliát. „... gyermekét kitárt karra magához szorította, szívéhez a szívét, ajkához az ajkát, szeméhez a szemét. Ez a csók volt az, amiért Natáliának annyit kellett szenvednie. Ennek a csóknak a leírhatatlan boldogságáért tartotta őt életben a sors. Ez a csók amelyet gyermekével váltott: volt minden jutalma a földön.”

A szenvedésen itt, akárcsak az egész Natália-történetben fontos hangsúly van. Csak ezen az áron lehet a boldogságot megváltani. Ez vonatkozik Czifra Jánosra is, bár az ő szenvedése egészen más természetű, mint Natáliáé. Ő az önéleplezés, a már-már mazochista önkínzás, a skizofrénia kísérteteivel való viaskodás kinjában mintegy önmagát szüli új életre; jutalma, Natália árva gyermeke voltaképp még mindig csak lehetőség (igaz minden eddiginél nagyobb és magasabb rendű) az értelmesebb, harmonikusabb élethez vezető úton. A regény zárómondatában valamely mellékutóban még hangosan füttyöreszik egy elkésett kísértet. Vajon ha megszületik az első kiadás végén megígért *Mindenszentek* című folytatás, milyen szerepet játszott volna ebben az újabb megpróbáltatásokat sejtető árnyalak?

Krúdy önéletrajzi írásaiban több ízben is élénken tiltakozott az ellen, hogy Szindbádöt vagy más regényalakját önmagáról mintázza volna. Ez így igaz: hiszen sem Szindbád, sem Rezeda Kázmér, sem pedig Nagybotos Viola nem hasonmás a szó tükörkép értelmében. Mégis szinte valamennyi regény- és elbeszélés hőse, nem csak az előbb említettek, hanem szélső határesetként még a történelmi írások hősei is őriznek valamit az ő személyes vonásaiból és főként az ő személyes problémáinak hordozói.

Szauder József a Krúdy életművet átfogó, a válogatott elbeszélések III–VII., a Magvető Kiadónál 1960–65 között megjelent köteteihez írt tanulmányaiban mélyrehatóan és reveláló értékkel elemzi az alteregó figurák jelentését, fejlődését és az író különböző korszakaiban végbement alakváltozásait. Az 1918 és 1921 közötti regények szimbolikus alakmásait összeveti az ez időszakban írt elbeszélések hasonló alakjaival és megállapítja: „A szimbolikus ellenfigurák most még inkább a leleplező értelem hordozói: a büszke tartásúaknak, a megítélteknek kritikai alteregói.”

Ezt a fontos és lényegre tapintó észrevételt joggal kiterjeszthetjük az író és hasonmásai közötti kapcsolatra is. Szindbád és társai Krúdy kritikai alteregói. Ami egyszersmind annyit is jelent, hogy nem az író és hősei közötti megjelenésbeli, felszíni hasonlatosságokra kell elsősorban figyelniünk, hanem arra is, hogy ezek a figurák és ellenfigurák mennyiben hordozzák az író személyes problémáit. Az olyan minden rétegében szubjektív-lírai fogantatású életművet, mint Krúdyé, nem tarthatjuk fel másképpen.

Sommásan áttekintve ebből a nézőpontból az életművet azt látjuk, hogy az első, még csak inkább hasonmás-szerű alakokban, az 1906–10 között írt zsoldos-elbeszélések hőseiben és Martinovics Ignácban (*Magyar Jakobinusok*, 1910.), a mohó élvvágy, a teljesebb, céltudatosabb élet iránti vágy fejeződik ki. Az első *Szindbád* elbeszélésekben (*Szindbád ifjúsága*, *Szindbád utazásai*, 1911–12.), valamint a *De Ronch* novellákban (1912) a konkrét önéletrajzi részletek révén ifjú- és férfikori álmait, ábrándjait állítja szembe a többnyire kiábrándító valósággal. A lemondás gesztusa, a nosztalgikus attitűd ezekben az írásokban azonban többnyire még csak alakoskodás, szerepjátszás. Az első nagy regényszerű, *A vörös postakocsi* (1913) hasonmás alakja, Rezeda Kázmér objektívabb magatartása, inkább narratív, szemlélődő attitűdjé is erre mutat. A világháború és a forradalmak viharaiiban a társadalmi és emberi értékek természetesen Krúdy számára is más megvilágításba kerülnek; ennek megfelelően az 1918–1922 között írt regények és elbeszélések alteregói a korábbinál mélyebb, immár szinte gyöttrő önvizsgálat kivetülései. A húszas évek közepétől kezdve ez önfeltárás rezignációvá szelídül és a *Szindbád megtérése* (1925), valamint az *Élet álom* (1928–1931) időszakának elbeszéléseiben megjelenő hasonmások többnyire csak az élet apró örömeiben lelnek kielégülést. Ez már nem szerepjátszás, mint a tíz-tizenöt év előtti Szindbád elbeszélések magatartása. Hangsúlyozzuk, hogy ez a vázlatos áttekintés az író és hasonmásai közötti kapcsolatot csak nagy vonásokban mutatja, annak számtalan belső variációját említés formájában sem érinti. Csak arra kívánunk itt rámutatni, hogy Szindbád és társai mindenkor az írói önvizsgálat eszközei és kivált abban az időszakban, amikor az *Asszonyosságok díja* keletkezett, Krúdy önmagával vívott küzdelmének, önbírálatának szimbólumai.

Czifra Jánosnak és kritikai alteregójának, az Álomnak, valamint a szenvedések árán elnyert élet-értelmet jelképező Natáliának a története is csak ebben az összefüggésben teljeseedik ki előttünk. Így válik az *Asszonyosságok díja* a szüntelen önmagával viaskodó író személyes vallomása, az egész életművet is megvilágító remekművű alkotássá.

⁴ SAUDER JÓZSEF: Szindbád feltámadásától Szindbád megtéréséig. Megj.: A madárijesztő szeretője c. kötetben, Bp. 1964. 558.

A regény szerkezete, mint a legtöbb nagyobb terjedelmű Krúdy írásé, széteső. Anekdoták, hosszú, a főtörténethez szorosan nem kapcsolódó kitérők szakítják meg, tarkítják az elbeszélést. A szabadon áradó, gazdagon burjánzó asszociációk nemcsak a jellegzetes krúdyos tirádákra, hanem a regények cselekmény bonyolítására is jellemzők. Egyfajta extatikus állapotban írt, a fővonalakban valószínűleg előre is megtervezett vázlattól emocionális okokból minduntalan eltért.

A csapongó képzelet hatására írás közben változó, gyakran szertelennek tűnő cselekményvezetés ellenére legjobb regényeit mégis mindig egységesnek érezzük. Ennek okát írásainak teljes *hangulati* kiegyensúlyozottságában jelölhetjük meg. Az adott téma Krúdynál többnyire nem a cselekmény különböző fordulatai, hanem a látszólag önkényesen beépített, ám hangnemileg, hangulatilag tökéletesen illeszkedő epizódok, mint a főtéma különböző variánsai fejlesztik tovább, teljesítik ki. A betétek mindig a fő kérdésre adandó válasz kiegészítői, — kontrasztos, ellenpontos hatásokkal is (tudatosan vagy ösztönösen) azt szolgálják. Az *Asszonyok díja* is a regény előszavában ironikusan hangszerelt kérdésre („Hogyan élünk, hogy hosszú életűek legyünk ezen a földön”) válaszol, mégpedig a korábban már említett Czifra—Natalia főtémával és ennek különböző változataival. A variánsok közül ezúttal csak egyet ragadunk ki: Margitnak a korhely Dubli úr által hosszadalmasan előadott élet-történetét. Margit tökéletes ellenpárja Nataliának: nem nyugszik bele kiszolgáltatottságába; családját és szeretőjét a férfiakal kötött viszonyokból szerzett pénzen tartja el, illetve tudja ki. Az önfeláldozásával szerzett boldogságban reménykedik. De halalos féltékenységeért súlyos árat kell fizetnie: leugrik az emeletről, elvetéli gyermekét, majd a családját ért szégyen miatt elbujdosik, később férjhez megy, de férjét szintén féltékenységből kegyetlenül megöli, húsz évet ül ezért Márianosztrán. Majd mikor innen visszatér, szeretőjét, Dubli urat vádolja elrontott életéért. Ez a történet — éles ellentétben Nataliáéval — nyilvánvalóan egy Krúdy által eleve eredménytelenségre ítélt, magányt feloldani nem tudó törekvés bemutatását szolgálja. Margit voltaképp józan ítélőképességet megzavaró határtalan önzésének áldozata. Úgy véljük e két nő történetében szinte szükségtelen is külön felhívunk a figyelmet a gyermek, az egyikben az elvetélt, a másikban a világrahozott utód fontos szerepére. Csak arra utal-nánk, hogy mindkettőjük sorsa a gyermek jelentkezésével fordul jobbra, illetve rosszabbra.

A melléktémák és variációk a főtémát kiegészítve és erősítve biztosítják a regény egységet, a különböző formában minduntalan visszatérő, a regény tárgyköre által sugallt hasonlatok és metaforák pedig a hangulati összhatást szolgálják. Hosszasan sorolhatnánk például a lakodalom-tor-keresztelő szertartás hármából a regényben fellelhető különböző mótu-mokat. Vegyünk csak sorra néhány a főszereplő foglalkozási körével összefüggő, a regényben alkalmazott építő vagy diszító elemet, illetve képet vagy hasonlatot. Annak a lakodalomnak a végén, amelyre Czifra elvetődik, a zongorista halotti marsot játszik és a temetésrendező előtt a táncban a halottasmenet látomásos képei jelennek meg. Jella asszony dicséretére hűsünk azt gondolja magában, hogy az ilyen rendet tartó asszony mellett tán meghalni sem lehet, majd amikor kitessékelik a konyhából, így szól kísérlőjéhez, az Álomhoz: „Ha ez a nő még néhány évig libapecsényén él: kicsi lesz neki a legnagyobb »Pontusz« is” (ti.koporsó); majd másutt Jella asszony, amikor szeretője megígéri, hogy elviszi éjjeli sétára a Stefánia útra, elhatározza, hogy csak slafrokban megy, legfeljebb briliáns fülöngfüggőit akasztja fel, ha meghalna útközben, legyen miből eltemessék; Weiszné, akivel Huszár Mancsi vigasz-talódní akar elvesztett Alice barátjánéért, arról nevezetes, hogy férje koporsóba fektetve szokta imádni; a hölgyek tennivalóiról értekezve az író megállapítja, hogy lehet „ellépkedni megásott sírgödrök mellett az udvarias lovag karján — randevún a temetőben —, ahová délután egy gyermekágyban meghalt asszony koporsóját engedik le az előkészített köteleken (ez a rész egyébként anticipálja Natalia sorsát is!); miközben Henrik és Palacki Jella asszony házába viszi Nataliát, a híd alatt „a pesti oldalon csónakos ember ült hosszan elnyújtva eve-zőit, mintha hullákra várakozna, amelyek éjféltájban bizonyosan megérkeznek a Dunán”; Natalia kétszer is bolyong a temetőben: egyszer mielőtt a szíve alatt rejtőzről tudomást szerezne, másodsor anyja sírját felkeresvén a Bakonyban.

Bár az új élet is halálal kezdődik a Bakáts téri klinikán és az előbb bemutatott rész-leteken túl is a halál mellett vér, gyilkos, paráznaság, mazochizmus és szadizmus képei tolu-lnak egymásra az elbeszélésben, mégsem morbid ez a regény. Nemcsak a befejezésben rejlő életigenlés, hanem a Krúdy stílus íté is elmaradhatatlan velejárója az ironia és önironia felol-dó hatása következtében is. A szentimentalizmusnak, vagy éppen a száraz tényközlésnek, esetleg a tételszerű vitatkozásnak az író és az olvasó számára néha egyaránt terhes túlzásai ellen egy-egy részlet lezárásában Krúdy a feloldást biztosító ironikus csattanóval védekezik, és ezzel visszamenőleg néha egy egész fejezet feszültségét, túltelítettségét, szélsőséges hatásait oldja fel. Például az Álom és Czifra között folyó vitában a temetésrendező felszabadultabb hasonmása több ízben folyamodik ehhez a fogáshoz. Czifra nem akar szembenézni önmagával, az Álom meggyőző szónoklatának egyik szakaszában végső érvként a temetésrendező álmaira

hivatkozik: „Gondoljon a szavakra, amelyeket gyanútlan nők szájába adott álmában. Élete végéig tömlőcben ülhetne a szerelmi erőszakoskodásokért, amelyeket szendergésében elkövetett... Annyi idegen sonkát senki sem lopott a kéményből, mint ön, Czifra úr.”

A hangulati egységet biztosítják Krúdy személy- és tulajdonnevei is. Erről már többen is értekeztek, mi ezúttal csupán a regény egy olyan mondatára kívánnánk felhívni a figyelmet, amelyben az író maga vall névadásának jellegéről, indítékáról: „A neveknek szaguk van, amelyek nyomban megütik az ember orrát, amint hallja őket.” Az ezt követő részt, Palacki elbeszélése (116–118. l.) végig a nevek hangzásának és hangulatának összefüggéseit taglalja.

Cholnoky László a Nyugatban 1920-ban megjelent bírálatában némi túlzással, de nagyon találóan írja: „Az *Asszonyágok díja* regénynek gyenge, de írásműnek majdnem tökéletes.” Nyilván ő is a szétesőnek ható szerkezet és az egységes stílus ellentétes voltára célzott ezzel a mondattal, amellyel sok más Krúdy regényt is jellemezhetett volna.

Az elmúlt évtizedben megjelent életmű kiadásból, valamint az egyidejűleg publikált tanulmányokból mind nyilvánvalóbbá vált, hogy Krúdy életművének monográfikus feltárása során három kiemelkedő művészi korszakának elemzésére kell a hangsúlyt tennünk: 1906–1913; az egyéni hang és mondandó megtalálása — 1918–1922; megújodása az önmagával való kritikus szembenézés jegyében — 1928–1933; összegezés a rezignáció jegyében. Mindaz, ami érték munkásságában, ezeknek a csúcspontoknak a magasságából mérhető fel a legjobban. És az *Asszonyágok díja* a középső korszaknak is egyik gyűjtőpontjában áll. Ezért értékét és jelentését nem becsülhetjük eléggé.

Barta András

Jenei Ferenc

ISMERETLEN ZRÍNYI LEVÉL ZRÍNYI-ÚJVÁRRÓL

Zrínyi Miklós utolsó éveit, az 1660-as éveket, minden képességeit összefogó aktivitás jelentette. Az erdélyi események, II. Rákóczi György, majd Kemény János bukásának igazatében megírja „Ne bántsá a magyart”, utolsó nagyhatású irodalmi alkotását, azután tudva, hogy a „szomszéd háza ég”, lázas tevékenységbe fog. Ennek legnagyobb szabású vállalkozása Zrínyi-Újvár építése. Ez egyformán nagy ellenkezéssel találkozott Bécsben és a töröknél is. Az udvar a török békét féltette. A török felismerve Zrínyi-Újvár stratégiai jelentőségét, s mert Zrínyi török fennhatósága alatt levő területen fogott az építéshez, tiltakozott ellene Bécsben. A haditanács röviddel az építkezés megkezdése után annak abbahagyására intette Zrínyit. Hasztalan, a munkát nem hagyja abba.¹ De a tollát is igénybe veszi, hogy segítségével az akadékoskodókat leszerelje. 1661. július 5-én a haditanácsnál védi és indokolja Zrínyi-Újvár építését. Klaniczay szerint: „Ez a latin nyelvű levél, Zrínyi egyik remekírása, valósággal vitákat, a Montecuccoli ellen írott röpirat méltó elődje.”² De nem elégedett meg a haditanács urai gáncsoskodásának elhárításával. A közvéleményt is maga mellé akarta vonni. Ebbe a munkába állítja a hűséges prókátort, bizalmasát, Witnyédi Istvánt, akinek levelezésében számos bizonyítékát találjuk ez irányú tevékenységének, s aki Keczer Menyhértet, Thököli István bizalmasát, Draskovics Jánost, Zichy István kamara elnököt, Nádasdy Ferenc ország-bírókat informálja, támogatását kéri, de jár Bécsben is. Tárgyal a haditanács uraival is. Többek között Rottal Jánossal is.³

Rottal János már ebben az időben egyike a magyarországi ügyekben befolyásosabb császári tanácsosoknak. Witnyédi 1661. augusztus 19-én írja Zrínyinek: „Kegyelmes Uram, tegnap ide érkezvén szemben voltam Martineczky és Rottal uram ő Ngokkal, beszéltem eleget velek, elég becsülettel ajánlotta mindkettő magát.” Ennek a beszélgetésnek előzménye az a Zrínyi levél, amelyet a Nádasdy család nádasdladányi levéltárában találtunk, s amely ez ideig elkerülte a kutatók figyelmét. A levél nem első levele Zrínyinek Zrínyi-Újvár ügyében, belőle kitűnik, hogy ez ügyben váltottak már levelet és Rottal vállalta a közvetítést, hogy Zrínyi levelét eljuttatja Porcia herceghez, a haditanács elnökéhez. Figyelemre méltó azonban a levél egy mondata: „minden keduem el uész minden serensgre, es az io Isten tudgia élny sem kiuanok ilyen forman”. Ritka szubjektív vallomás ez, bizonyítja, milyen nagy ragaszkodással vállalta a munkát és milyen nagy jelentőséget tulajdonított Zrínyi-Újvár építésének.

A levél sajátkezű; betűhíven közöljük az alábbiakban. Megjegyezzük, hogy a levélről hiányzik a dátum, mint Zrínyi sajátkezű leveleiről rendszeren.

Excellentissime Domine Comes Frater et Patrone Collendissime

Edes Battiam Uram, nagy halado szüuel es kötelesegei uetem Kegdtül nekem irt leuelét, es ualamenyre tudok szolgálnom ü Fölségének az Varmegyeknel tiszta szüuem szerenet bizoni faradozom benne, s ha magamnak uolna latya Iñ abbulis mint mindenbül meg mutatnam késsz hüusegemet, de az kik az en alapotomat tugiak relatiót tehetnek KK értékemrül ugy eltessen az Iñ uan tiz esztendeie egy szem gabonamat el nem attam, söt nem mindenkör eremis be nepemet s magamat magam keniereuel, az mint ez idenis masunnan kellett uennem. Ugy halloom edes Battiam Vram, az en io szandekomnak es mostani faradsagomnak kiuel

¹ KLANICZAY TIBOR: Zrínyi Miklós. Második átdolgozott kiadása, Bp. 1964. 702–712, PERJES GÉZA: Zrínyi Miklós és kora, Bp. 1965. 309–314.

² KLANICZAY I. M. 706.

³ FÁBÓ ANDRÁS: Vitnyédi István levelei. MTT XV. köt. Pest, 1871. 170.

egy kis erőseget építék, az Vdvarnal mas interpretatioia uagyon bizoni szüuem szerent ban-
kodom raita, aniuat inkab hogy minden keduem el uész minden serenssege, es az io İn tugia
élly sem kiuanok ilyen forman, de leg alab az en io okaimat kikel az épületre inditattam
senki bizoni meltan nem impugnalhatia, mellyeket im K̃K includaltam es e mellett Vitnyedi
Istuan Vram altalis, minden féle dolgaimrul izentem, kerem agyon hitelt szauanak es engem
mindenkor maga attiafiui szeretetiben tarchon. Dat: Legrad 1 Augusti Exm̃ae Dñis Vrae

Stor frater deditissimus
uerus
C Nic Z

Portia Herceg Vramhos ualo ualosztomatis includaltam az mint K̃gd paran-
cholta.

OL Nadasdy cs. Nadasdldányi lt. Le-
velezés A. V. 688.

ifj. Horánszky Nándor

MIKSZÁTH KÁLMÁNNÉ ISMERETLEN LEVELEI

Horánszky Lajos (1871–1944), mint író, publicista, a Kisfaludy- és Petőfi Társaság tagja, élete folyamán számos íróval és közéleti személyiséggel került kapcsolatba. Ezek a kapcsolatok olykor baráti jelleget öltöttek. Így volt ez Mikszáth Kálmán esetében. Ez a barátság tovább folytatódott az író halála után is a Mikszáth családdal. E barátság termékei Mikszáth özvegyének azok a levelei, amelyek most betűhív formában kerülnek közlésre. E levelek helyesírási és stílusi hibáit az alábbi idézet megmagyarázza:

„Maga tudja legjobban, hogy én a magyar nyelvtant sem tudom, fiatal éveimben jó nagyanyám megtölte fejemet a német literatúrával, nevelőnőimmal németül beszéltem, a cselédekkel tótul, az öreg urak és nénikék, akik hozzánk jártak, és akiknek a társaságát nagyon szerettem, latinnal keverték a német–magyar szót, nagyon természetes hát, hogy tiszta magyarsággal ma sem tudom magamat jól kifejezni.” (Mikszáth Kálmánné: *Visszaemlékezései*. Bp. 1957. 29.)

Az itt közölt második levél Mikszáth Kálmánné utolsó levelei közé tartozik. A levél megírása után hat nappal már halott. († 1926. május 24. Horpács.)

A levelek jelenleg is a Horánszky család birtokában vannak.

1.

özv. Mikszáth Kálmánné Horánszky Lajosnak

1916 Dec 3 Horpács Nógrád

Kedves Barátom!

Kétségkívül igen fog csodálkozni, hogy levélrel és ha elolvassa még jobban fog csodálkozni, hogy micsoda kéressel alkalmatlankodom Önnek.

Az én megboldogult jó Urammal élete utolsó éveiben gyakran beszélünk arról, hogy jó lenne ha én megírnám fiatal éveink és különösen házasságunk történetét. Én nem bíztam magamban, de Uram biztatott hogy majd ő átformáza és rendbe szedi emlékirataimat.¹ Így írtam egy pár fejezetet, de ezt a szomorú végzet megakasztotta.

Most azután itt ebben a horpácsi magányomban újra elővettem az irataimat. Kezdtém a gyermekkori emlékeimmel egy falusi² puritán család kebelében, serdült koromban belekerültem egy kis város³ léha társadalmába és itt úgy mint a falusi életben, igyekszem a kort és az akkori viszonyokat megvilágítani. Itt ismerkedtem meg Mikszáth Kálmánnal a kivel aztán egy két év múlva a szülők ellenzése daczára megesküszöm egy pesti templomban. Azok a szép álmok a melyeket a férjem remélt nem teljesedtek. Keserves két évi szenvedés hihetetlen küz-

¹ „emlék”: utólagos betoldás.

² Mohora.

³ Balassagyarmat.

delmek után még is el-kellett válnunk törvényessen. Ezután hét évig éltem falun családommal a legszigorúbb visszavonultságban, nem tudtam a világról semmit azon hét év alatt. Kálmán kiküzdte magát, el jött értem és újra összeesküdtünk. (Miótán Anyámtól egész formáságok szerint kezemet megkérte). Ebből a korból van több levelem, de 34. levelét beillesztettem elbeszélésem keretébe. Ezek igen szépek, és érdekesek irodalmi becsük is azt hiszem nagy van. Később szó van elbeszélésemben tüneményes pályafutásáról és tragikus haláláról. — A kiknek felolvastam a körülbelül kétkötetre terjedő műből részleteket igen dicsérték és azt különösen dicsérték illetve kiemelték, hogy nagy közvetlenséggel van megírva.

Most már az emlékirataimál körülbelül készen volnék, de mit kezdjek velők? Talán szokatlan is, hogy ilyen dolog a szereplő életében jelenjen meg a nyilvánosság előtt, de én megvalloim több okból szeretném ha életemben jelenne meg szeretném látni, és a honoráriumot is szeretném mert ezen síremléket akarok állíttatni az Istenben boldogultnak, és az Akadémiába a Mikszáth szobát⁴ rendbehozni, igen fáj hogy kedves emlékeim a földön szerteszét hevernek.

Most már itt vagyok a miért ezzel a kéréssel Magához fordulok, Maga megmaradt családom barátjának, azon felül jó szívével és nagy tudásával legilegesebb hogy nekem ebben tanácsot adjon. Valamely hetilapban vagy napilapban (hetenként háromszori közléssel) adjam-é? vagy csupán könyvben jelentessem é meg?⁵ vagy hogy egyáltalán ezzel az intim levelek közlésével, nem sérteném é a kegyeletet? Viszont attól is rettegek, hogy halálom után nem é akadnak újságírók a kik könyvemben vagy felületessen nézve balul illetve tévesen írják meg ifjúságom történetét. (ettől nagyon félek)

Ha merném becses idejét és türelmét igénybe venni, arra kérném egy két részecskét nézne át az irataimból, talán határozottabb véleményt mondhatna, de ez már nagyon nagy dolog lenne már a levelem is agaszt hogy azt hosszúra húztam.

Maradok igaz tisztelettel az örökre hálás

Mikszáth özvegye

2.

özv. Mikszáth Kálmánné Horánszky Lajosnak

1926 május 18-án Horpács

Kedves Horánszky!

Végtelen örömet okozott a reám való megemlékezése. Kétszeres örömet okozott! a megemlékezés: és a mű maga⁶, e fajta dolgokat szeretek már csak olvasni, pedig olvasni, még nagyon szeretek, igen nagy élvezettel olvastam sok ilyen remek mű kellene ez tartaná fel a nemzet igaz történetét. Nagyon nagyon köszönöm.

De van még magához egy igen nagy kérésem, a lapokból, és fiamtól⁷ is hallottam, hogy egy mozgalom indult meg Istenben boldogult Uram emlékét megörökíteni, tudom ebben a mozgalomban nagy orosz-lány része van.

Kérem alásan hasson oda, hogy ne emléktábla legyen, fel vetődött mint hallom szobor is, de erre igen sok pénz kellene, és valami kis szobor megint nem felelne meg. Talán várni kell még több pénz fog össze gyűlni.

Nagyon boldog lennék, ha egyszer szerencsénk lenne, és eljönne ezt a kis tuskulomot megnézni, mit szegény jó Uram, az ő kis aczél tozával öszsze kapart.

Isten áldja meg igaz tisztelő hálás híve

özv Mikszáth Kálmánné

⁴ Ma már nem létezik.

⁵ A mű 1922-ben jelent meg először: Mikszáth Kálmánné: Visszaemlékezései, Bp. 1922.; a második kiadás 1957-ben. (Függelékében: Mikszáth Kálmán levelei Mauks Ilonához.)

⁶ Valószínű, hogy Horánszky Lajos: Gróf Batthyány Lajos tragédiája c., a Kisfaludy Társaságban mondott beszédének külön-nyomatáról van szó. A levélben említett szobor vagy emlékmű felállításáról ebből az időből nem tudok.

⁷ ifj. Mikszáth Kálmán.

(A háború alatti Népszava „kicenzúrázott” verseiből)

Az „elsüllyedt irodalmat” — Pándi Pál kifejezése szerint — az „elemző kritikának, rendszerező tudománynak, a kallódó műveket előbányászó kutató munkának kell felszínre emelni, azzal a szellemi kedvvel és munkalendülettel, amit a nemzeti értékek feltárása megkövetel” — írta 1963-ban megjelent úttörő értékű tanulmánykötetében.

A Népszava tiltott verseinek ismertetése kapcsán próbáljuk érzékeltetni a kérdés sokrétűségét. Ismert, ma már helyesen értékelt írónk elsüllyedt, efemer lapok megsárgult oldalain szunnyadó kitűnő írásai (Bálint György: *Tiszta irodalom?* — Porond 1932, Móricz Zsigmond: *Lányfalusi hajnal* — Magyar Író — Magyar Könyv, 1934); egykötetes, mártír írók eltűnt írásai, kéziratjai (Pásztor Béla, Vető Miklós, Nagy András); a két világháború közötti korszakban a munkásmozgalomban felbukkant s aztán elfeledett írók és költők nyomtatott és kéziratos maradt írásai (Knopp Imre, Barátos Enidre, Brichta Cézár) a névtelen és álneves írók; maguk a rövidéletű irodalmi lapok (Mai Figyelő, Index, Névtelen Jegyző, Porond, az Író Beleszó); magyar írók az emigráns sajtóban (egy példa: Illyés Gyula *Óda a proletárhalottak emlékének* című, a New York-i Új Előre 1926-os évfolyamában megjelent gyönyörű költeménye itthon mindmáig ismeretlen); az emigráns sajtóban megjelent fordítások; a külföldi lapokban napvilágot látott idegen nyelvű szépirodalmi anyagok, magyar írók tolmácsolásában; külföldre szakadt magyar művészek alkotásai — a mozgalmi sajtó- és irodalmi szolgálatában (Váli Zoltán, Pór Bertalan és mások a franciaországi kommunista sajtóban és általában az illegális munkában) — széles értelemben mindez az elsüllyedt irodalom problémaköréhez tartozik.

Adósság a magyar irodalom történetének, a magyar munkásmozgalomnak; adósság magunknak, a magyar dolgozó népnek.

Igazságtalanság volna azonban azt állítani, hogy nem törlesztett volna — és nem is keveset — a magyar irodalom-történetírás az elmúlt esztendőik folyamán ebből az adósságból. A legelső nagy törlesztés a *Magyar mártír írók antológiája* volt 1946-ban, s követték nemcsak az irodalmi folyóiratokban, de a napilapokban is megjelent cikkek, 1960-ban Illés László tollából az *Elfeledett költők* c. tanulmány, 1963-ban a már említett *Elsüllyedt irodalom?* című, Pándi Pál kötete, Szabolcsi Miklós tanulmányai, az Irodalomtörténeti Intézet alapvető sorozata; a *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből* első kötete, melyet 1967-ben követett a második kötet *Jójj el, szabadság!* címmel. A szerényebb igénnyel fellépő munkákról sem feledkezhetünk el, így például a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban kiadott, Vasvári István által összeállított *Nyolc mártír költő* című bibliográfiai munkáról.

A két világháború közötti korszak szocialista tendenciájú hagyományainak feltárása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a magyar irodalomtörténetet teljessé tegyék. A Tanácsköztársaság leverése ugyan kettészakította nemcsak a tizenkilencben virágzásnak indult magyar szocialista irodalom friss folyamát, de magát az irodalmat is, hazai és emigráns ágra. Kettészakította, de le nem törte, mert mind itthon, mind az emigrációban tovább fejlődött, s valóságos, teljes képet az egészről majd csak akkor alkothatunk, ha egyrészt az itthon, az ellenforradalmi közeg ellenére létrejött elsüllyedt írásokat felszínre sikerül hozni, másrészt, ha tüzetesen megismerjük az emigráns, azaz — a már ismertebb Szovjetunióbeli emigráción túl a — kapitalista környezetben, Ausztriában, Németországban, Angliában, Amerikában és más tengerentúli országokban született magyar írásműveket is.

Csekély — de értékes — töredéke az elsüllyedt magyar irodalomnak a Népszavából 1942 és 1944 közötti időszakban kicenzúrázott versek mostanában felszínre került gyűjteménye. A Párttörténeti Intézet Archivuma őrizte meg a Népszava háborús cenzúraanyagát, 1939-től 1944-ig bezárólag. Átlapozva az anyagot, rögtön szembetűnik, hogy a háború kitörésének másnapján a legszorosabbra fogták a gyeplőt a sajtót illetően. Egymás után sorakoznak az intézkedések, melyeket a lap szerkesztősége gyors utasításként kapott, miről lehet és miről nem lehet írni.

Utánuk pedig időrendben a törölt írók hosszú sora. Paradox módon azonban az is azonnal szembetűnik, hogy az anyag messze nem lehet teljes — bármily bőséges is —, mert például verseket csak 1942-től kezdve találunk a tiltott anyag között, s későbbi, felszabadulás utáni források elárulják, hogy előzőleg is sok verset kitiltott a Népszavából a cenzúra. Kassák Lajos nevét például hiába keressük az áthúzott versek között, de az 1945. május 20-i Népszavában megtaláljuk az 1944 tavaszán írt *Halott katonák* című versét, azzal a csillag alatti megjegyzéssel, hogy azt egy esztendővel azelőtt a cenzúra nem engedélyezte. Benjámin László tollából sem találunk ebben az anyagban tiltott verset („Mint alvó házat acsargó komondor Őrizte tőlem hazámat a cenzor, Az egyetlen, ki megbecsült e korban”), de a költő vissza emlékszik rá, hogy többek között *Három testvér* című versét (maig sem került elő) törölte a Nép-

szavából 1939-ben a cenzúra, az egyetlen kézirat ottragadt valahol a szerkesztőségben: egy másik versét három héten keresztül három különböző címmel küldték fel a laptól a cenzúrára sikertelenül. Hasonlóan járt *Egy nemzedék* című versével is. „Két vagy három esetre emlékszem, amikor — gyakorlatilag közölhetetlené téve — »A törölt részek kivételével engedélyezem« pecséttel érkezett vissza vers-kéziratom” — írja Benjámin László (Levél M. Gy.-hez 1968. április 10.)

De még így, töredékesen is, értékes anyagot rejt magában az a véletlen szerencse folytán fennmaradt anyag, melynek története feltevésünk szerint az lehetett, hogy a szerkesztőségi példányokat elosztva próbálták megőrizni az utókor számára, s ez a gyűjtemény-rész Révész Mihálynál maradt, majd a felszabadulás után a Párttörténeti Intézethez került.

Mintegy 30 költő 45 versét találjuk a tiltott anyagban. Maga a névsor is figyelemre méltó. A költők egy része már nem él: szinte kivétel nélkül a fasiszta háború áldozataiként vesztették életüket, fiatalon, kezdve a huszonnégy évet élt Salamon Ferenctől, a huszonkilenc éves korában, munkatáborban elpusztított és szinte teljesen elfeledett Barátos Endréig. A mártír költők versei nemcsak egy szomorú, embertelen korszak emberi-történeti emlékei, hanem a magyar irodalom értékes művészi-esztétikai dokumentumai is egyben. Köztük található például Vető Miklós *Árnyék* (megjelent a költő posztumusz, egyetlen kötetében, a *Hideg napokban*) című versének kéziratos példánya; továbbá három, eddig teljesen ismeretlen verse, Pásztor Béla, Berényi István, Édes István és Nagy András egy-egy verse.

Az áthúzott versek szerzői között találunk álneveset is. A Névtelen Nótárius aláírás mögött egy fiatal mérnök-gépkocsivezető-költő rejtezett: Losonczy Ádám, aki névtelenül küldte be verseit a laphoz, az akkori művészeti rovatvezető, a szintén költő-publicista Erdődy János le akarta azokat hozni, de a cenzúra nem engedélyezte. Ki rejtett a Bethlenfalvi Béla név alatt, egyetlen kortárs sem emlékezik rá, pedig itt talált verse igazi költőre vall, aki művészig élte át a szocializmus eszméjét és ebben az egy versben is eredetit alkotott. Ki volt vajon Gál György András, a *Szabadság, drága minden szerzője*? Reá sem emlékeznek a kortársak, de a vers így is méltó a megőrzésre.

A kicenzúrázott versek szerzőinek egy része, nehéz illegálitásban, túlélt az ügyészt és a cenzort, a háborút és a fasisztát. Verseik tanúskodnak arról, hogy mennyire hozzátartozik az irodalomtörténehez a cenzúra által tiltott írárok összegyűjtése: az itt talált, áthúzott versek túlnyomó része vagy csak jó néhány évvel később jelenhetett meg, vagy egyáltalán nem látott napvilágot, sőt, szerzőik elveszettnek hitték, így — ha a Népszava szerkesztőség anyaga meg nem őrzi, örökké az elsüllyedt irodalomba tartoztak volna. Ilyen a háromszoros József Attila-díjas Keszthelyi Zoltán gyönyörű verse, a *Jövődő méhe*, Földeák János *Vers egy marhahajcsár fiához, Utóhanggal*; Rajcsányi Károly három verse, Szentkirályi János *Tiétek vagyok* című, Brichta Cézár *Szomorú ember* című költeménye.

Érdekes — az eddigi ismeretlen verseken túl — a tiltott, s csak 1945 után megjelent változatok összevetése. Szüdi György *Kesergője*, melyet a cenzor annakidején nem engedett megjelenni, 1956-ban *Kuruc kesergő 1942-ben* címmel látott napvilágot, kisebb szövegbeli eltérésekkel, Pásztor Béla tiltott és a felszabadulás után megjelent verse is bizonyos változtatásokra utal.

A cenzúra „jóvoltából” ily módon összefogott versanyag kerek, egész képet ad. A mártír költőtől az élő, a régi utat hűen folytató írástudóig; az illegálitás meggyőződéses harcosaitól az „érés közben” levő, de a munkásmozgalomig még el nem jutott költőig — mind egyazon, közös eszmeiség megszólaltatói, bár a tematika látszólag eltérő s a formák változatosak. A közös eszmei tartalom: a háborús valóság gyűlölete, a könyörtelen, emberellenes, hazug világ egyértelmű elvetése. S mindegyik versben, bár szóljon akár a szerelemről, az új, az igazságos, az emberibb világ várása, akarása csendül. Allegorikus formában tárul eléink a nyomasztó jelen. A kifejező képek, találó hasonlatok és metaforák mind ezt visszhangozzák, „rettegő ősz”, „tépett mezők”, „kérges tél”, „fehér pokol”, „jeges lehelet”, „a város néma éje”, „morrug, harap a fagy”, „a zord kiverség”, „bolond kozmosz”.

A jövő pedig „újszülött dalok”, „hajnal”, „március”, „tavasz” képét ölti, „egy békülő tenyér”, „Lánggal lobogva állott a hegyen, és kiáltott; hogy: szabadság legyen! A fák hallották. Vörösük nevetett, águk dalolt...” „Kelj fel alvó világ! Föld! A párnáid csücskét rángatom”, „új álmokat cserél a májusi napsugár...”

A régi, a magány, az elidegenedés, a szorongás hangulatát festve sorakozik rímekben, az új, a társkeresés „hol a munkás, pásztor és paraszt a párom”; az emberek közötti „falak elporladásában” jelentkezik.

... Lesz egy kor, amely már időben távol a mától, ítéletet mond majd a ma — számára a tegnap — fölött... Lesz egy kor, amelynek magyarsága minden bizonynyal megkérdi majd azt is, hogy mi mondanivalójuk volt ezerkilencszáznegyvenben a magyar költőknek? S hogy mondtak-e egyáltalában valamit?... e szavak — melyeket az ő kötött mondataik őriznek — szervezik meg a jövőt egy olyan kor magyar költői számára, amikor több tere lesz az őszinte

szónak...” — írta Csömöri József — aki maga is fiatalon vesztette életét a fasiszmus következtében — a *12 költő* című versantológia előszavában.

Elérkezett e kérdések kora, s a kicenzúrázott versek sora tanúsítja, hogy a háború éveiben, minden fenyegetés, üldözés, terror ellenére is volt mondanivalójuk a magyar költőknek, s volt részük a jövő megszervezésében.

A megtalált versek szerzőinek egy része ma már nem él, ők a mártír írók sorába tartoznak. Verseik túléltek őket, a szocialista magyar költészet hagyatékát gazdagítják.

Barátos Endre nevét nem jegyezték fel az irodalomtörténetek. Életrajzát felesége becsátotta rendelkezésünkre. 1913. december 6-án született Mezőhegyesen. Édesapja gyári tisztviselő volt. Barátos Kaposvárott tette le az érettségit, majd mint magyar—olasz szakos bölcsészhallgató két évig járt a pécsi egyetemre. Utána családi okok miatt a fővárosba költözött s mint sok más társa e korban, nehezen, több ízben foglalkozást változtatva kereste meg kenyerét. Közben a Népszavában, színházi lapokban, a Nyugatban, Magyar Csillagban és vidéki folyóiratokban (pécsi Sorsunk) jelentek meg versei. Egyetlen, saját kiadásában, 1942-ben megjelent *Érés közben* című verseskötetét valószínűleg nem is látta, mert az akkor fennálló törvények szerint olyan „félvér” volt, akit munkaszolgálatosnak osztottak be és 1942 tavaszán szovjet földre vitték, oda küldte utána kötetét felesége. 1943 januárjában, a voronyezi áttörés utáni visszavonulás közben halt meg, huszonkilenc éves korában. Verseiből a szocialista humanizmus árad, bár a munkásmozgalomban gyakorlatilag nem vett részt, s mint költő is jobban kiteljesedhetett volna, ha el nem ragadja „érés közben” a halál.

Már a fronton volt, amikor a Sorsunk (1943. január) közölte *Tavaszi délután* című versét:

A fekete kányák fölzálltak,
A mező vizei csillogtak alattuk
és apró emberek nótáztak.
Fakó kedvüket melengették a fényben.
Én néztem,
hogy milyen magasra fölzálltak
és nem szédültek,
de a hold az égen eláppadt.

Említett kötetéről két szép kortársi ismertetés jelent meg.

„Ami nemzedék-társaitól annyira elkülönözi: a költészet eszményének egészen eltérő megfogalmazása. Nála a poézis nem elsődleges érzelmi jelenség s ideálja valami »kemény költőiség«. Nem Rilke, hanem Michelangelo tanítványának érzi magát. Elvont tankölteményeket ír a »mű születéséről« és az »íróságról«. Olybá veszi a műalkotást, mint valami előre meghatározott szándékkal végbeviendő alchimiát. ... Állásfoglalása mély és érző humanizmust takar. Úgy tud szociális maradni, hogy mégis osztályok felett lebeg s madártávlatból szemléli ezt a világot. Verseinek szép, szomorú, férfias zenéje van. Költő, tehát hisz, s miben higgyen? Természetesen, az emberben, a lélekben, a férfiben, aki végül is győz az igazságtalanságon.”
— írja Gönczy Gábor.

Szedő Dénes is jelentősnek tartja a kötetet:

„Érett gyümölcs: kertészük vérbeli költő. Hányt-vetett sorsban országszerte megtlódott; volt diák, lakatos, tanárjelölt, bújdosó, katona, alkalmi hordár, napszámos és gyorskőnyvelő. Alulról hozza a hírt:

A seb gyógyító is lehet,
kihajtva rossz fertőzetest.

Lírája friss, férfias, egy csöppet sem finomkodó. Egészséges — olykor Illyésre, Erdélyire emlékeztető — népi hangon szól. Kemény kötésű verselése, keresetlen rímei amolyan ütőhangszerekre illő zenét adnak.” (Sorsunk, Pécs 1942. nov.—dec. 8. sz.)

Weöres Sándor már a halott költőtárs emlékének adózott 1944-ben:

„Születésének és halálának évszámát nem tudom: a harctéren vesztett el, fiatal költő volt; valamikor Pécssett, e gyetemista korunkban sokat tünődöttünk együtt, hogy miképpen kelene jobb útra terelnünk az irodalmat, a népet, az életet, az egész világot, és tán még azon felül is sok-mindent. Hogy nem csak a hatalmunkon kívül levő dolgokon lehetne javítani, hanem önmagunkon is: aligha jutott eszünkbe — dehát van-e két húszéves ifjú számára jobban hatalmán kívüli, mint a saját lény? Oly időszak, mikor az ember legjobban tele van vággyal, méltatlankodással, követelőző sóvárgással — bizony aránylag a világmindenségen is nagyobb hatalma van, mint sajátmagán. Ekkor a vágyak szinte független gonoszlelkek-

ként lovagolnak az emberen és ha nem kapják meg a táplálékukat, gazdájuk ellen fordulnak, őt tépik-marják; s amit a húszéves ifjú nyújthat a benne táncoló ördög-légióknak, igen csekély.

Nagyjából fölvezetlek a benső tájat, ahol Barátos Endrével együtt voltunk. Ami pedig a külső tájat illeti: a pécsi diák-kollégium, hol ugráló, ordító, röhögő legények ropták ugyanazt a táncot, mely bennük folyt, köröttük vaságys, kopár falak, barna fészület; és eszembe jut az országút, amelyen hárman (Barátos Endre, Tatay Sándor, meg én) gyalog Nagycenkre indultunk, Széchenyi sírját meglátogatni, de csak Mecsekszabolcsig jutottunk. Leginkább úgy emlékszem Endrére, amint az én szobámban ül a divánon (ő a kollégiumban lakott, én pedig egy hentes-családnál), sokszor üldögélt nálam, fekete göndör haja volt és ijesztően villogó szeme; Egyszer igazságtalanul megbántottam és úgy ment el tőlem, hogy többé nem is szóltunk egymáshoz; ezzel az írással próbálom kiengesztelni az ő helyén maradt lyukat a levegőben.

Sok szép költeményét olvastam a »Nyugat«-ban és egybeűt. Most ő szóljon:

»Dicsérd a csendet, ne a csorba zűrt,
a zagyva időt bölcs edénybe szűrd,
a bűn ellen emeld fel hangodat,
tévén, mondván és tétetvén sokat.
Bizony, sötétség tere a világ,
de fénné válik, ezt bizom reád.«

(Magyar Csillag 1944. február 15.)

„Ars poeticá”-ját Az írásról című versében az Érés közben című kötetben így fogalmazza meg:

Író, jövő kertésze vagy,
foganna bár ojtó szavad,
teremne új, erős növény
a régi kert ölen...

A Népszavából 1944-ben kicenzúrázott *Szerelem* című verse nyomtatásban tudomásunk szerint soha meg nem jelent:

A béna művész márványtömböket
kikalapálgat, zúz és döntöget:
az álmodó meg vásznakat feszít
fakerejére, karja színre szít.

A nyugtalan meg muzsikába kap,
mint istenéhez oltároz a pap:
a könnyűvérű táncra illetik,
csörgetve csinnal teste kincseit.

de én most a szerelemre néma,
a szívverésre meg siket vagyok.
Akkor lennék csak igazán béna

és álmodó, ha rájuk hallgatok,
A szabadsággal hálók én, konok
nászunkat áldják újszülött dalok.

A deportálás áldozataként vesztette életét Berényi István. Vészi Endre utoljára Mauthausenben találkozott vele. „Ha a fasiszta téboly el nem ragadja, jelentősebb költőink egyike lehetett volna” — írja róla Kispéter András *A Munkásírók csoportja* című tanulmányában. (*Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*. Szerk. Szabolcsi Miklós és Illés László. Bp. 1962., Akadémiai Kiadó.) Versei a háború éveiben a szocialista antológiákban — Új almanach, Március, Méreg — jelentek meg, valamint a *12 költőben*, Csömöri József így ír Berényiről ez utóbbi előszavában: „... Súlyos szavak gördülnek könnyen. Ez a varázsa. Sorai hullámszerűen és morajlanak, mint a tenger, magasba csapnak és visszazuhannak a mélybe s újra nekilendülnek végtelen áradással. Komor erejű költő. Néha pergőbb a ritmusa, akár a jégeső kopogása, de itt is megfigyelhetjük a váltakozó, csendesebb és erőteljesebb zúgást, ahogy a zápor is elhalkul, majd nekiered megint. Máskor telenged komorsága és megindítóan gyengéd hullámszerűségben lebegnek a sorok. Ezzel és a lírájában sokszor drámai erővel robbanó érzés-képeivel a balladáira emlékeztet...”

Ébresztő című versét 1942-ben törölte a cenzor:

Kelj fel medve, kit sárgásszárnyú méhecskék
altatgattak igéző zümmögéssel az ősszel: marad még
méz tavaszra. — Altattam én is a kókadtt földet is.
Tengett szegény golyó a bő levegőben: — ó, nagy,
láthatatlan
tenyérbe hajtott nagy, szürke fej! — ó, ki cirogatta
szegényt? Ki támasztotta csüngő könyökét az űrben?
Altattam én a fáradt földet s rajt' a lassan
hülő hullót, altattam én serény lábbal futva
az alvó földön köröskörül. Hangtalanul fujtam el a
mélázó pásztorok piros tüzeit s nesztelen szavakkal
könyörögtem, bővöltem némaságra szájukból a jávorfa
furulyákat. S mint turpis vőlegény, hazúg bókka
hívtam segítségül a hű, fekete éjszakát: „Szép vagy
fekete éjszaka”, hajlongtam és hazudtam —, jőjj csak
és takarj! Szébb vagy te, mint az égő csomó az égen,
ki küzdelmes nappalainkat fénnel mutogatja!
Jőjj csak és segíts! szép vagy te, az élők életénél
halálos is szebb halál: a diadalmas virradat!...

Hazudtam... És most serkenj sok alvó!
Kelj fel medve, ha méz sincs, akkor is
táncos talpadra állj! Fűszál, ha harmat
sincs, kemény gyökérre állj! Majd lesz, te hulló
— ha nap sincs — vacogja s a langyos napra várj!...
Bújj el fekete éjszaka becsapva és szégyenülten,
én hazudtam a világ nevében neked pogány sötétség,
örömmel hazudtam a pihenő világért s bosszúdát
vállalom. Kelj fel alvó világ! Föld! A párnáid csücskét
rángatom. — Kelj fel és légy bölcs és nevens, ha villám
sújt rád: a bolond kozmosz önmagát sérti, ha
villámmal sújt terád, s az ember magát vájja,
ha társaival galád...
... Kelj fel szépen ember a dolgozó méhek nem hazudtak
soha — az éjszakák felelőtlen álmaiért
új álmokat cserél a májusi napsugár,
A dolgozó méh önmagának ígér, ha másnak ígér —
ígérj hát! S ha tenni más nincs, takard el védelmezőn
kérges tenyeredd az uccára sereglett gyerekhad
védtelen buksi fejét. Kelj fel, ígérj és becsukott
szádra is rásüt kelő szerelmével a májusi napsugár.

„Fegyelmezett, tartózkodóan szűkszavú, szinte aszkétikus költő Édes István. Mondani-
valóját a végsőkig leegyszerűsíti, de ez nem teszi szárazzá. Nem véletlen a szonett iránti elő-
szeretete. E versforma leginkább megakadályozza az elkalandozó fecsegést, amit Édes
István oly szigorú önfegyelmezéssel kerül. A klasszikus ritmus kemény kalapácsütései
dobolnak soraiban. Egy-egy verse olyan, mint a zárt ököl, amely éppen a zártságában
beszédese” — írta 1940-ben róla Csömöri József a *12 költő* című antológia előszavában. Édes
(eredetileg Ernst István) — ahogy barátja, Vészi Endre felidézi alakját — rendkívül finom
műveltségű ember volt, szocialista meggyőződésű, tevékenyen dolgozott a Magántisztviselők
Szakszervezetében s mint nagy turista a Természetbarátok mozgalmában is részt vett; rokon-
szenvess, kissé suta ember, ő is a deportálásban vesztette életét. Neve a lexikonokban nem
szerepel, kötete nem jelent meg. Verseit, cikkeit és elbeszéléseit a korabeli szocialista antoló-
giák — Mérleg, Mai könyv, Március, A munkás könyve (1943), az említett *12 költő*, s az
1944-ben megjelent *Munkásnaplár* örsi. Tudunk a kolozsvári Korunk 1940. júl.—augusztusi
számában megjelent *Accipe ferrum* című verséről. Kispéter András foglalkozik vele említett
tanulmányában, s egy jegyzetben szerepel a Kerékgyártó István összeállította *A történelem
futószalagon* című vers-antológiában mint a *Bécsi Munkásinduló* magyar szövegének szerzője
(„Munka hadának a lépése dobog...”).

A Népszava anyagában két szép versét találjuk áthúzva a cenzori ceruza által:

A pásztor nem akart csatára kelni,
de hogyha lábat kap a legelő...!
Dunán—Tiszán se tud békére lenni
s bár nincs nyomába' már a besenyő,
rossz szomszédért itt sem kell messze menni,
hisz kétfelől két császár tör elő.
S ki nézné békén, mint hízik a jószág,
A Föld négy sarkába veti a csóvát.

A jobbágy nem akart emberbe vágni
kaszát, de búzába nem vágthatott,
úr dolgán kellett naphosszanta járni,
maga dolgát befalta a robot.
Jobb volt bizony Kapisztránhoz beállni,
vagy Dózsához. Hisz az elnyughatott,
ki Nándornál hullt a véres Dunába,
avagy karóról néz le Zápolyára.

A munkás nem akarta harcba vinni
szabad percének minden örömét,
de nagy törvény unszolja egyre vinni,
míg nem csak percre lesz öröm a lét:
mert ő, kinek a sorsa egyre inni
unt hajsza lőréjét, ő hinti szét
szabadság szép vidámságát a földön,
míg rózsafényű élet napja följön.

Én sem akartam harc vasába bújni,
hisz enyhét, árnyas békét vágytam én,
fehér falak között holtig tanulni
s kezem pihentét lenni nő kezén.
De tiszta, víg szépség útjára jutni
e torz világból úgy van csak remény,
ha én is azt a hősi ösvényt járom,
hol munkás, pásztor és paraszt a párom.

„Míg nem csak percre lesz öröm a lét”,

Jeges lehelet alatt

Amíg körém párnás otthon terült,
a délután volt a legkedvesebb,
ha bent meleg homály meghittén ült
és kint az ég ködmosta szürke lett.

Ebédnél az uzsonna édesebb
volt, hogy estét a lámpa fénye szűrte
s hogy belőle át csak annyit engedett,
mitől az élet léggyá szenderült.

De már nincs délutánom, mint ahogy
nincs senkinek, akit hajszol a lét
s ha perc és pénz uzsonnához elég.
a zord kivertség asztalomra rogy.
Jéggé lehel kék szája bármi jót.
... Fogadjatok be, izzó milliók!

A háború vége felé, 1943-ban halt meg tüdőbajban — nem ritka sors magyar költő számára — Nagy András, akiről a *Magyar mártír írók antológiájában* így ír Barabás Tibor: „A fajgyűlölet, a fasizmus szörnyű korszaka alatt nem akarta verseit világgá bocsátani, s azok valahol barátja, Gulyás Pál hagyatékában kallódnak. E versek tanúskodnak majd arról, hogy Nagy András, a hivatott költő milyen hibátlan klasszicitással fejezte ki apokalip-

tikus korunk rettenetét... költői hagyatéka felkutatásra vár, helye szilárd a költészet igaz mivesei között." Kötete nem jelent meg, mindössze három versét találtuk nyomtatásban a Magyar Csillag 1944. február 15-i számában — *Építőállványok, Károli Gáspár és Kenyér* —, ugyane számban Gulyás Pál *Váradí rekviem* című versével tisztelgett „a legmagánosabb magyar költőnek”, Nagy Andrásnak:

Elment körünkől a nemesség,
a földben várja kötelesség,
lantját ott lent nem éri szégyen...

„Kicenzúrázott” verse tudomásunk szerint ezideig ismeretlen:

Hajnal

Álmomban rámhajnalodott egyszer.
Olyan hajnal nem volt még soha...
Hatalmas és hűvös lángolással
Zendült meg, mint egy nagy orgona.

Hajnalodott bennem is, szívemben
Felkelt hűvös pompával a Nap,
S mint Ádám az első szombat reggel,
Könnyű voltam, tiszta és szabad.

Az a hajnal soha fel nem virrad?
Már csak füledt éjben maradok?
Ne sirj, lelkem, elég, hogy álmodban
Egyszer mégis meghajnalodott...

A fasizmus által elpusztított fiatal magyar költők egyik legvonzóbb, legtehetségesebb alakja *Pásztor Béla*. A költő posztumusz *Válogatott versek* c. kötetének utószavában így ír róla Vészi Endre:

„Pásztor Béla 1907-ben született, Budapesten, a Csikágónak nevezett, s a millenium táján gyors áradatként nőtt, friss, mohó étvágyú kerületben, s 1943 januárjában, a nagy visszavonulás idején tűnt el a kemény ukrajnai télben, halálba hajszolt munkaszolgálatosként. ... a harmincas évek küszöbén lépett nyilvánosság elé, sajátos módon nem a plebejusi forradalmárok ösztönözték és ihlették. Költészete a reális világképtől befelé fordult, s megküzdve a maga helyéért a nemzeti létben, kialakította saját látomásos világát...” Verseit megtaláljuk a Népszava, Magyar Hírlap, Újság, Válasz, Argonauták s a maga alapította rövid életű Költészet lapjain.

A Népszavából két versét törölte a cenzor. Válogatott verseinek 1959-es kiadásában szerepel *A semmittevésben* című változatlan szöveggel; a *Kisértet* pedig — kisebb eltérésekkel a kicenzúrázottal összevetve — másik posztumusz kötetében, mely ugyancsak 1959-ben jelent meg a Magvető kiadásában:

Semmittevéshez

Fenkölt Semmittevés! Országló, büszke király vagy.
Gubbaszt vert kutyaként trónod alatt az idő.
Villámvert fákból emelé fel várpalotád a
Szélvész és az eső vájta ki csarnokait.
Bölcs jogarod nem ötvös, esteli szu foga véste.
Láncod s ékszered: tört ág s hullt falevél.
Trónodat erdei macskák zöld szemfénye derengi.
Nem szentségtelenít kormos emberi tűz.
Réted még sose látott sarlót s görbe kaszákat.
Szél veti magvaidd el s vígan csépli a tél.
Hársak sátraiban heverészget pásztori néped.
Csordul nékik a méz s önként hull a gyümölcs.

Ó, én hányszor jártam a pékek éjjeli táncát!
Kócos tűz vetíté falra az árnyamat és
Hányszor verte sebesre kezem, rőt gyár kalapácsa.
Véremtől rozsdás géplánc és gyalupad.

S számlák számsorain hányszor járt vaksi szemem,
 mint
 Pallón, zsákja alatt, hajcsárverte számár —
 S mégsem kap kenyeret szám többé senki fiától!
 Mint lezuhant légtornász lendületétől a drót,
 Nélkülem ing a kerék, fut a gépszij, fortyog a
 katlan . . .

Méreg, tör segít-e, futnom éhem elől?
 Vagy tán kártyán, kockavetésben volna szerencsém?
 Nézz rám Semmittevés, szánj meg büszke király!
 Tárd ki kapud! — Boldog néped már régen irigylem,
 S most, hogy eszközeim szennyét is levetém,
 Hadd, hogy pókszótt köntöseid holdfényű szegélyét
 Hódolatom jeleként ajkamhoz felemeljem.

Kisértet

Kisértet vagyok,
 Vig kisértet.
 Mi sirbadönt más:
 Engem éltet.
 Mi pórt és urat
 Egyként elvisz,
 Nemzöm: a háboru
 S a pestis.

Gyilkos sortűz és
 Lőporfelleg
 Kellett ahhoz, hogy
 Hozzád leljek.
 Valakid meghalt,
 Így születtem.
 Kifolyt véréből
 Kövér lettem.

S nőttem benne, mint
 Lyuk a fogban.
*Mit elejtett ő,*¹
 Kézbe fogtam.
 S arra, amit ő már
 Elfelejtett,
 Arra a dalra
 Táncot lejtett.

Mit néki mondnál,
 Most ne mondd azt!
 Mi néki üdv *volt*?²
 Engem borzaszt.
 Ha csókkal várnád,
 Ne siess még,
 Forró karod közt
 Szerte esnék.

Ha megütnéd őt,
 Most hullj térdre,
 Nem köd-mása, de
 Ellentéte

Bábuk és halottak

az első két szakasz azonos

¹ *Mit néki mondanál*

² *vón*

Vagyok. — Sikolya:
Ujjongásom.
Mécseid oltsd el, hogy
Szemed lássam.³

S uszítsd kutyád rám!
Vonítása
Biztat, hogy jöjjelek
Hahotázva,
A karmos ág is,
Szél ha rebben,
Nem tépi, — szövöi,
Szövi leplem.

Kergess el — jövök!
Borzadályod
Hajt bolyongani,
Mig rádtalálok.
Vagyok az űr s a
Vak, kietlen.
Hiány, mit ő hagyott
Szivedben

Vagyok az űr s a
Vad, kietlen
Hiány, mit ő hagyott
Szivedben.
Kergess el, — s jövök!
Borzadályod
Hajt bolyongani
Mig rádtalálok.

(4—4 sor felcserélve,
vak — vad, logikusabb
a cenzúrák példány.)

Szegezz mordályt, várj
Zárt ajtóval!
Mély vizesárok,
Vastag kőfal —
Mi néki gát volt —
Az kell nekem.
Ágyas szobádat,
Hogy elérjem.

Valaki⁴ meghalt.
Ő eltévedt.
Amerre elment,
Most én lépek.
Közelgek, nőve,
Vad halványan
S az egész nagy éj
Az én árnyam.

Salamon Ferenc is a Népszava „kicenzúrázott” költőinek sorát gazdagítja.
„1921. május 1-én született Berlinben. A középiskola elvégzése után szabómunkás lett. Fiatal kamaszkorában került a munkásmozgalomba és annak élete utolsó percéig tevékeny munkása volt.

Még a nagy hullásban is tragikus, hogy szinte első lépéseinél elpusztította »e gyilkos emberöltő«. 1941—42-ben született meg első írásai. 1942-ben hadművelleti területéről csonkig fagyott tagokkal kórházba került, fel sem gyógyult 1944-ben, mikor nyomorékan újra behívták. 1945 januárjában — a felszabadulás küszöbén — flekktífuszban pusztult el Felixdorfban, Ausztriában.

Hét verse, pár prózai írása került elő. Utolsó verse alá ezt írta: »Szeretettel és könyörgeéssel, hogy ne felejtsenek el.« Akik ismerték, tudják: érdemes az emlékezetre” — így ír róla Justus Pál a *Magyar mártír írók antológiájában*.

³ lásson

⁴ Valakid

A huszonnégy esztendő s korában mártírhalt halt költőre, fiúra így emlékeznek a szülők egy negyedszázad múltán: „... hosszú időn át keresgeltünk a Széchényi Könyvtárban és néhány verset meg is találtunk. Egyet azonban, amit lázasan kutattunk, nem sikerült fellelni, pedig bizonyos, hogy megjelent a Népszavában. A címe: »Hó« vagy »Hóember« vagy valami hasonló. Eszmei tartalma az akkor már erősen terjeszkedő Hitlerre utal, mondván, hogyha elolvad, nem marad más, mint barna pocsolya. A német megszállásakor fiunk el-ásta egy bőröndben az írásait (ekkor már prózával is próbálkozott), de amikor később a barátok rátaláltak a bőröndre, az már a papírokkal együtt elenyészett.”

A Petőfi Irodalmi Múzeum „Magyar mártír költők kiállításá”-n Salamon Ferenc két verse szerepelt, az *Egy galamb halálára* (megtalálható Kass János megrázó akvarelljével a *Magyar mártír írók antológiájában*) és a deportáló táborból hazakerült költeménye, a *Parancs*, melynek eredeti kéziratát a szülők őrzik. Az 1943-as Népszava naptárban jelent meg az *Emlék*, a *Hej tavasz teszt!*... (Népszava 1941. május.), *Mit válaszoljak?* (Népszava 1942. aug. 30.), *A tavaszhoz* (Népszava 1942. máj. 17.); *A négy ló* 1942. máj. 4. és *Szeansz a műhelyben* — gép-irat (a költő szüleinek ajándéka) — ez összesen nyolc vers — s a kilencedik, az eddig teljesen ismeretlen, illetve nyomtatásban meg nem jelent, *A Március kiált* című, az emlékeztető 1942-es március 15-i antifasiszta tüntetésre mozgósító szép költemény, melynek szóban terjedt szövegére még ma is emlékszik egy-egy kortárs résztvevő. Négy, eddig ismeretlen verse:

A négy ló

Éhes vagyok, fáradt, fázom s megnyújtóztat a vágy,
Ez a négy ló ragadja el tetteim fogatát.
Dübörög kocsim az úton, robognak a fürge lovak,
Élek, teszek s míg nem látom a célt: átkozom patkójukat.

Nincs eszme, csak korgó gyomor, ez szüli a harci dühöt
S bár béke híve vagyok: éhesen viadalra lendülök.
Megütközöm s e háborúba csak a kenyér reménye hajt,
S gyűlölöm őt, a kényszerűt, mert nem éltem át még a diadalt.

Nincs eszme, csak kimerült test, ez szüli a harci dühöt
S bár béke híve vagyok: fáradtan viadalra lendülök.
Megütközöm s e háborúba csak a pihenés reménye hajt,
S gyűlölöm őt, a kényszerűt, mert nem éltem át még a diadalt.

Nincs eszme, csak lefagyott kéz és láb. Ez szüli a harci dühöt
S bár béke híve vagyok: fagyottan viadalra lendülök.
Megütközöm s e háborúba csak a meleg reménye hajt,
S gyűlölöm őt, a kényszerűt, mert nem éltem át még a diadalt.

Nincs eszme, csak fölgerjedt vágyakozás. Ez szüli a harci dühöt
S bár béke híve vagyok, állatként viadalra lendülök.
Megütközöm s e háborúba csak a gyönyör reménye hajt,
S gyűlölöm őt, a kényszerűt, mert nem éltem át még a diadalt.

Nincs eszme, csak anyag, nem birtokosa, de rabja vagyok,
Ezért ülök itt s hajtom a robogó fogatot.
Legyőzve eddig, mégis dübörgtetem kocsim egyre tovább,
Éhes vagyok, fáradt, fázom s megnyújtóztat a vágy.

(1942. május 4.)

Szeansz a műhelyben

Előttem vagy. Egy percre még, ne tűnj el,
beszédem van veled. A munka most
esett ki épp fáradt kezemből. Este
bólintgat álmosan, kihalt a műhely.
A nap robotja ráncokat tapos
vonásaimra. Elnyulást keresve

a falnak dőlök, szempillám lekókad.
Előnt a csönd, az óra meg se kettýen,
— s egyszer csak itt vagy; tünde szárny hozott:
a vágy, amellyel álmodom terólad.
Beszélmem kell veled! Mert nézd: mi ketten
örökre már egymásba kárhozott

lelkünk pokoltüzében tisztuló,
esendő, bűnös emberek vagyunk
s kellünk a kérő lelkiismeretnek.
Nem is beteg regényes titku szó,
vagy megszokott, ütött-kopottra unt
érzelmi máz, ha azt mondom: szeretlek.

Szükségszerűség ez, bő tartalom,
egész világot átfogó valóság,
tér és idő, hit, cél és értelem.
Mig ifjuságom vénné harcolom,
itt görnyedek s a gazdag gróf zakóját
fehér cérnával végig fércelem,

amíg szemem pazarlom tü fokán
s kockán megpörgetem még ép tüdőmet:
érzem s tudom, mit és miért teszek.
— „Utánzod, husz évvel tulkorán,
a zord gyereksor ellen zendülőket.” —
Régóta sejtem, rólam ezt hiszed.

Hidd hát és kacagj! Önnön magad nevesd ki;
mert az vagyok neked, mit énnekem
mintáz terólad szertelen szerelmem.
És most ne vess, ha van kedved nevetni!
És most eredj, édes kísértetem,
indulj, ha tudsz, a szivverésed ellen.

Parancs

Fleischer Ferencnének ajánlom, nem
kis irigységgel Ferivel szemben

„Parancsol, uram?” — szól hozzám a pincér, vagy a bolti
segéd
S merev, komoly figyelemmel lesi akaratom szavát.
Mi ez? Én, ember, parancsolok embernek, mert gyomromnak
kell az ebéd,
mert fiamnak megveszem csukamájolaját?

Hol a hatalom, mely nekünk nemesi kutyabőrt adott,
hogy lábunk előtt hajoljon a másunkra termett a porig?
Mi az erő, mely alantast szül s leveri fejről a kalapot,
ha utja ura előtt visz el s ott megalázkodik?

Nincs, kiáltom szerte, hogy a szél vigye szét,
nincs, nincs, ember igaz okod, való anyagban fogamzott
jogod,
hogy „vigyázz!” — kiáltod s megmerevedik a mozgás, a beszéd
százak tagjain, ajkán, merre nyakukra rabigád fonod.

A Bün, a pokolnak, vagy inkább az emberléleknek fajzata
volt,
mely óriás és törpe létérzetet hazudott.
S a látszat-óriás azóta csalt, lopott, rabolt
S a látszat-törpe: „Parancsol, uram?” — azóta sunyított.

Huzd ki, begörbedt hátad, törpe! Becsaptak, látod-e már?
Az óriás mellé, emberré nőveszt bátor öntudatod.
Hahó, nincs, kinek parancsára meghajlanál:
egykori urad veled egy sorban-rangban lépdél, fanyalog.

Nincs, ne legyen többé parancs, hatalom, mesterkél
uraság,
Csak ember, ki tetteivel az emberért teszen,
társáért, kibén, dolgozva érte, fölleli önmagát,
a közért, melyben életté olvad e küzdelem.

A köz parancsa, óh, a köz törvénye csupán,
a józan ész alkotta rend, mi parancsolhat nekünk.
Harcolni érte: ez parancs s élni benne a győzelem után,
e parancs előtt büszkén hajtjuk le a fejünk.

Mert a köz nagy úr: a köz mi vagyunk;
Magunk felett bölcsen uralkodunk.
Miénk az eggyőlelt nagy világ,
örökké élünk: bő energiák.

Lásd: ez itt minden, a Szépség, a Jó,
a Munka, ez az izzó, buzgó vaskohó.
Alkotás, mely agyunkban szikraként fogan
S izmos karunk nyomán sürgő gépként rohan.
A Gondolat, melyből okos szó pattanik,
A Zenék, Versek, a Fű, Fa, Virág, Csalit.
Az áldott Pihenés, Béke, fénylő napunk,
örömünk, éltünk: kicsi leánykánk, fiunk.
Ez a közösség. Ennek parancsa örök:
— „Engem szolgálj! Széles medremben hömpölyög
cseppként léted is s e csepp maga a tökély!
Ezt tudd, ezt érezd. Engem növelj, gyarapíts
S emberfajunk a tökély tengerébe ér.” —

Félixdorf, 1945. jan. 16.

A vers egy osztrák cég levélpapírjára van írva s az oldalán: „Szeretettel és könyörgéssel,
hogy ne felejtselek el.”

Salamon Ferenc

A Március kiált!

Vesd el a dermedt téli gyávaságot,
légy tavaszi-forró, légy merész:
tedd fel a jelvényt, Petőfi képét,
ki messze, messze a jövőbe néz.

A jövőbe néz, mely most már a jelen,
a te jelened, gyümölcscsel viselő;
és te is jelen vagy, teherrel áldott,
vésd az eszedbe, légy erős!

Inged alatt neveld az izmot
s fogadd be a fűtő harsonaszót:
a Március kiált és te belőle
alakítsd büszke öntudatod!

Válj emberré, aki nem vagy egészen;
egész ember csak az, ki szabad.
Légy bátor: tanulj kiáltani
s ha tudsz, kiáltsd szerte szavad.

Vedd föl a jelvényt, Petőfi képét!
Jel legyen ez, hogy valami él s mozog!
— Mert ő nem a múlt, de ő a jövő
s te most a jövőt hordozod!

Huszonhét esztendőskorában, 1945. február 13-án ölték meg a fasiszták *Vető* Miklóst a harkai lágerben. Mint édesapja, ő maga is egészen ifjan csatlakozott a munkásmozgalomhoz. Munkás volt, dolgozott, tanult és tanított — nem érhetette meg verseskötete megjelenését. Csak majd két évtizeddel halála után látott napvilágot egyetlen kötete, a *Hideg napok*, melynek szép utószavában megírja Pintér József, hogy a háború idején összeállított könyv korrektúráját *Vető* nővére vitte bemutatni a cenzúrának, de érte menni már ő sem tudott, így a kötet anyaga máig sem került elő. „Csak nagyjából következtethetünk a megjelent és kéziratban maradt versek alapján a kötetre. S bizonyos mértékig ez is megnehezíti *Vető* Miklós költészetének, tehetségéhez mérten megkönnyeztetően kevés hagyatékának felmérését.”

„Ez a világ vérrel vassal, Töri szívem egyre jobban. Ha nem apám fia volnék, Megjiesztene a holt éj” — a költőnek ezek a sorai állhatnának a kötet mottójaként, s ezek a sorok bujkálnak a költő három kicenzúrázott versében: *Analízis*, *Árnyék*, *Figyelmeztetés*. Mindhárom költemény valószínűleg 1944-ből származik, a Népszava háború alatti tiltott anyagában lapangtak s kerültek elő majd negyedszázaddal a költő halála után. Az *Árnyék* — túl azon, hogy nagyon szép a vers — külön értékkel bír: kéziratban maradt fenn, az *Analízis* és a *Figyelmeztetés* gépiratos. A cenzúrapecsét tanúsága szerint a versek 1944-ben kerültek a Népszavához. (E három vers nemrégiben látott napvilágot az Irodalomtörténeti Közlemények 1968. 5. számában.)

„Ha kellünk a Jövőnek, majd kiás” — olvassuk egy másik, a cenzúra által a Népszavából törölt versben, melyen szintén rajta a „Nem engedélyezem! Nem sokszorosítható” bélyegző a királyi ügyész olvashatatlan aláírásával, 1942. március 4-i dátumbélyegzővel. A vers alatt *Bethlenfalvi* Béla nevet látunk, mely minden valószínűség szerint álnév lehet. Egyetlen aktív kortárs — sem Földeák János, sem Erdődy János, a lap akkori művészeti rovatvezetője — nem emlékszik rá, ki rejlett e név mögött. De a verset — ha egyelőre szerzője ismeretlen is számunkra — érdemes kiásnunk.

Levél a télről

A kérges tél fehér poklot havaz ma.
Úgy gondolok Rád, mint meleg tavaszra.
Bozontos, vén komondorok a bokrok:
morog, harap a fagy, visít a szél,
s én emlékeddel úzom ezt a poklot,
— halvány a mécs már, fogy a lámpabél.

Mint eszkimók, a Költő eszkimói,
úgy élünk. Tudjuk, nincs már mit megóvni
e pusztuló világból: érdemünk sincs.
Ha kellünk a Jövőnek, majd kiás.
Igénk csak ennyi már — s ez nem dicső kincs! —
hogy több legyen a foka, — semmi más!

Szikes testem már elfeledte ágyas,
Fehér karod, csipőd hajlása: árnyak.
Ajkad mosolygó koszorúját tompa
fehér köd, sűrű, mint a síri csend,
feledtető mély árnyékkal bevonta,
s vérszíne csak, mi néha átdereng.

Így hullok el, így hal meg ízencént a
lélek, — miként egy kialvó planéta,
mely lezuhan és eltűnik az űrben.
Kihűlt meteor, — értik a jelet,
ha föllelnek tán egykor megkövülten?
S ha nem értenek, hát megfejtene?

Értik-e majd a vágyam és a kedvem?
Igémemet, ha ki nem hirdethettem?
Az erőt, mit az idő belémfojtott?
A húsból öntött eleven határt,
amely halandó formába oly sok
időtlen dobbanást magába zárt?

Nem szólhatok s nem szállhatok ma perbe.
Bilincsből élek, vesztésként leverve.
Emléket hagyni nem volt még időm sem.
Te is felejtet, Kedves, a szavam,
ha elmosódom e ködös időben:
tört szobrot mért őriznél hasztalan?...

Jaj, siromon szelíd virág ne nőjjön:
kóró, csalán, tövisbozót pörölgjön!
Ki szemforgató kenettel gyalázna,
cibálja meg tüskés kóró-karom
és inda-ujjam fojtja meg parázna
lelkét, ki példát adna sorsomon!

Bethlenfalvi Bélával együtt az „elsüllyedt”, ismeretlen költők közé kell sorolnunk egy másik figyelemre méltó s ügyszintén kicenzúrázott vers szerzőjét, Gál György Andrást. Őrá sem emlékeznek a kortársak, de „hála” a cenzúrának, vagy még inkább annak, aki megőrizte az utókor számára a cenzúrapéldányokat — verse fennmaradt. A cenzornak nyilván maga a verscím sem lehetett bizalomgerjesztő — *Szabadság, drága minden*, a tartalom pedig, bár allegorikus, még kevésbé. A lap szerkesztősége azonban szemmel láthatóan ellenkező véleményen volt, ugyanis a keresztszen erősen áthúzott példányra érélyes, nagy betűkkel kézzel ráírták, hogy „Újra fölküldjük a jövő héten”, s kétszer aláhúzták. Íme a vers:

Szabadság, drága minden

Lánggal lobogva állott a hegyen,
és kiáltott; hogy: szabadság legyen!

A fák hallották. Vörösük nevetett,
águk dalolt. Az északi szelek

kitárták roppant, vad karjaikat,
és velük együtt igent szolt a nap.

Szencinke rázogatta szárnyait,
s az erdő fénybevonta árnyait.

Kis patak indult el a csúcs alatt,
és megrázkódott ültében a pad.

Farkas üvöltött vígan, szabadon,
és ráfelelt az állati vadon.

Az ember megszökött a hang elől,
mert félt, hogy szolga-jóléte ledől.

Ha szabadságért csak az állat él,
csak az hal meg e drága mindenér’.

A szabad állat érte vérezik,
ha kell, meg is hal, némán, egyedül.
A szolgaember gyáván menekül.
Kiált a hang... Válasz nem érkezik.

Ugyancsak az „elsüllyedt” költők közé kell sorolnunk a Népszava „Névtelen Nótárius”-át, Losonci Ádámot, aki két verssel szerepel a lap tiltott anyagában. Mint Erdődy János, a lap akkori művészeti rovatvezetője s éjszakai szerkesztője visszaemlékszik rá, Losonci Ádám egyetemest végzett ember, mérnök volt, de mivel pályáján elhelyezkedni nem tudott, a háború idején taxisoforként kereste kenyerét, s verseit névtelenül küldte be a Népszavának. A versek nem voltak rosszak, s Erdődy levélben behívta Losoncit, hogy megismerkedjék vele. A mérnök-sofőr-költő-újságíró néhány évvel a felszabadulás után halt meg. Egyik tiltott versének néhány sorát idézzük:

Munkás voltam s költő — a nagy világot
Daloltam — meg a benzint és szenet.
Ha egyszer forrott, százegyszer meg fázott
A lelkem, aki alkot és szeret.
A harcot vártam, új csaták parancsát,
Hogy mozduljak, ne álljak, mint a bambák...

ARCKÉPEK A MAGYAR SZOCIALISTA IRODALOMBÓL

Szerkesztette: Illés László. Bp. 1967. Kossuth K. 434 l.

Hasznos és szép vállalkozás volt ez a kötet. A magyar szocialista irodalom jelentősebb alakjaival foglalkozó tanulmányokat találhatja benne az olvasó. E tanulmányok egy része szakfolyóiratban, szakértők számára készült akadémiai kiadványokban napvilágot látott ugyan már, de újra közzétételük távolról sem mondható feleslegesnek. Részen azért, mert szakfolyóirataink és szakkiadványaink még nem forognak a szélesebb olvasó közönség kezében, másrészt pedig azért, mert így együtt, összegyűjtve irodalmunk szocialista vonulatát mutathatják be. Ezáltal lett aktuális is. Nemcsak azzal, hogy ma élő íróink is helyet kaptak benne, hanem még inkább azzal, hogy napjaink irodalmának legjelentősebb, legerősebb gyökereit tárja fel.

A kötet megszerkesztése avatott kézre vall. Illés László munkáját legjobban Szabolcsi Miklós József Attila tanulmányából vett idézettel jellemezhetjük:

„Ha magunkévá tesszük azt az elvet, hogy a szocialista irodalom nem azonos a kommunista párt tagjai által művelt irodalommal, hanem annál tágabb fogalom; hogy nem a szervezetszerű párthoz tartozás, hanem a művek eszmeisége tesz valakit szocialista íróvá...”

Ennek az elvnek az alapján került be — nagyon helyesen — a kötetbe Varga József Ady és a szocializmus kapcsolatát tárgyaló tanulmánya (*Ady és a szocializmus*), továbbá még néhány író portréja, kik pályájuk egy-egy szakaszában voltak szorosabb kapcsolatban a szocializmussal.

Éppen ez a helyes szerkesztési elv veteti fel velünk azt a problémát, hogy nem lett volna-e célszerű, ha Varga József a Népszavában lefolytatott Ady-vitát is tárgyalja néhány szóval. Ennek a vitának a tanulságai mutatják a legvilágosabban azt, hogyan emelkedett a szocializmusnak mint eszmének lírai kifejeződése új magaslatoakra, hogyan és mennyivel lépte túl Ady kora szociáldemokratá lírikusait, s lehetett a szocializmus első és legegységesebb magyarországi megvalósítója.

Nem lenne szerencsés vállalkozás, ha e tanulmányoktól valamiféle eleve eltökélt, külsődleges „egységet” kérnénk számon. Nemcsak s nem is elsősorban az egyes szerzők egyénisége, stílusa miatt, hanem — s ez a fontosabb — az egyes, meg tárgyalásra kerülő írói életművek különbözősége miatt. Az előbb említett Ady-tanulmány pl. az életműnek csak egy problémáját volt hivatott tárgyalni, mások teljes portrét adnak, ismét mások pl. élő íróinkról (Darvas József, Benjámin László, Fábry Zoltán, Hidas Antal, Lengyel József) — a dolog természetéből következően — befejezetlen portrét.

Némely tanulmányok szerzői gazdag szakirodalomra támaszkodhattak, mások viszont teljesen járatlan utakon voltak kénytelenek haladni (Kabos*Ernő Révész Béla tanulmánya), vagy pedig egy számszerűségében gazdag, de igen ellentmondásokkal teli szakirodalom alapján kellett megnyugtató szintézist teremteniök (Béládi Miklós Kassák tanulmánya). S akadt olyan távolról sem kis feladat, mint a Szabolcsi Miklósé, akinek 30 oldalon kellett összefoglalnia József Attila életművét.

Más és más feldolgozást követelt tehát az elvégzendő munka. S az egyes szerzők a maguk területén s a maguk módján e feladatnak meg is feleltek.

A kötet elsősorban eredményeivel hívja fel magára a figyelmet. Egy-két vitatható problémát azonban nem árt talán megemlítenünk. Az első a kötet helyes szerkesztési eljárása vetteti fel. Nagyon helyes, hogy nemcsak szépirok, hanem kritikusok is bekerültek a kötetbe (Fábry Zoltán, Révai József, Bálint György, Gaál Gábor). Nem lett volna-e hasznos, ha ezen a vonalon haladva besorolásra kerül néhány, a magyar szocialista irodalom általános elvi kérdéseit tárgyaló tanulmány is? (Elsősorban Szabolcsi Miklós és Illés László idevonatkozó munkáira gondolhatunk.) Jóllehet az „egységes arcképvázlat jelleg” csorbát szenvedett volna, de ezek a tanulmányok összefogták, rendszereztek volna, irodalomtörténeti háttérrel teremtettek volna mögéjük. S többre tarthatjuk

az ismeretek megközelítő teljességét mindenfajta szerkesztési elvnl.

Másik vitatható probléma: Nem lett volna-e helyes legalább egyetlenegy tanulmány erejéig bemutatni a századforduló szocialisztikus líráját? Igaz, ez a Csizmadia Sándor nevével fémjelzett irányzat Ady felépítésével elvesztette jelentőségét, vakvágányra futott, s nem vált táplálójává a későbbi magyar szocialista lírának. De a szocializmus

mint téma, mégiscsak ebben a csoportban jelentkezett először, elhanyaglásuk pedig napjainkig szóló tanulságokat hordoz magában.

E kötet megjelentetése mindenképpen szép eredmény, s további hasonló jellegű kiadványok elkészítésére indít.

Bessenyei György

A CENZÚRA ÁRNYÉKÁBAN

Válogatta, szerkesztette, előszóval és összekötő szöveggel ellátta: Markovits Györgyi és Tóbiás Áron. Bp. 1966. Magvető K. 798 l.

Olvasmányának is rendkívül izgalmas ez az igen tanulságos dokumentumkötet, amely a két világháború közötti időszak irodalmi pereinek válogatott anyagát, a cenzúrával, a sajtószabadság problematikájával kapcsolatos rendelkezéseket, valamint az e témakörbe vágó írói emlékezéseket, elvi cikkeket foglalja jól áttekinthető egységbe. A könyv felépítése, szerkezete — témakörének megfelelően — hármas tagozású, s mindhárom részben kronologikus sorrendben követve a történelem hullámzó menetét, más-más módon (rendeletek, nyomozati anyagok, periratok, betiltott versek, írói tiltakozások sokaságával) bizonyítja ugyanazt: a szellem emberének kiszolgáltatottságát az úri Magyarország törvényes rendjében, és hogy az üldözött gondolatok hogyan törnek mégis felszínre, igazolva Marxnak a cenzúráról írt megállapítását, hogy az „nem éri el azt, amit akar, és nem akarja azt, amit elér...”. Mert a kötet anyaga, hol dokumentumokkal, hol pedig az értékes és jól tájékoztató összekötőszövegbe építve, ezt az ellentétet forduló „eredményt” is érzékelteti: a perbe fogott írók eszmélésének útját, magatartásának mind harcosabbra fordulását a korlátolt ostobaság és a hivatalos rangra emelt rosszindulat nyomása alatt.

A könyvben felsorakoztatott íróknak a polgári progresszió harcosaitól a „népi” írókon át a szocialista forradalmárokig terjedő sokrétűsége már magában is imponáló: József Attila és Illyés Gyula, Babits Mihály és Gábor Andor, Móricz Zsigmond és Kassák Lajos, Radnóti Miklós és Nagy Lajos vagy Hatvany Lajos és Bálint György állásfoglalásai kellőképpen jelzik a különböző szándékok és irányzatok között átívelő egységet az írói szabadság védelmében. Igaz, az irodalomtörténetírásnak olykor az itt dokumentált anyagnál mélyebbre kell hatolnia, ha az egyes írói magatartások indítékainak sajátosabb magyarázatát kívánja

adni, ám Markovits Györgyi és Tóbiás Áron könyve e további kutatómunkához is jó eligazítást nyújt.

Ugyancsak imponálóan gazdag a forrásoknak az a sokasága, amelyből tíz évi szorgalmas kutatómunkával gyűjtötték egybe — és válogatták ki — a könyv törzsanyagát. Egykori rendőrségi és ügyészségi irattárak különböző levéltárakba és archívumokba elkerült sokévi anyagának átvizsgálása, hazai és emigrációs (legális és illegális) lapok tucatjainak szoros átböngészése, továbbá az egykori események ma is élő részeseinek, tanúinak személyes megszólaltatása — és a módszerek sokféleségéből született sikeres egység — tette lehetővé a cenzúra és a cenzúra elleni harc e negyedszázados történetének rekonstrukcióját. Ezt azért is kívánjuk itt hangsúlyozni, mert napjainkban nemegyszer észlelhető a jól megalapozott tudományos munka egyik alapvető feltételének, az irodalmi, irodalomtörténeti dokumentumok feltárásának és közzétételének bizonyos fokú lebecsülése. Holott a valósággal adekvát elvi következtetések csak a tények — a kétféle feltárt valóságselemek — részeitől építhetők fel, illetve csak az így épültek válhatnak tudományosan hiteles alkotásokká. Persze igaz, a kutató nem állhat meg a tények és adatok pusztá felsorakoztatásánál, amint hogy *A cenzúra árnyékában* sem csupán rekonstruál és dokumentál: a kötet egészéből — az összekötőszövegekből és a közzétett anyagok sorából — egy, a cenzúra és az írói szabadság küzdelmének a két világháború közötti történetét leíró, problémakörét elvileg összefoglaló monográfia váza sejlik fel.

Éppen e további munka érdekében szeretnénk néhány kisebb kiegészítő megjegyzést tenni. Az 1919/20-ban hozott sajtószabadságot sújtó rendeletek az ellenforradalmi fehérterror légkörében fogantak, az ellenük vétőket nemegyszer a kormány

1919. augusztus 19-iki 4039. M. E. számú rendeletének hatáskörébe vonták, amely viszont már az „alakszerű nyomozó eljárás” kikapcsolásával rendeli el a gyanúsítottak azonnali letartóztatását és „gyorsított bűnvádi eljárás” (a hírhedt ötös tanácsok) elé állítását. A kötetben szereplő írók közül jó néhány került a letartóztatandók listájára, s még több ellen indult nyomozati eljárás már 1919 őszén. A rendőri zaklatások egyik jellegzetes példája Babits Mihály meghurcoltatása az 1919 elején írt „Az igazi haza” című cikke miatt, amelyben a „haza vagy emberiség” dilemmáját felvetve, szembe szállt a nacionalista sajtó uszításaival, s a nagyobb egység, az Emberiség mellett foglalt állást. Kár, hogy Kunszery Gyula tanulmányának a könyvbe felvett részlete mellőzi ezt a mozzanatot, holott nyilvánvalóan erre utal Babits általa idézett „válasza” is (217. l.) az írónak nemzetéhez s egyszerűsmind az egész emberiséghez való tartozásáról.

A monografikus feldolgozásnak többet kell majd időznie az ellenforradalmi korszak indulásánál, a fehérterror esztendeinek eseményeinél. A kötet szerzői több helyütt rámutatnak — és joggal — arra a folyamatos sárga, ami a haladó gondolatok üldözésében, hol enyhítettebb, hol pedig szigorított formában, a 25 esztendő időszak egészében megnyilvánult, s ugyanakkor azt a különbséget is hangoztatják, ami a nyílt, az előzetes cenzúrát alkalmazó időszakok és a viszonylagos sajtószabadságot megengedő hosszabb időszakok között volt. A közzétett dokumentumokból úgy tűnik, határozottabban kellene megvonni a belső határokat az 1919—1921-es, illetőleg az 1939—1945-ös szakaszok és az 1921—1939 közötti időszak viszonylatában is. 1919 ősze és 1921 között a haladó írók és újságírók nagy száma kényszerült külföldre a fehérterror üldözése elől; 1939 után

pedig politikai és faji alapon üldözték „törvényesen” írók és újságírók tucatjait, s számosan közülük ennek mártírjává, áldozatává váltak. 1921—1938 között a progresszív szellemi erők nagyobb ellenállása vált lehetővé az elnyomó intézkedésekkel szemben, s másrészt a már létrejött, kinyomtatott művek utólagos betiltása sohasem okozhatott akkora károsodást, mint amintőt megjelenítésük megakadályozása okozhatott volna.

Indokoltnak látszik e nagyobb időszakon belül is bizonyos belső választóvonal megvonása, valahol a húszas-harmincas évek fordulója körül; a gazdasági válság következtében kieleázódott politikai események erőteljesen nyomták rá bélyegüket ezen évek sajtójára és sajtópolitikájára. Megintcsak a kötetben közölt dokumentumokra kell hivatkoznunk: József Attila „Dönts a tőkét...” című verseskötönyének pere, Radnóti Miklós, a 100 %, a Márciusi Front ellen indított perek, a rendőri nyomozások és elkobzások sokasodása a harmincas években, mind fokozottabban jelzik a második világháború felé vezető jobboldali politikai előretörését ezen a területen is.

Elgondolkoztató — olykor megdöbbentő — dokumentumokat mutat fel, nemegyszer nagy emberi tragédiák paragrafusokba öntött előjelzéseit tárja elénk ez a gazdag dokumentumkötet, — egészében pedig: egy nép, a hitleri Németország oldalán háborúba sodort és sodródott magyarság szellemi legjobbjainak tragikus (mert végül is e sodródást meggátolni áldozathozatala árán sem tudó) küzdelmét állítja mementóul a mai olvasók elé. A tudományos kutatás számára pedig értékes forrásgyűjteményt ad közre, amit haszonnal forgathatnak történészek és irodalomtörténészek egyaránt.

József Farkas

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti: Lengyel Dénes és Nagy Miklós. Regények. — Egy hírhedt kalandor a XVII. századból (1879). Sajtó alá rendezte: Horlai Györgyné. 405 l. — A lélekidomár (1888—1889). Sajtó alá rendezte: Sándor István. 785 l. — Gróf Benyovszky Móric életrajza, saját emlékiratai és útleírásai (1888—1891). 1—2. köt. Sajtó alá rendezte: Radó György. 595; 439. — Nincsen ördög (1891). Sajtó alá rendezte: Harsányi Zoltán. 322 l. Bp. 1967. Akadémiai K. (Összes művei 35., 51., 52—53., 56.)

Az 1962-ben megindított Jókai kritikai kiadás 1967-ben mindössze négy művel gazdagodott. Mind a négy mű az író utolsó, 1875 utáni alkotói periódusából származik. Az első a 70-es évek végén született, a másik három pedig közvetlen egymás szomszédságában, egy borkorban a 80-as, 90-es évek

fordulóján. Ezt a korszakot az irodalomtörténetírás meglehetősen egyöntetűséggel a hanyatlás idejének tekinti Jókai pályáján. Ha elszórtan születtek is még jelentősebb, a magyar valóságban gyökerező művei (pl. *Rab Ráby*, *Kiskirályok*, *Sárga rózsá*), sajnos, ezek már inkább csak kivételek voltak.

A társadalmi problematika mindinkább háttérbe szorult, s helyét a kaland, a kuriozitás, a fantasztikum hajszolása foglalta el. S éppen mert eltávolodott a valóságos életanyagtól, egyre gyakrabban használt műveihez írott forrásokat. Szívesen nyúlt krónikás históriákhoz, romantikus életrajzokhoz vagy memoárokhoz, híres bűnügyi történetek gyűjteményeihez stb. Egyik-másik művében ez a forrásokhoz való tapadás olyan mérvű, hogy már-már az írói alkotás autonómiáját is szinte kérdésessé teheti (pl. Benyovszky). De ha ez az alkotásmód nem is vált föltétlenül a művek javára, a kutatás számára nagy lehetőségeket kínál, mert az átlagosnál jóval intenzívebb bepillantást enged az író műhelyébe, teremtői gyakorlatába, művészi eszközeinek kellékárába. Mindez érthetővé teszi, hogy a kritikai kiadás jegyzetapparátusának főként a művek keletkezéstörténetével és forrásaival foglalkozó fejezetei, a „regények regényei” tartogatták számunkra a legtöbb izgalmat és érdekességet. S ez indokolja, hogy mindenekelőtt ezekre fordítsuk figyelmünket.

A források felkutatásának tekintetében vitathatalanul az *Egy hírhedt kalandor* sajtó alá rendezőjének volt a legkönnyebb dolga. Nemcsak azért, mert a regény végén maga Jókai is közli, hogy műve cselekményének nyersanyagát a „*Rheinischer Antiquarius*” c. útikönyvből merítette, hanem sokkal inkább azért, mert a források vizsgálatát, a források és a mű egybevetését a Jókai-filológia már évtizedekkel ezelőtt elvégezte. A sajtó alá rendezőnek ezen a téren nem is igen maradt más tennivalója, minthogy Rajka László és Hankiss János eredményeit összefoglalja és ismertesse. Valóban ezt is teszi. Fejezetek szerint haladva, megvizsgálja a mű és a források viszonyát. Pontosan közli, mit vett át Jókai Stramberg-től és Büla-tól, és mi az ő saját írói leleménye. Nemcsak támaszkodik azonban kitűnő elődeire, ahol nem érzi meggyőzőeknek állításait, vitatkozik is velük, mint pl. Rajkával a Pitavalügyben. Ennél többre azonban nem vállalkozik. Ha az eddigi eredmények nem nyugtatják meg, „a kérdés végleges megoldását” a „további kutatástól” várja. Munkája azonban így is korrekt, és a kritikai kiadás célkitűzéseinek föltétlenül eleget tesz.

Lényegesen összetettebb, komplexebb feladatot kellett megoldania *A lélekidomár* sajtó alá rendezőjének. Itt nincs az előbbihez hasonló írásos forrás, viszont annál bonyolultabban szövődnek bele az író személyes élményei, utazási tapasztalatai, a kor hazai és külföldi eseményei, olvasmányai, a napi sajtó hírei stb.

Igaz, *A lélekidomár* ezektől sem lett nagy regény, de igen szemléletesen mutatja Jókai érdeklődésének sokoldalúságát és rendkívüli fogékonyságát. Éppen ezért föltét-

lenül dicséretes az a buzgóság, amellyel a sajtó alá rendező a mű keletkezésének és forrásainak vizsgálatánál a „személyes indítékokat”, az író magánéletének, családi életének szinte minden mozzanatát számba venni és hasznosítani igyekszik.

Kétségtelenül sok újat és meggyőzőt is hoz ezen a téren, helyenként azonban jószándékú buzgalmában talán túlságosan is merész kombinációkra ragadtatja magát. Például abból, hogy a meráni temetőben nem találták meg Jókai tüdővészben elpusztult gyámleányának a sírját, még túlzás a leány tetemének hazahozatalára következtetni, csak azért, hogy ezzel újabb párhuzamot lehessen felfedezni Lukanich Ottilia és a regény hősnője, Godiva között. Hasonlóan a találgatások és feltételezések területére téved, amikor Jókai irodalmi mintáit keresi a „bohém színekkel ábrázolt művészetet ábrázolásában”. Többek között ezt írja: „Nem lehetetlen, hogy ismerte Henry Murger: *Scènes de la vie Bohème* c. 1851-ben megjelent nagy hatású könyvét s Godiva nélkülözéseinek rajzához innen is kölcsönzött színfoltokat. A Jókai rajzolta kép kevésbé részletes, semhogy ezt az összefüggést a tárgy rokonságán túlmenően igazolhatná.” Ilyen címen és jögon, hogy nem lehetetlen, mi mindent ide lehetne még asszociálni! Maga a szerző is világosan látja, hogy a tárgy rokonságán túlmenően semmi sincs, ami feltételezését támogatná, mire kell akkor az egész konstrukció? S ezek csak kiragadott példák. A hasonló feltételezéseknek és találgatásoknak még egész sorát idézhetnénk. A sajtó alá rendező maga is tudja, hogy gyakran ingoványos talajon jár. Lépten-nyomon érezheti is bizonytalanságát. „Talán felvehető”, — „nagy valószínűséggel állíthatjuk”, — „feltételezhetően”, — esetleg”, — „nem látszik alaptalannak az a feltevés” — írja az egymás után következő bekezdésekben.

Voltaképpen apróságokról van itt szó, mégis érdemes elgondolkodni a dolgon, mert egy lényeges elvi kérdés húzódik meg mögötte. Ki vitathatná, hogy egy tanulmányban, s természetesen egy keletkeztéstörténeti és forrástanulmányban is, joga van a szerzőnek a bizonyítható tények mellett a maga feltételezéseit is közölni? Annál is inkább, mert ezek másokat is a kérdés tovább gondolására inspirálhatnak, megerősítésre vagy cáfolatra serkenhetnek, s ezáltal elősegíthetik a végleges tisztázást is. Helyese azonban, ha a kritikai kiadás jegyzetapparátusa, amely hosszú időre minden további filológiai munka forrása lesz, ilyen bizonytalan hipotézisek sorozatát tartalmazza? Nem az lenne inkább a feladata, hogy az eddigi kutatási eredményeket is szigorúan megrostálva, csak a vitathatatlan tényeket foglalja össze, ahelyett, hogy maga is kétes értékű kombinációk tárházává váljék?

Rokon a találgatások kérdésével a túlmagyarázás problémája. Sajnos, erre is találunk példát szép számmal. Ilyennek érezzük legfőképpen a *Gondolatolvasás és szuggesztív Jókai korában* c. egész fejezetet. Helyesen állapítja meg a szerző, hogy „Jókainál természetesen csak a szó tágabb értelmében vett gondolatolvasással találkozunk, amely lényegében a nagyobb műveltséggel, mélyebb pszichológiai érzékkel, alaposabb emberismerettel felvértezett személyek természetes sajátja, akik valakinek a jellemét és életkörülményeit ismerve, az illető szavaiból, arcjátékából és egyéb megnyilatkozásaiból elég biztos következtetéseket vonhatnak le annak gondolataira, érzelmeire, várható cselekedeteire vonatkozóan.” Ha így van, miért kell akkor mégis a továbbiakban lapokon keresztül értekezni a különböző hipnotizálási eljárásokról, a szuggesztíóval való gyógyítási próbálkozásokról, a híres csodadoktorok és sarlatánok kísérleteiről? Közelebb visz-e ez a regény jobb megértéséhez? Nem tűzés-e terjedelmes tanulmányra duzzasztani azt, amit néhány soros jegyzetben is el lehetne végezni a tárgyi magyarázatok között?

Nagyon tanulságos, amit *Jókai és a naturalizmus* kapcsolatáról, *Jókai és az udvar viszonyának* alakulásáról elmond. Szükséges *A szegei betyárper* hátterének és körülményeinek megvilágítása is, *A regény főhősének mintái* c. fejezet azonban ismét indokolatlanul bőbeszédű és túlmagyarázó. Hogy a regény főalakját több modell összegyúrásával alkotta meg Jókai, azt meggyőzőnek érezzük, az a hasonlóság azonban, amelyet egyfelől Lándory és Godiva, másfelől Lukács Móric és Birly Krisztina szerelmi története között felfedezni vél, megint inkább a találgatások birodalmába tartozik. Jellemző példája a párhuzamkeresés minden áron való erőltetésének a következő: „Lándory és Godiva között hasonló a különbség, mint Lukács Móric és Birly Krisztina között: a regény szerint a főhős kapitány volt a szabadságharc alatt, s így, amikor 1870 táján Godivával megesküszik, legalább negyven éves, még egyszer annyi, mint mennyasszonya.”

A különbség hasonlósága — még ha egyébként igaz lenne is — aligha bizonyíthatná a párhuzam jogosságát, hiszen az ilyesmi nyilván Jókai korában sem volt annyira egyedülálló. Ráadásul azonban ez a hasonlóság adatszerűen sem egészen állja meg a helyét. Miért kell Lándory korát ilyen körülményeskedően kikövetkeztetni, amikor az író azt pontosan közli? A regény 114. lapján Sarolta és Godiva beszélgetéséből félreérthetetlenül kiderül, hogy Lándory csak 34 éves. Épp a sajtó alá rendező, a szöveg aprólékos tanulmányozója ne tudná ezt?

Vagy azért feledkezik meg róla, mert így a különbség hasonlóságával is támogathatja a két emberpár kapcsolatára épülő kombinációját?

Természetesen ezek az észrevételek alapján véve nem homályosítják el a sajtó alá rendező érdemeit, aki óriási ismeretanyagot hordott össze keletkeztörténeti tanulmányában. Nagyobb ökonómiával, bátrabb szelektálással azonban munkája még hitelesebb és meggyőzőbb lehetett volna.

Szerencsésebben párosult ez a két erény, az imponálóan széles körű tájékozottság és az ökonomikus fegyelmesség a *Benyovszky-életrajz* gondozójában. Igaz, látszólag mintha könnyebb is lett volna a dolga, hiszen itt a forrás felkutatása nem okozhatott gondot, a mű keletkezésének, megszűnésének körülményeit pedig maga Jókai mondja el a bevezetésben. A sajtó alá rendező azonban nem a könnyebb oldalról közelítette meg feladatát. Nem elégedett meg Jókai művének és Benyovszky saját emlékiratai és útleírásai magyar kiadásának az egybevetésével, hanem a Jókai által készített fordítást összehasonlította az angol és két német fordítás szövegével is. Így közben alkalma nyílt arra, hogy szinte lépésről lépésre nyomom kövesse előbb Jókai fordítóit, majd átdolgozó módszereit, az ábrázolás fokozatos elmélyítését és az író sajátos stílusesszéjeinek használatát. A források elmélyült tanulmányozásában és egybevetésében természetesen nagy segítségére volt imponáló nyelvismerete, s bravúrosan megválasztott, párhuzamosan közölt példáival rendkívül szemléletesen tudja elénk állítani Jókai alkotói gyakorlatának különböző lépcsőfokait.

Sajnos, a *Nincsen örök* jegyzetapparátusának forrás és keletkeztörténeti fejezetéről nem mondhatunk ilyen sok jót. Legfőbb jellemzője, hogy indokolatlanul hosszan időzik mindig a mellékes eseményeknél, s alig van mondandója a mű tulajdonképpeni lényegéről. Lapokon át foglalkozik például a kerettörténetben szereplő vasúti szerencsétlenség hitelességének kérdésével, hogy végül megállapíthassa: „A Gotthard-katasztrófa pusztá írói lelemény”. Rendkívül bőbeszédű a „gyutús” puskák leírásában, és a korabeli sebeszet, valamint a kórházi viszonyok bemutatásában, holott ezeknek tömör megvilágítása sokkal inkább a tárgyi magyarázatok közé kíváncskozna. Feleslegesen részletező Teleki Sándor pályájának és házasságának története is. Az egész fejezet széteső, mozaikszerű. Az egyes részek vagy egyáltalán nem, vagy nagyon szervesen illeszkednek egymáshoz. Úgy tűnik, a szerző nem mélyedt el kellőleg anyagában, s kiérleletlen eredményeit ráadásul nyelvilag is rendkívül hevenyészett formában adta közre.

A sorozat szerkesztési elveinek és hagyományainak megfelelően a források vizsgálata után az *Irodalom* c. fejezetben foglalták össze a kötetek gondozói a művek fogadtatásának és utóéletének történetét. Kevésbé ismert, a Jókai-irodalomban is alig méltatott művekről lévén szó, itt mind a négyen röviden végezhettek. Általában teljességre törekedtek, s valóban lényegre törően, korrektül kivonatolták a fellelhető cikkeket, tanulmányokat, még a reklám jellegű hirdásokat is.

Sokkal több vitatható akad ismét a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. fejezetekben. Ezekre vonatkozóan a kritikai kiadás szerkesztési alapelvei sem fogalmaztak meg igazán egységes szempontokat, s az eddigi gyakorlatnak sem sikerült ilyeneket kialakítania. A sorozatról eddig megjelent kritikák sokat foglalkoztak ezekkel a problémákkal, az újabb kötetekből azonban, sajnos nem derül ki, hogy a szövegek gondozói a recenziók észrevételeit hasznosították volna. Hat éve indult meg, de láthatólag még mindig nem tisztázódott, hogy voltaképpen kinek is készül a kritikai kiadás. Pedig enélkül nyilván nem is lehet eldönteni, mit kell és mit nem kell magyarázni, jegyzetelni.

A sajtó alá rendezőkre ezen a téren általában a túlbuzgóság jellemző. Nyilván abból a megfontolásból indulnak ki, hogy ha többet csinálnak, az nem lehet baj, vagy legalábbis kisebb, mintha valamit magyarázat nélkül hagynak. Mindenesetre nehéz kikövetkeztetni, kit képzelnek maguk elé, amikor eldöntik, mihez fűzzenek magyarázatot, mihez nem. Egyes jegyzetek alapján mégis azt kell hinnünk, hogy főként a gyógy-pedagógia nehezebben kezelhető alanyai közül várják olvasóikat, s az ő igényeikhez állítják mércéjüket.

Arra, sajnos nincs hely, hogy valamennyi kifogásolható jegyzetet felsoroljunk, de néhány példa is érzékeltetheti talán az ellentmondásokat és következtetlenségeket, vagy a felesleges buzgalmat. Az *Egy hírhedt kalandor* sajtó alá rendezője szükségesnek látta a kritikai kiadás olvasójának megmagyarázni, ki volt *Zrínyi Ilona*, *Stuart Mária*, *Medici Katalin*, *Gusztáv Adolf*, *Heródes*, *Pilátus*, *Judás*, *Dzsingisz kán* stb. De nem hagyja kételyek közt emésztődni a jegyzetek tanulmányozóját akkor sem, ha *Lemberg*, *Singapore*, *Lille*, *Brandenburg*, *Magdeburg*, *Ninive*, *Gecsemane*, vagy éppen a *Sorbonne*, az *Ararát*, a *Tűzföld* névével találkozunk.

Megtudhatjuk tőle, mit jelent az *iszák*, az *arkangyal*, a *borjú* (katonai hátizsák), a *bicebóca*, a *lépcsőgádor*, a *sarkofág*, a *kenygyelfutó*, a *behemót* szavunk, s megvilágít olyan kifejezéseket, mint *kánai mennyegző* és *sátoros ünnep*. Ugyanakkor hiába keressük a jegyzetekben többek között a *stratagéma*,

distrahálás, *schisma*, *kontempláció*, *krampampuli*, *hidalgó* és *kajmán* szavakat. Azon persze lehetne vitatkozni, hogy ez utóbbiakhoz tényleg szükséges lenne-e magyarázat, de milyen alapon tétellezi fel olvasójáról a krampampuli vagy hidalgó szó ismeretét az, aki az iszákot és a lépcsőgádort magyarázandónak véli?

Sok a fölöslegesen megjegyzetelt szó és kifejezés *A lélekidomárban* is. Szükséges-e magyarázat olyan nevekhez, mint *Heine*, *Schubert*, *Wagner*, *Rubens*, *Darwin*, *Demosthenes*, *Buddha*, *Herkules*, *Faust*, *Garibaldi* stb.? Kinek kell megjegyzetelni olyan kifejezéseket, mint *Robinson szigete*, *Augias istállója*, *Ezeregyéjszaka*, a *milői Vénus*? Ki fogja keresni olvasás közben a tárgyi és nyelvi magyarázatok között ilyen szavak jelentését: *trónbeszéd*, *likvidál*, *nazarénus*, *szenátus*, *amazón*, *nyihilista*, *anarchista*, *icce*, *vámpír*, *kultusz*, *good bye* stb. A *bordűr* szót viszont magam is kerestem, de azt nem találtam a jegyzetekben.

A *Benyovszky-életrajz* sajtó alá rendezője ezen a téren is mértéktartóbb, de még az ő jegyzetei közül is fölöslegéseknek tartjuk a következőket: *Versailles*, *konföderáció*, *joviális*, *ukáz*, *instruktor*, *mappa*, *notabilitás*, *etikett*, *regula*, *kolosszus*, *neutrális*, *maliciózus*, *trafikál*, *összekocodás*, *pityizál*, *eleblából*, *kipeccé* stb.

A *Nincsen ördög* jegyzetei között viszonylag kevesebb a fölösleges magyarázat, de azért e kötet gondozója is megjegyzeteli *Munkácsy Mihályt*, *Zichy Mihályt*, *Benczúr Gyulát*, *Spinozát*, *Jules Verne-t* és *Alfred Kruppot*. Vannak azonban a fölösleges, öncélú jegyzetelésnek kirívóbb példái is nála. „Reggel hét órákor érkezik meg a Zürich felől érkező vonat a keleti pályaudvarba” — írja Jókai. A naív olvasó nem is álmodná, hogy ehhez neki tárgyi magyarázatra van szüksége. Nem így a sajtó alá rendező, aki a következő felvilágosítást ragasztja hozzá: „A Svájcban keresztül Párizsba érkező vonat mind a mai napig reggel 7 órákor érkezik meg a Gare de l'Est-re.” Mi szükség van erre? Jobban értjük ettől a regényt? A francia vasutak menetrend-szerkesztőinek konzervatívizmusát akarja bemutatni, vagy csak a Párizsba induló turistákat tájékoztatni? Nem mindig ilyen közlékeny azonban. Ha kíváncsi vagyok, hogy mit jelent a regényben szereplő *szíronták* szó, a jegyzetből kiderül, hogy *boglárka*. Most már csak azt tudnám, mi lehet az a *boglárka*?

Kritikai kiadásról lévén szó, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nyomdai munka minőségét sem. Már előjáróban meg kell mondanunk, hogy ezek a kötetek aligha öregbítik az Akadémiai Kiadó dicsőségét. Feltűnően sok bennük a hiba. A teljesen értelmetlenné torzult szavaktól a betűcseréken

és betűkihagyásokon át a fejreállt vagy le-
bukfencezett betűkig a sajtóhibáknak szinte
minden elképzelhető változatával találkoz-
hatunk ezekben a művekben. Valamennyi
hiba felsorolására egyszerűen nincs mód.
Inkább csak jelzésként álljanak itt a követ-
kező példák és utalások:

Értelemzavaró elírások, torzulások: Kalandor: 264:1 vércimborám helyett véncim-
borám, 287:14 homlokán helyett holmokán,
332:3 miliőrajzot is helyett miliőrajzoti,
A lélekidomár: 22:4 botanikus helyett
bonatikus, 39:29, részleges helyett részle-
tes, 48:2, bankár helyett bankás. *Nincsen
ördög:* 255:39 Königrätz helyett Körngrätz,
294:1 Landau helyett Landan.

Betűkihagyások és egyéb betűhibák: Kalandor: 141:26, 200:25, 211:29, 259:6, 279:
29, 315:26, 331:1, *A lélekidomár:* 20:8,
567:35 és 36, 697:1, *Benyovszky:* 436:4,
545:24. *Nincsen ördög:* 258:24, 273:31,
278:1.

Még a névmutatókban is akad néhány el-
írás. *A lélekidomárban* Csernisevskij apai
névébe Gavrilovics helyett Csavrilovics,
Nizsalovszky helyett Nizslovskzy áll. Milliére
neve mellett a hivatkozási szám helyesen
741 és nem 711. *A Kalandor* névmutatójában
Krúdy neve szerepel rosszul.

Nem könnyű megállapítani, mennyiben
felelős az ilyen hibákért a sajtó alá rendező,
és mennyiben a nyomda. Vannak azonban
olyan nyelvhelyességi és stílusvétségek is,
amelyeket már aligha lehetne kizárólag
a nyomda nyakába varrni. Igaz, a kritikai
jegyzetapparátus szerzőjétől mindennek-
előtt pontosságot, precizitást, tájékozottsá-
got, körültekintést várunk, és nem írói
erényeket. Annyit azonban, mint minden-
kitől, aki tollat fog a kezébe, talán tőle is
joggal megkívánhatunk, hogy értelmesen,
legalább az elemi stilisztikai szabályokat
sem előttről tartva, tudja magát magyarul
kifejezni. Furcsa és szokatlan, hogy egy aka-
démiai kiadvány tudományos apparátusával
kapcsolatban ezt egyáltalán el kell monda-
nunk, de a *Nincsen ördög* jegyzetanyagában
olyan pongyolaságokkal, sőt lépten-nyomon
olyan elemi mondat szerkesztési hibákkal
találkozhatunk, hogy ennek megemlítését
már a kötelező tapintat sem hallgattathatja el.

Nem a legsúlyosabb, de egyik legjellem-
zőbb nyelvhelyességi vétsége a határozott és
határozatlan névelők teljesen önkényes ke-
zelése. Sokszor olyankor is elhagyja a névelőt,
amikor kellene, máskor ott is kiteszi, ahol
semmi szükség rá. Teljességre törekvés nél-
kül lássunk néhány példát:

„A Jókai alkotó módszerére jellemző
azonban az is...” (250. l.)

„A Jókai csataleírása a wissembourgi
(wissemburgi) ütköztétől csak annyiban szí-
neződik...” (257. l.)

„1900-ban, ismét egy Világkiállítás al-
kalmából...” (252. l.) (Kérdés, hány világ-
kiállítás lehetett 1900-ban?)

„... a Gotthard-vasút megnevezés me-
gint csak egy jelzésnek tűnik...” (253. l.)

„Jókai igen sok regényébe épít bele egy
nagy természeti vagy ember okozta kataszt-
rofát...” (289. l.)

Elég gyakoriak az alany és állítmány
egyeztetésével kapcsolatos hibák is. A 259.
lapon pl. két ilyen mondatot is találunk:
„Örömmámorában megfélelkeznek azon gyá-
va nyomorultakról is...”

„A regénynek ebben a részében szereplő
párizsi tüntetések leírása is a Hon korabeli
tudósításaiból való.”

De ezek még csak az iskolai dolgozat-
javítási órákról jól ismert esetek. Akadnak
azonban nyelvészeknek vagy humoristáknak
való igazi csemegék is. A 263. lapon pl. ezt
írja Jókairól: „Teleki Sándor koltói kastélyá-
ban ő is időzött 1876 augusztusában, mint
Petőfi annak idején, mézesheti alatt, 1847
szeptemberében. Ő az egyetlen »eleven« gróf,
akivel Petőfi szöbaállott.”

Tudomásunk szerint Jókai a nemesi szár-
mazást jelentő y-t is elhagyta nevéből, s
lám, most mégis gróf lett! A 293. lapon a kö-
vetkezőket olvashatjuk: „Jókai igen ked-
velte Debrecent és többször járt a Horto-
bágyon. A Hortobágyról írt cikke a Magyar
Nemzet 1889. évfolyamában (146–151. sz.)
ebben az időben készítette *Az Osztrák-
magyar monarchia írásban és képen* 2. kötet-
ben Debrecenről szóló cikkét.” (Betűhív má-
solat!)

A pongyola fogalmazásáért, a mondatok
értelmetlenségéért itt legalább egy szenzá-
ciós felfedezéssel kárpótolt bennünket a
szerző, ugyanis a Magyar Nemzet föltét-
lenül a világ legrégibb újságjává lép elő,
ha már Jókai korában 1889. évfolyamában
járt!

A példákat folytathatnánk. Nem hagy-
hatjuk azonban említés nélkül a jegyzetek
helyesírását sem. E kötetben ebben a vonat-
kozásban is rendkívül sok a lazaság és követ-
kezetlenség, különösen a központosításban.
Példákat itt nem hozhatunk, de talán nem
is szükséges, mert nem kell őket keresni,
bármelyik lapot üjtük fel, mindenütt tömegé-
vel találkozhatunk velük.

Nem akarnánk senkit megbántani, de
őszintén meg kell mondanunk, hogy az ilyen
felületes munka bizony méltatlan Jókaihoz is,
az Akadémiai Kiadóhoz is, a sajtó alá rendező
személyéhez is. És sajnos, egy ilyen gyengén
sikerült kötet az egész sorozat hitelét is
rontja.

Katona Béla

Balogh Jolán vaskos reneszánsz-könyvei nemcsak egy fontos kutatási terület, hanem egy szakadatlan munkában tett tudóselet eredményeinek összegezését is jelentik. Az erdélyi reneszánszról írott (1943) kötetét mintegy negyedszázaddal később most követte a budai királyi udvar humanista kultúrájának és reneszánsz művészetének nagyszabású enciklopédiája. A késedelem nem a szerzőn múlott: kéziratának első változata szedés alatt volt már, amikor a háborús következmények során elpusztult.

Balogh művének első kötete (Adattár) lényegében egy „kéziratban levő tanulmányi kötet” (15.) apparátusa önálló kiadásban, 100 ív terjedelemben. Bár értéke mindenképp és föltétlenül vitathatatlan, humanizmus-kutatásunk filológiai helyzetére mégis kissé jellemzőnek érezzük, hogy ilyen szokatlan műfajú könyv ma még hézagpótló alkotásnak számít. A sajtóságot helyzet magyarázata persze egyszerű: nálunk a századforduló idején nem született „magyar Grundriss”.

Az Ábel Jenőtől megindított analecta-típus életképességét az egyre növekvő anyagmennyiség terjedelme veszélyeztette, ezért néhány évtizeddel később önálló sorozat próbált helyébe lépni Juhász László szerkesztésében (*Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*). A magyar humanizmus-kutatás eredményeinek összegezését azonban ez a vállalkozás sem tudta magára vállalni és megoldani, egyrészt azért, mert magánakció maradt, másrészt pedig azért, mivel magyarországi helyett az egyetemes humanista irodalmat iktatta programjába.

Fokozta a nehézséget az a körülmény is, hogy eddig sohasem volt és sajnos ma sincs a magyar reneszánsz-kutatásnak önálló folyóirata (Juhász László is csak ennek pótlására tett kísérletet 1931-ben), így az adatfeltárás és összegezés egyetlen lehetséges területe a bibliográfia maradt. Ennek két imponáló eredménye született a két háború közötti időszakban: a Fitz—Zolnai Corvina bibliográfia (1942) és Balogh Jolán monumentális kötete: *Az erdélyi renaissance* (1943). A felszabadulás után sokáig nem a dokumentumok szaporítása, hanem a már ismert adatok elvi áttekintése vált fontossá, így a vállalkozást csak évtizedekkel később sikerült befejezni.

Rövid történeti áttekintésünk talán érzékelteni tudja, hová helyezük térben és időben Balogh Jolán munkáját, hogy igazi jelentőségét felismerhessük.

A könyv címe szerint a reneszánsz művészet helyzetét kívánja bemutatni az eddigi

kutatások fényében. Ennek megfelelően az I. fejezet a *műemlékek* (építészet, szobrászat, festészet, nyomdászat, ötvösség, textil-, fa-, üvegipari termékek, hangszer-, fegyver- és kocsigyártás, vásárlások stb.) irodalmát gyűjti egybe (23—475.), a II. fejezet pedig a *művészekről és kézművesekről* (építészek, mérnökök, szobrászok, kertészek, könyvfestők, nyomdászok, mesteremberek, művészek, kereskedők) rendszerezi az eddig ismert forrásokat és szakirodalmi műveket.

Az egyes alfejezetek felépítése olykor valóságos miniatűr tanulmányra emlékeztet: általános és különös részre oszlik, a szerző kritikai észrevételeit ugyanakkor lábjegyzetben olvashatjuk. A legfontosabb szövegrészek idézése nagyban emeli a kötet használhatóságát, mert alig vagy csak igen nehezen hozzáférhető források szólnak meg itt. Ritka alkalmam az, amikor Balogh friss kutatási eredményeiből is közlök valamit lakonikus tömörséggel, pl. Felix Ragusinus és Felix Petancius Raguseus esetében, mikor is kimutatja, hogy ellentétben a szakirodalomban elfogadott felfogással, a két személy mégsem azonosítható. (537—540.)

Jóllehet e két első részből is érdekel minket a könyvkultúra több tétele (miniatűrök, könyvkötések, ősnymtatványok, másolók, nyomdászok stb. 312—334, 521—564.), valójában a könyv III. fejezete számíthat legjobban az irodalomtörténészek figyelmére. (629—701.) Ebben Mátyás király mecénási tevékenységére találunk bőséges adatokat a művészi pompakedvelés, a személyes műveltség sokoldalú bemutatása, a kulturális kapcsolatok kiépítése és az általános közművelődés iránti fogékonyság bemutatása során. Előkelő helyet kap természetesen ebben a fejezetben a Corvina is, mint a király művelődéspolitikai koncepciójának legpregnánsabb kifejeződése, de érthetetlenül nagy helyet foglal el a hivatalos kormányzat által lebonyolított *követjárások* statisztikája (671—679), mely nem szerves része a Mátyás király udvarában kibontakozott *művészetnek* (melyet a könyv címében propagál). Talán célszerűbb lett volna csak azokat a diplomáciai küldetéseket felsorolni, amelyeknek kultúrpolitikai, művészeti vonatkozásai kétségtelenek.

Megjegyzéseinkkel nem kívánunk általánosítani, csak a szellemi műveltség szakirodalmának értékeléséhez szeretnénk három észrevétellel hozzájárulni.

1. Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy a humanizmussal foglalkozó rész megsínyli azt a felemás műfajiságot, melyet előljáróban már említettünk. Egy meg

nem jelent „tanulmányi kötet”, vagyis monográfia apparátusáról van szó adattárrá igazítva, tehát: *annak ellenére, hogy annotált bibliográfiái tételeket tartalmaz, a monográfikus elrendezés elvei szerint tagolódik.* A gyakorlatban ez annyit jelent, hogy ami voltaképpen egy bibliográfiai címszó, az egy virtuálisan létező tanulmány tárgyalási sorrendje szerint esetleg több. A felesleges felaprózás viszont sohasem könnyíti meg az adatokban való gyors tájékozódást. Például egy humanista életét és munkásságát tárgyaló cikk bibliográfiai igényű szerkesztés esetén egy helyre kerül, Baloghnál azonban külön tárgyalatlik az életrajz, a közéleti szereplés és az irodalmi érdeklődés vagy munkásság. Ha tehát valaki diplomata, író, költő, könyvgyűjtő, mecénás, külföldi egyetemi hallgató, kódexvásárló, neoplatonista és a királyi udvar gyakori vendége, akkor kilenc helyen fog előfordulni. Ez talán még nem lenne baj, azzal viszont nehéz egyetérteni, hogy rendszerint a legsemmitmondóbb „általános” tárgyalás kerül *mindenthová* beidézésre, és nem a legfontosabb. De még ebben sem következetes. Drágy Tamáshoz például Békesi Emil lexikális jellegű cikkét teszi Balogh, *de nem menthová*, pedig ez általános irányú feldolgozás akar lenni. Az már más kérdés, hogy Fraknói igényes és terjedelmes cikke sehol sincs, legalábbis én nem találok (Századok 1899. 738–787.).

2. A túlzott elaprózáson kívül *nem világos a szerző eljárása a szakirodalom idézésében sem.* A *Magyar írók Mátyás udvarában* c. fejezet (661–662) fő forrásának három összefoglaló művet választ ki: Békesi Emil cikksorozatát (KatSz 1902.), Pintér irodalomtörténetét (I. 1930.) és Horváth János Megoszlás-át (1935. — a második kiadást nem idézi). És az ott következő 15 író nevéhez ezekből hivatkozik hol egyikre, hol másikra, szakirodalom gyanánt. Ezzel az eljárással nem érthetünk egyet.

Az összefoglaló műveknél be kell idézni Kardos Tibor *A magyarországi humanizmus kora* (1955) c. monográfiáját. De tovább menve: Vitéz Jánosnál nincs ott Fraknói könyve (1879), Garázd Péternél sem Abel Jenő (UngRevue 1883. 21–31.), sem a recensens összefoglaló tanulmánya (ItK 1957. 48–62.), Janus Pannoniusnál hiányzik Huszti monográfiája (1931), Kosztolányi Györgynél Fraknói egyedüli, alapos cikke (Száz 1898. 1–14.), Thuróczy Jánosnál Mátyusz Elemér akadémiai értekezése (1944), Drágy Tamásnál Fraknói fentebb idézett dolgozata, Várdi Péternél Gerézdi Rabán tanulmánya (Mságtud. 1942. 305–328, 532–563.) és végül Handó

Györgynél Fraknói jellemzése (Száz 1898. 97–112.). Félreértés ne essék: ezek a művek valahol valamiért előfordulnak a könyvben, de itt, ahol elsősorban helyük lenne, hiányoznak. Egyébként is, hogy ez a hivatkozási módszer nem jó, már csak azért is tájékozatlanságban hagyja a könyv használóját, mert az idézett szintézisek vagy régiségük miatt, vagy dokumentátlanságuk folytán szinte semmi további útbaigazítást nem adhatnak. (Látható, hogy a megjegyzéseink 1. pontjában szóváltott hiba mivé torzul tovább a valóságban.)

3. Él bennünk az aggodalom, hogy az előző pontokban említett hiányosságok egy része nemcsak szerkesztési probléma, hanem kissé *a gyűjtés egyenlenségeinek rovására is irandó.* Másik nem tudom megmagyarázni, miért hiányzik Huszti József alapvető cikke Pier Paolo Vergerio-ról a Filológiai Közöny 1955-ös évfolyamából, Gerézdi Rabán Janus Pannonius-tanulmánya az Irodalomtörténet 1950-es évfolyamából, úgyszintén az ő bevezető tanulmánya az 1953-as Janus-válogatás elejéről, miért nincs a kötetben nyoma a már idézett Garázd Péter-dolgozatnak az Irodalomtörténeti Közlemények 1957-es évfolyamából és Soltész Zoltánné humanista kódextanulmányainak a Művészettörténeti Értesítő 1959-es évfolyamából. Úgy tűnik, mintha Balogh — a könyv arculatának döntően művészettörténeti jellege miatt — kevesebb figyelemmel fordult volna az irodalomtudományi folyóiratok felé, illetőleg az utolsó évek anyagát nem dolgozta volna bele olyan alaposan, mint a külföldi kiadványok és periodikák sokszor csak általa ismert adatait. Pedig az adatgyűjtés 1963-ban zárult (17.) és még ennek ellenére is találhatunk 1964-es tételeket, látszatra tehát többet nyújt a vártnál.

A második kötet szakavatott kézzel válogatott reprodukciókat tartalmaz, pazar bőséggel, több mint félezer oldalon. Ha sajnálhatunk valamit, az csak az, hogy valamennyi egyszínű (fekete-fehér) nyomással készült, holott a Mátyás-kori művészet színgazdagsága is lenyűgöző.

Balogh Jolán többször is hangsúlyozza bevezetőjében, hogy „teljességre” (14), a „lehető teljességre” (17) törekedett. In magnis et voluisse sat est. Az előmunkálatok teljes hiánya ellenére ez a reménytelennek tűnő vállalkozás *szinte sikerült* is neki, ha nem is maradéktalanul. De azért ezzel a munkájával is hálára kötelezte mindazokat, akik a magyar reneszánsz iránt érdeklődnek.

V. Kovács Sándor

A cím s a szerző neve azt a gondolatot ébresztheti, hogy Rónay új tanulmánygyűjteménye a fordítói műhely titkaiba, a műfordítás, a verstan, a stílus világába vezet be. A „fűl” azonban „esszé-gyűjteményről” beszél, arcképvázlatokat, portrékat ígér négyszáz év európai irodalmának klasszikusairól. S a kötet — sokszor ismerős — tanulmányai ezt az ígéretet váltják valóra: Du Bellay, Malherbe, Retz bíboros, Racine, Chénier, Goethe, Stendhal, Balzac, Hugo, Kafka és egy féltucat huszadik századi litterátor egyéniségének, életművének bemutatására vállalkoznak.

A cím mégsem a félrevezetés szándékával íródott. Ezek az esszék valóban „fordítás közben” s egy műfordítói igény parancsára születtek. Nem a fordítás munkájára reflektálnak, nem annak gondjait vitatják. De a fordító gondja nem zárul le a műfordítás megalkotásakor. Kész a költemény: az eredetit magyarra váltó lehető formai és tartalmi teljességben, fölépültek a próza magyar s mégis goethei vagy balzaci rostjai; s a mű mégsem szólal meg, nem kel önálló életre. Miért? *A levegője hiányzik*, az ég, amely alatt megszületett, a *talaj*, amelybe gyökérszállai nyúlnak. Egy mű sohasem él meg magában: képzettársítások szövevényében, író és olvasó cinkos megértésében tud lélegzeni, — a formahűség, a nyelvi átültetés problémán túl ennek hiánya veszélyezteteti legjobban a műfordítás életre ébredését. A magyar olvasó a barokkról, a XVIII. századról, a modern izmusokról, egyáltalán költő és társadalom kapcsolatáról saját történelmi emlékei, a magyar irodalom múltjából, jelenéből merített tapasztalatai alapján alkot fogalmat. Nekünk nincs Racine-unk vagy Goethénk, de Racine vagy Goethe szabású írónk sincs, s történelmünkben hiányzik az a pillanat, amelyben egy racine-i vagy goethei életmű-életfölfogás kibontakozhatott volna. De Balassi mellé is nehezen állítjuk oda Du Bellay-t, Pázmány mellé Retz bíborost. A kertész földlabdával ülteti át palántáit. Rónay is saját terükben, anyaföldjük párák és élő közegében akarja közel hozni hozzánk ezeket a számunkra „nehéz” embereket, a mi történelmi tapasztalatunktól messze eső klímában fölnevelt életműveket. Azért írt esszét róluk, mint Babits Dantéről vagy az Amor Sanctus himnuszairól, mint Szabó Lőrinc Villonról vagy Baudelaire-ről.

Ezeknek az esszéknek hasznukra vált, hogy műfordító írta, s műfordítói hivatástudat ihlette őket. A műfordítónak *mindenre figyelnie* kell: s Rónay a beavatott biztonságával elemzi Malherbe mondatszerkesz-

tését, Ungaretti képalkotását, de ugyanúgy beszél Balzac étrendjéről, Werfel bécsi szalonjáról, a trentói zsinat Rómájáról vagy Hugo udvarházáról a La Manche csatorna szigetén. Nem a pletyka kedvéért, nem azért, hogy saját jólétesültségét igazolja, hanem a művész és a mű miatt. Mindent tud, de mindent hajlandó elfelejteni, hogy valami újat tanulhasson, vagy — főként — hogy átadhassa a szót annak, akinek tolmácsává szegődött.

S a műfordítónak nemcsak mindenre figyelő szeme van, hanem alázatos, de mégis leleményes, alkotó, kifejező fantáziája — elsősorban *nyelvi fantáziája* is. Megkötözött lábbal — *táncol*, mint Kosztolányi mondja. Rónay ért ahhoz, hogy költőkről és költészetéről költői módon beszéljen — anélkül azonban, hogy egy pillanatra is megfélemlenék szolgálo szerepéről. „Goethe — írja például *Goethével Itáliában* című esszéjében —, ahogy Itália földjére lép, akkorát szippant ebből az édes, enyhe, derűs, szabad levegőből, hogy szinte a gombjai is lepattannak a mellén.” Milyen friss kép, s milyen egyszerű természetességgel ugrik talpra, válik képből valósággá: „Sietve le is veti feszélyező régi ruháját, lompos, feltűnő északi csizmáját.” S milyen magától értődő udvariassággal nyit ajtót a goethei napló kopogtató mondatai előtt. Az esszé most Goethét idézi: „Ma egészen észrevétlenül bolyongtam a Bran és keresztül-kasul a városon — jegyzi fel szeptember 17-én Veronában. — Ellestem, milyen itt egy bizonyos középrendnek a viselete, s magam is teljesen úgy öltözködtem. Elmondhatatlan kedvem tellett ebben.” (154.)

Rónay a műre hajló figyelemmel rajzolja a művészt, s még esszéstílusában is ráhangolódik egy-egy életmű hullámhosszaira. De ugyanakkor — megint a babitsi, Szabó Lőrinc-i hagyománynak megfelelően — *filológus* is. A mű megközelítése és megelevenítése érdekében meghallgatja a legilletékesebbeket. Kortársak följegyzéseit idézi: Malherbe-ről Racant, Retz bíborosról La Rochefoucauld-t, Stendhalról Goethét, Jouve-ról Emmanuelt. S amit kiemel a mondataik közül, az egyszerre jelentőssé válik a szemünk előtt. De a filológus és író elődök szakeredményei vagy villanásnyi megfigyelései is beleépülnek Rónay esszéibe. Nem haszontalan ékítményként, hanem egy szervesen továbbhaladó közös erőfeszítés komponenseként. Proust gombostű-hegyre szúr egy Balzac-mondatot: „Châtelet úr olyan volt, mint azok a dinnyék, melyek egyetlen éjszaka megsárgulnak.” Azt példazza vele, hogy

Balzac „minden eszébe jutó ötletet és gondolatot fölhasznál, és nem is igyekszik, hogy az elemeket harmonikusan egybeolvassza, azaz hogy egységes stílust teremtsen”. Rónay jó játékosként fogja és továbbvezeti a „labdát”: „Balzac az eszébe jutó dolgok minél több vonatkozásának egyberántásával állandóan a lehetőségig teljes valóság illúzióját akarja kelteni. És féktelen életsomjúságával mindent, ami eszébe jut, kimerít, föl-fal, csontig lerág: minden fölbukkanó hasonlatot továbbhasonlít, minden analógiát kibont, minden utalást kifejt; és minden gondolatot azonnal fölöltöztet. Châtelet úr dinnyére hasonlít: ennyi is elég volna. Balzacnak nem elég: a Châtelet úrra hasonlító dinnye nem akármilyen dinnye. Az író a hasonlatban rejlő valóságot végignyomozza; túllép az általánoson, át a sajátosba, a jellemzetesebbe: ez a dinnye olyan dinnye, amely egyetlen éjszaka megsárgul” (229–231). Vagy Gide följegyzí Cocteau-ról, hogy regényében „a művészet állandóan bűvészetté fajul”. Rónay idézi Gide-et, s így beszél tovább: „Igen, Cocteau-nál állandóan ezen a kényes határon járunk, borotvaélén a művészet és a bűvészet között; az írósztal egy-egy pillanatban a bűvész asztalává változik, a fiókokból galambok röpködnek ki, az író kabátujjából nyuszik ugranak elő, fehér pódiumfény szítál, frakkmellény villog, az író még kiemeli mellényzsebéből a szívét, tintát facsar belőle, majd megemeli cilinderét, és eltávozik. Nyomát vérfoltok jelzik a padlón” (314–315).

A kötet esszéit keletkezésüket tekintve évek választják el egymástól. Alkalmilag íródtak: egy-egy évforduló ihletére vagy még inkább egy-egy gyűjteményes kötet bevezetésének, utószavának. Mégsem véletlenül fűződtek össze a témák időrendjének fonálán, s kerültek épp ebbe az összeállításba. Rónay megkomponálta ezt a gyűjteményt, akárcsak verseskötetét. Nem minden tanulmánya került bele az elmúlt évek hasonló természetű terméséből, kiválóak is kimaradtak belőle. Ami azonban benne van, az a kötetben közös életet él. Szerzőjük nem ígér európai irodalomtörténetet, de az esszék, ha egyvégtében olvassuk őket, mégis egy szellemi kaland izgalmaiba sodornak. Változó jelszavak, egymással vitázó nemzedékek küzdelmeiben Rónay meg tudja mutatni a fejlődés vonalát, a közös cél alapfeszültségét. Kavargó kezek fölött a fátylát, amely kézzől kézre vándorol, néha meglöbban, majdnem a földre hull, de nem alszik ki soha. Barokk, klasszicizmus, romantika, izmusok — a teljesebb valóság megragadásának igényével, a nagyobb közösség megszólaltatásának vágyával következik egymásra, s nem egymás ellen, hanem egymásnak sablonná merevült lárvája, hüvelye ellen kü-

denek: ellenfélként és örökösként a történelem nagyszerű dialektikájában. Emlékezni és újat teremteni: mint Goethe Itáliában, Ungaretti a líra eszközei közt, Böll a társadalomban; ez az emberi munka. Az igazi emlékezés és az igazi alkotás összetartozik. Mert az igazi emlékezés alkotó tett: a lényeg újrafogalmazása, s az igazi alkotás nem pillanatnyi ötlet, hanem a múltat építi tovább. A múlt nem múzeális világ, a jelen nem gyökértelen forradalom. A múlt tovább él a jelenben, s a forradalmas jelen a múltból, a múlton nőhet igazán emberivé. Ez Rónay irodalomszemléletének és esszékötetének „eszmei mondanivalója”.

Mit tanulhat a magyar irodalomtörténész Rónay esszéiből? Az egyik tanulmány Larbaud-t idézi: „Engem utazásaim során nem az lepott meg a dolgokban és emberekben, ami különbözik, hanem sokkal inkább az, hogy mennyi közösség van bennük” (308). Rónay a távolszületetté azért hozza közel, mert tudja, hogy az sem idegen. A szemléleti, fogalmi különbségeket azért akarja föloldani, mert tudja, hogy ami mögöttük van, összetartozó. Du Bellay-nk, Retzünk, Racine-unk nincs, de jobban értjük a magyar reneszánszt is, ha reneszánsz-fogalmunk az egyoldalúan olaszos szemléleten túl a francia reneszánsz és barokk ismeretével kiteljesül, jobban a vallásháborúk és az abszolutizmus korát, irodalmi erőterét, ha ismerni tanuljuk a tőlünk távolit is. Csokonai XVIII. századát jobban megérti, aki Rónaynak Chénier koráról szóló esszéjét olvasta, József Attila vagy Kassák verseihez közelebb jut, a huszadik századi magyar regény válságait és lehetőségeit jobban belátja, aki Éluard, Cocteau, Ungaretti vagy Werfel és Böll életpéldáján Rónay vezetésével eltűnődött.

Rónay Malherbe-ről állapítja meg, hogy költészetében „a verstechnikai tökéletesség igénye valahogyan átváltódik erkölcsi igényre” (56.) Ezt az átváltódást, esztétikum és erkölcs egybejárását tanulmánykötetében folyton figyelemmel kíséri. De az ő módszerében is etikai értéket kap a műfordító és esszéíró esztétikai és filológiai iskolázottsága, ihletett alázata. Az ismertetés első mondata műhelytitkokról beszélt. Nos: Rónaynak nincsenek műhelytitkai. Mint a nagy hotelek szakácsművészei: üvegfal mögött, szemünk előtt végzi minden mozdulatát. Nemes anyagokkal dolgozik, és sohasem próbál becsapni. Nem akarja, hogy rá figyeljünk, de készséggel engedi, hogy mindent megfigyeljünk, amit csinál. Egyszerű, s ha egyszerűsége — mint Nemes Nagy Ágnes mondta róla egyszer — elleplezett bravúr, udvariasságból az. Nézd, vedd, élvezd, s ha tetszik, csináld utánam!

Jelenits István

Csopodi Csaba: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye. Bp. 1967. MTA Könyvtára. 34 1. (MTA Könyvtárának Közleményei, 53.)

Csopodi Csaba kis munkája az 50-es évek második felében új életre támadt hazai ősnymtatvány-kutatás egyik jelentős sikeréről, az MTA ősnymtatvány-tárának teljes rendezéséről ad hírt, sajnos elég rövidre szabott történeti ismertetés keretében. A gyűjtemény sorsában a magyar tudományos élet alakulása tükröződik. A gyarapítók között az ismert nevek mellett – Teleki László és József, Kresznerics Ferenc, Sándor István, Jancsó Imre, Pulszky Ferenc, Ráth György, Vigyázó Ferenc – szép számban bukkanunk olyanokra is, melyek ebben az összefüggésben eddig kevésbé szerepeltek: Kemény József, Érdy János, Teleki Domokos, Madách Imre, Barta Antal, Katona Lajos stb., stb. (Talán nem is lenne haszontalan megvizsgálni, mi rejlik az irodalomtörténet számára egy-egy ilyen adalék mögött. Madách 1862-ben ajándékozott egy kolligátumot az őt meglátogató Kubinyi Ferenc és Rómer Flóris útján az Akadémiának; a Kemény József birtokában volt Pomerium egyik lapján magyar nyelvemlék olvasható 1499-ből.) A gyűjtemény kialakulásának története ezek szerint márcsak azért is figyelmet érdemel, mert egy egészen sajátos és igen gyéren hasznosított nézőpontból enged bepillantást az utolsó 150 év kulturális viszonyaiba, jellemezvén azt részben a spontaneitással, a tudományos értékek elhanyagolásával, részben egyesek jóindulatú erőfeszítéseivel, ami azonban korántsem kárpótolhatta intellektuális életünket a rendszeres állami támogatás hiányáért. Majd a felbecsülhetetlen háborús károk lassítják az amúgy is csak döcögő fejlődést. Végre 1954-től nyílt lehetőség – először az Akadémia fennállása óta – arra, hogy a meglevő anyag szakszerű rendezéséhez hozzákezdjenek, s az idők folyamán innen-onnan összerakult gyűjteményt tervszerűen továbbfejlessék.

Nem kívánunk itt az egyes – önmagukban rendkívül becses, sokszor éppen magyar nyelvű, irodalmi, történelmi szempontból felmérhetetlenül értékes – darabokkal foglalkozni, egyrészt, mivel az országos ősnymtatvány-katalógus megjelenése előtt ez a szerzőnek sem volt célja, másrészt mert ismertetésük túllépné lehetőségeink határát, harmadrészt pedig azért, mert véleményünk szerint az efféle gyűjtemények értékét nem annyira a bennük található művek egyedi értéke, mint inkább az állomány egésze szabja meg. Éppen csak megemlíthjük a magyar vonatkozásai révén amúgy is jól ismert Ráth- és Vigyázó-hagyatékot, a nyolc unikumot, a Constitutiones regni Hungariae

(Lipcse 1488) egyetlen majdnem teljes példányát, a legújabb beszerzésből egy kötetet Celtis Konrád hajdani könyvtárából, s azt a tényt, hogy a több mint 1100 művet számláló bibliotéka anyagának harmadrésze történelmi, irodalmi, filológiai, földrajzi jellegű művekből áll. Mondanunk sem kell, micsoda érték ez, különösen a régi irodalommal foglalkozók számára, hiszen a szövegek tekintélyes része azóta sem jelent meg. Egy kötet Ratzenberger címerét viseli, egy másikat a körmőcbányai Paulus Schaidler emendált 1493-ban.

A kiegészítésül bemutatott néhány fakszimile között irodalomtörténeti csemege Alexander Cortesius Mátyás-laudatiójának egy lapja, s egy Temesvári Pelbárt-kiadás magyar bejegyzése (kár, hogy elolvadni alig lehet).

S ezen kívül még valami, ami a füzetből kimaradt. Ennek a kincstárnak a rendezése, a kutatás számára való megnyitása, holt értékeinek életre keltése nagyjában-egészében éppen a szerzőnek köszönhető, aki soraival ekképpen saját önéletrajzának egy nem is jelentéktelen töredékét tette közzé.

Kulcsár Péter

Lukács, Ladislaus: Documenta Romana Historiae Societatis Jesu in regnis olim Corona Hungarica Unitis. III. 1581–1586. Romae, 1967. Pont. Univ. Gregoriana. 696 p.

Folyóiratunk előbbi számaiban ismertettük a jezsuita rend római levéltára (ARSI) okleveleinek I–II. kötetét.

Jelen harmadik könyv sajtó alá rendezését az eddigiektől eltérően egyedül Lukács László végezte. Kiadványának 328 oklevélből 162 eddig kiadatlan, a többi 166 már különböző kiadókánál megjelent. A kötet anyagát rendtagok, rendi előljárók, legfőbb egyházi és világi vezetők írják. Mintegy 35 rendtag tiznél kevesebb levele, Szántó, Leleszi, Wujek tíz körüli írása, Báthory István húsz, Claudius Acquaviva generális huszonegy, Joannes Paulus Campano lengyel provinciális ötvenegy, és az ebben az időben legfontosabb szervező munkát végző Antonius Possevino ötvennyolc levele lát napvilágot e harmadik kötetben.

Az adatsorból látható Erdély politikai és vallási helyzete az 1581–1586 közötti években. Nyilvánvalóvá válik a jezsuita rend története Magyarország keleti részében, főként a rend a) kolozsvári kollégiuma, b) gyulafehérvári háza és az ahhoz tartozó kollégium, c) nagyváradai háza és d) további jezsuita kollégiumainak alapítása Magyarországon. Antonius Possevino magyarországi működése, nevelői tevékenysége határozott hangsúlyt kap és a többi szereplő

közül magasan kiemelkedik végig a kötet folyamán. A könyv további fejezetei az előbbieket beosztásával megegyeznek. Nyolc illusztrációja emeli a kiadvány értékét.

Szántó István írásai közül *Erdély régi ünnepeinek kötelező megünnepléséről* készített emlékiratát említjük meg (39. sz.). Szándéka van magyar nyelven katekizmust írni (39. sz.); magyar ifjakat hív a jezsuita rendbe (68. sz.); Wujek kolozsvári rektorral éles harcot vív (19. sz.); részletes jelentést ír a kolozsvári kollégiumban működő testvérekről, majd Váradra megy.

Possevino Antal (1533–1611) hazánknak igaz barátja volt, és mindent megtett, hogy Magyarországot segítse. Már 1574-ben Erdélybe kéredzett, hogy a török birodalmat közelebből tarthatná szemmel, de vágya csak 1583-ban teljesült, mikor Báthory István a kolozsvári kollégium alapítására és az erdélyi katolikus püspökség visszaállításának munkálataira hívta. Értékes gondolatokat kapott itt *Erdély története* c. munkájának megírásához. A kolozsvári szeminárium számára a dominikusok régi kolostorát szemelte ki, hol akkor még az unitáriusoknak iskolájuk volt. Két nagy jelentőségű iratot készített Kolozsvárott: a) A kolozsvári szeminárium igazgatásának módja, és b) A kolozsvári szeminárium törvényei. (118. és 119. sz.) A jezsuita iskola után érdeklődők ebben a két iratban láthatják meg az oktatás szervezésének megalapozását. További írása is maradtak, melyek közül csak egyet említünk: javaslatát, melyben a románok és moldvaiak számára Brassóban szeminárium felállítását kéri.

A kolozsvári jezsuita iskola olyan sikerrel végzi feladatait, hogy minden erdélyi nemes oda irányítaná gyermekeit oktatásra. Ott ugyanis túl a tanuláson komédiákat, tragédiákat is adnak elő a tanulók, nagy sikerrel, amelyeken az erdélyi fejedelem is megjelenik kíséretével és az összes vezetőikkel. A román püspök is kéri a jezsuitákat, hogy unokáját vennék fel a tanítványaik közé. Fel is veszik.

A római jezsuita dokumentum sorozat hasznos szolgálatot tesz mindazoknak, akik Magyarország történetével foglalkoznak. Sőt a XVI. századi magyar életben való eligazodáshoz nélkülözhetetlenek a gondosan szerkesztett kötetek.

Domokos Pál Péter

Nagy Iván verses naplója a szabadságharc korából. A verseket válogatta és a tanulmányokat írta: Szabó Károly. Balassagyarmat, 1967. Városi Tanács. 72 l.

Nemzeti múltunk forradalmi-szabadságharcos küzdelmeinek egykori résztvevői és krónikásai mindig megkülönböztetett fi-

gyelmünkre, érdeklődésünkre tarthatnak számot. Balassagyarmat szülőtte, a híres történész és genealógus Nagy Iván (1824–1898) verses naplója — amelynek történelmileg legérdekesebb részeit Dr. Szabó Károly válogatásában most, 120 év után nyomtatásban olvashatjuk — az 1848–49-es esztendőket idéző napló- és memoárirodalom belül is sajátos helyet foglal el. Szabó Károly a Bevezetésben kiemeli, hogy Nagy Iván, mindenki mástól eltérően, rendszeresen, folyamatosan szedi verseibe élményeit. Az események előadásában teljességre törekszik, de korántsem krónikása csupán e történelmi időszaknak. A versek tanúsága szerint szenvedélyes harcosa az ügynek, melyért fegyvert fogott, s minden sorát a győzni-akarási elszántsága, az árulás megvetése hatja át. Epikus hitelesség és forradalmi indulatú lírai átélés teszi tartalmilag vonzóvá a Napló lapjait. Tartalmilag — kell mondanunk —, mert a forma, az bizony messze elmarad az állásfoglalások érdeklődést keltő, tiszteletet érdemlő értékei mögött. A verses napló szerzője tisztában volt ezzel, hiszen maga vallotta: „Én érzem, hogy nem születtem poétának, hogy mégis verselni akartam, az ifjúkor nálunk közös hibája.” Vagy — amint ugyancsak e könyvecske Bevezetésében olvassuk — a 322 oldalas, 1850-ben letisztázott munkájáról az volt Nagy Iván véleménye: „Hadd legyenek e rímek a magam mulatságára, míg élek, — emlékek, ha meghalok, kérem őket tűzre vettetni.” Az utókor kegyelele azonban néha kíméletlen kegyelet. Szabó Károly hangsúlyozza ugyan, hogy nem az esztétikai szempont, hanem a dokumentális érték közkinccsé tétele volt e kiadvány vezérlő elve, mégis csak kis részben és csak helyenként érezzük igaznak azt a megállapítását, hogy „külön érték a napló verses mivolta”. Oly gyakran kényszerül az olvasó elnéző mosolyra a megformálás miatt, még a reformkori-szabadságharcos líra másod-harmadrangú költőinek közvetlen ismerője is, hogy inkább Nagy Iván, mintsem kiadója nézetét fogadja el.

A verses napló 45 önálló kis darabjának közlése után ismét Szabó Károly tanulmánya következik *Nagy Iván a szabadságharcban* címmel. Ez jegyzet-apparátus helyett is szolgál, mégis több annál, éppen ezért úgy tűnik, talán egy egységes tanulmány keretében lehetett volna vonni a Bevezetéssel. Sok érdekes meglátása közül az irodalom számára különösen azok figyelemreméltók, amelyekben Nagy Ivánnak a Petőfiével rokon világnézetét (példa erre sok egyéb mellett a *Szabadság* c. óda), Arany, illetve Vörösmarty legradikálisabb szabadságharcos költeményeivel való eszmei kapcsolatát (vö. az *Április 14.* című naplóvers, vagy a Vörösmarty Görgey-ellenes versénél 13 nappal később,

ugyancsak bujdosásban keletkezett és ugyan-
csak *Atok* címet viselő 36 soros költeménye)
bizonyítja. És méltán hívja fel a figyelmet
a világios fegyverletétel előtti utolsó napokat
felidéző naplóversekre, amelyek e tragikus
időszak atmoszféráját a közvetlen átélés
hitelességével érzékeltetik.

Tamás Anna

L. Kiss Ibolya: Az asszony tragédiája.
Bratislava, 1966. Tatran. 101 l.

Madách Imre feleségének, Fráter Erzsé-
betnek irodalomtörténeti jelentőségét, *Az em-
ber tragédiája* keletkezésében betöltött szere-
pét számos Madách-tanulmány kutatta,
többnyire oly mértékben, ahogyan ezt a
Tragédia magyarázata megkívánta. Magának
Fráter Erzsébetnek azonban minden Madách-
ról szóló elemzésben másodrendű szerepet
juttatott. Összinté szó és bátor állásfoglalás
az asszony alakjával kapcsolatosan kevés
hangzott el. Talán azért, mert egyéniségének
hatása bármily erős volt is, szerepe mégis
eltörpült a Tragédia alkotójának életsorsa
mellett.

Mivel Fráter Erzsébet alakját egyszerűbb
volt szimplifikálni, mintsem reális megvilá-
gításba állítani, a Madách-kutatók zöme —
minél közelebb volt időben témájához,
annál inkább — elfogadta a Madách-család
közlései nyomán azt az állítást, mely szerint
Fráter Erzsébet méltatlan volt férjéhez s
már együttélésük idején is többször meg-
csalta. Legerőteljesebben a költő anyja
(Majthényi Anna) és fia (Madách Aladár)
hangoztatta ebbeli véleményét.

Annál figyelemre méltóbb L. Kiss Ibolya
kötete, amely — talán éppen mert asszonyi
szemmel nézi a kérdést —, több mint száz
év megmerevedett irodalomtörténeti köz-
felfogásával szembeállva, új szempontok
szerint törekszik igazságot szolgáltatni e
korántsem másodrendű problémában. Célja
nem Fráter Erzsébet rosszul értelmezett
„igazolása”, vagy pusztá szenzációhajszolás,
hanem kései, de hiteles tanúk megszólal-
tatása annak érdekében, hogy a lehetőségig
tisztázza irodalmunk egyik nagy hatású műsá-
jának élettragédiáját. Felkereste a még élő
rokonokat, leszármazottakat, köztük olyano-
kat is, akik gyermekkorukban látták Fráter
Erzsébetet. Az utolsó dokumentum 1955-ben
kelteződött.

A visszaemlékezések és féltve őrzött le-
velek nyomán L. Kiss Ibolya meggyőző
eredményre jut: Fráter Erzsébet fokozatosan
támadó, alattomosan elhatalmasodó elmebaj
áldozata lett. Elfogadhatóan bizonyítja,
hogy Madách raboskodásának végzetes hó-
napjai (amelyekben Erzsébet harmadik gyer-

mekét várva, teljesen magárahagyatottan,
súlyos anyagi gondok közt, kiskorú gyerme-
keivel együtt nyomorgott és betegeskedett
a gazdag anyós szomszédságában), egy
életre kihatóan megviselték idegrendszerét.
Az irodalomtörténészek által különféleképp
megítélt levelein keresztül tulajdonképpen
a mániás-depressziós elmezavar jelentkezett
nála.

Igen erős bizonyíték a szerző érvelése
mellett az a tény, hogy bizonyos mérvű
terheltség már az első két Madách-gyerme-
kben is volt, a harmadik pedig hosszú évtize-
dekig élt a lipótmezei elmegyógyintézetben
s ott is halt meg. (Vö. Zsákó István: *Magyar
kiválóságok és családtagjaik elmebajainak
története*. CommBMMH 1965. 38—39. sz.
43—67.) A Madách-kutatók közül Balogh
Károly állította először minden orvosi szak-
vélemény közlése nélkül, hogy Fráter Er-
zsébet őrült volt. Véleményünk szerint he-
lyesen hangsúlyozza L. Kiss Ibolya, hogy
a különböző írói és szakorvosi vélemények
nem azért tanúskodnak Erzsébet őrültsége mel-
lett, mert groteszk magatartására ezt érezték
találó kifejezésnek, hanem mert ez az igazság.

Bár a kötet nem irodalomtörténeti szak-
könyv, legkevésbé sikerült részének mégis
azt a szakszerűlten egybevetést érezzük, ahol
a szerző Fráter Erzsébet mentalitásának
kóros tüneteit veti egybe különféle
orvosi szakmunkákból vett idézetekkel. Ösz-
szegezésül elmondhatjuk, hogy L. Kiss
Ibolya könyvét, — ha nem is fogadják el
teljesen —, de nem is mellőzhetik majd
a Madách-kutatók a jövőben.

Schêda Mária

**Bányai Kornél: Vasénekű testvéreim. Válogatott
versek. 1916—1934. Bevezette és válogatta:
Mátyás Ferenc. Bp. 1967. Magvető K. 285 l.**

Korunk egyik feladata a jogtalanul és
értelmetlenül elfelejtett arcok felidézése;
eltemetett költők, írók ébresztése, hiszen
a magyar irodalomnak is megvoltak a maga
mostoha gyermekei és áldozatai. Biztos ké-
zel kell kiemelni az értéket a sok irodalmi
lim-lom közül; olyan értékeket, amiknek
fénye a vastag porrétegen is átsüt. Ilyen meg-
késített ébresztés a 33 éve halott Bányai
Kornél is. Megkésített különösen azért, mert
forradalmi hagyományaink sorait gazdagítja
feledésből kiemelt életműve. Mátyás Ferenc,
aki a kötetet sajtó alá válogatta, nem köny-
nyű feladatot vállalt. Olyan életművet kel-
lett áttekinteni, amely nehezen hozzáférhető
kötetekben maradt meg. Az a kevés vers-
kötet, amely Bányai Kornél műveiből nap-
világot látott (*Bűzák születése és halála*,

Örök arc, Közelebb a földhöz), nem ért meg újabb kiadást, csak gyűjtőknél, régi barátoknál lehet megtalálni őket. Még az Országos Széchényi Könyvtárban is csak az *Örök arc* van meg! A *halál zsoldárjai* című, kéziratban maradt kötete mellett kéziratban kellett felkutatni az életmű tetemes részét is. Emellett lapokban, folyóiratokban keresni a megbújó verseket, elsősorban a Nyugatban, mert Osvát felfedeztette, a Nyugat második vonalának egyik legjobbjika volt a költő.

Feltétlen el kellett ezeket mondani előjáróban ahhoz, hogy az eredményt, a válogatott versek kötetét mérlegelhessük. A kötet tekintélyes anyagot tartalmaz, aminek beosztása részben követi az eredeti köteteket. Nagy hiba azonban éppen az, hogy ezt a bevezetőben nem jelzi világosan. Így a kötet elejére a kötetben meg nem jelent korai versek kerültek Igék az éjszakában címen. Feltétlen jelezni kellett volna valahol, jegyzetben, hogy nem korábbi kötettel azonos, annál is inkább, mert a következő fejezet-címek (Búzák születése és halála, Örök arc, Közelebb a földhöz) megegyeznek a megjelent kötetek címével, ha tartalmuk nem is, különösen nem az utolsó rész, amely kötetként 1930-ban jelent meg, de itt a költő 1934-ig, haláláig írt verseit (pontosabban azok egy részét) is tartalmazza. Természetesen nem lehetne kifogásolni a beosztást akkor, ha mint válogatás, egyáltalán nem figyel a kötetek sorára, nem tartja meg címüket. Így azonban ez a megoldás felemás és félrevezető.

Ez azonban csak szerkesztési hiba, aminél sokkal nagyobb az érdem: egy jelentős kötetben bizonyítja, hogy Bányai Kornél méltatlanul felejtették el. Igaz, emlékeztek róla néha (Hajnal Anna, Félja Géza többször), de életműve szinte hozzáférhetetlen maradt.

Bányai Kornél az Ady-utáni nemzedék avantgardista, nagylélegzetű versekkel jelentkező tagja, mégsem folytatója semmi hagyománynak, ha sorain gyakran érezni is — különösen eleinte — az Ady hatást. Ez azonban megmarad egy-egy adys képnél, jelzőnél, szöfűzésnél — többre nem terjed. Sajátságos, egyéni hangú költészetét egyik kortársával sem rokoníthatjuk. Szokatlan hangú költő: nehéz, veretes sorai súlyos tartalmakat hömpölyögtetnek. Igés forradalmi költészet, egyesülve végtelen, erős természet-központosággal, természet és termékenység mítosszal. Gazdag, mint forrása, a természet, de olyan burjánzó is. Nem első olvasásra emésztető költészet; nem a népszerűséget keresi. Aki azonban türelmesen olvassa képgazdag termését, megcsodálja szokatlan hangú, formájú tehetségét, gazdagságát tartalomban és formában egyaránt. Gazdagság és monotonia — ellentmondásának tűnik. Bányai Kornélnál azon-

ban a bőség, a fékezhetetlen költői kép- és ritmusteremtő erő jele, ami sokszor egyhangúnak tűnik. Utolsó kötetében és későbbi verseiben már visszafogottabb, egyszerűbb lett, de költészete ezáltal nem lett szegényebb, csak csiszoltabb, érettebb, tömörebb. A korábban a természettel teljesen azonosuló szubjektum itt már néha megmutatkozik, bár költészetére mindvégig az azonosulás, nem pedig az elkülönülés a jellemző. Egyéni élményei nem az én, hanem az egész nagy életérzésében oldódnak fel; a termékenység himnuszai tulajdonképpen szerelmes versek, az ember erejét csodáló versei forradalmi optimizmusát tükrözik, elmúlás és halál-versei pedig az örök körforgás és újjáteremtődés felé mutatnak.

Egészen fiatalon, hadifogolyként ismerkedik meg a korábban Ady verseken nevelkedett diák-katona a forradalommal. Lelkes agitátora maradt haláláig. Az orosz forradalom lendülete, a magyar proletariátus forradalma olyan erőt ad indulásához, amit az ellenforradalom ember- és emberségpusztító kora sem bír soha teljesen lerombolni benne. A földhöz menekül, elszigeteltségében a föld közelségéből merít erőt. Halála és elfeledettsége szinte sorsának szimbóluma; költészetének, életének, korának ellentmondásait, reménykedését és kiútatlanságát hordozza. Belesimul a kozmikus elmúlásba, amit egész költészetével is előkészített. Magányos volt életében és magányos maradt eltemettségében, halála után is.

Mátyás Ferenc lírai, lelkes hangú bevezetője arra vall, hogy szívügye volt a kötet közzéadása. Érdemes lenne a prózai írások közül is kiemelni a méltatlanul elfeledetteket. Kár, hogy a kötet címét nem a legserencsésebben választotta meg; sokkal vonzóbb, költőibb, kifejezőbb kötetcímek kínálkoztak a versanyagból.

Sinka Erzsébet

Radnóti Miklós. Bibliográfia. Összeállította részben Batári Gyula gyűjtése [alapján] Vasvári István. Bevezető: Sós Endre. Bp. 1966. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 151 l. 8 t. (Írói arcképvázlatok 6.)

Írói bibliográfiánk száma, hogy — hogy nem, csekély. Örömmel kell tehát minden újabb, életművet bemutató, regisztráló vállalkozást fogadnunk. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igen fontos feladatot teljesít *Írói arcképvázlatok* című sorozatával, melynek jellegzetes füzetei, kötetei mintaszerű kiállításban és gondos tipográfiával egyre sürűbben hagyják el a sajtót. Sós Endre személyes emlékekkel teli, szép bevezetője után a bibliográfiai anyag három részre

tagolódik. Az első Radnóti műveit és a róluk szóló irodalmat tartalmazza.

Életében 9 kötete jelent meg s róluk 115 ismertetést és recenziót regisztrál a bibliográfia; míg a felszabadulás óta 15 mű (összes versek és válogatások) két kiadásváltozattal látott napvilágot, ezekről viszont mindössze 18 ismertetést írtak. Versei életében 12 féle antológiában, versgyűjteményben, almanachban találhatók; a felszabadulás óta pedig 43 féle hasonló kiadványban. Három hangplemezen 17 verse szólal meg előadóművészek tolmácsolásában. Kiadott megzenésített verseinek száma nyolc. Műfordításkötetei, műfordításai, regényfordításai, átdolgozásai 20 bibliográfiai téltel tesznek ki s a rájuk vonatkozó irodalom 11-et. Prózájából az *Ikek hava* (és annak két újrakiadása) 21 ismertetést eredményezett. Kaffka Margitról írott disszertációjával a kortársak 17 esetben foglalkoztak. Novellái, publicisztikája, könyvismertetései, kritikái és egyéb munkássága 106 téltel jelent a bibliográfus leltárában.

A második rész a *Radnóti-ról írott művek*, tanulmányok, megemlékezések, cikkek és versek számbavétele. A kiadvány szerkesztője a legerősebb szelekciót nyilván itt alkalmazta, hiszen napilapot alig találunk a felsorolásban. Az egyes csoportokon belül időrendbe sorolt tételek száma (ha jól olvastuk) 356! A rövid életrajzi kronológia is ebben a részben kapott helyet. Végül Emléktábla címmel a Radnóti emlékének szentelt megnyilvánulások, a róla elnevezett intézmények, utcák felsorolása következik. Ez a rész meglehetősen hiányos, például mindössze a szülőház emléktábláját ismeri.

A harmadik rész *verseinek idegen nyelvű fordításait* veszi számba, Demeter Tibor avatott összeállításában. Figyelemre méltó, hogy noha csak 1946-ban jelent meg első idegenre fordított verse s 1966-ig cseh, horvát és két olasz kiadásban látott önálló kötete napvilágot, mégis 107 versét 11 nyelvre összesen 223 alkalommal fordították.

A kötetet képanyag egészíti ki, mely 7 címlap-, 2 kézirathasonmást és 10 fotót tartalmaz (nem következőes időrendben).

Válogató bibliográfiával kapcsolatosan tartalmi kérdések felvetése nem helyénvaló, ezért ettől eltekintünk, legfeljebb fájjaljuk, hogy nem a teljesség igényével készült. Pedig a bevezető nem kisebb célt tűzött maga elé, mint „Radnóti életművének tanulmányozását és a Radnóti kutatás elmélyítését” (35. l.). Majd a továbbiakban „Radnóti életének és alkotásainak tudományos bűvárai”-ra utal (36. l.). Az ő igényeiket is jobban szolgálta volna egy teljességre törekvő irodalomjegyzék, mint a versek utánközléseinek oldalakra menő felsorolása.

Szólnunk kell a kötet tagolásáról, tipográfiájáról is. A Demeter-részt kivéve a bib-

liográfia, sajnos, kissé nehezen áttekinthető, néhol következetlen szerkesztésű, tipográfiája sokszor megtévesztő és nagymértékben helypazarló. Azt a törekvést viszont, hogy az egyes részekben belül az adatokat időrendben közli, üdvözljük és kövendőnek tartjuk. Véleményünk szerint a bibliográfiát szerencsésen egészítette volna ki egy tételszámokra utaló névmutató, valamint a feldolgozott folyóiratok, napilapok címjegyzéke. Ilyen igényű összeállításoknál elengedhetetlen az anyaggyűjtés lezárása naptári időpontjának a feltüntetése is. Ha igazán a „tudományos bűvárok” érdekeit akarjuk szolgálni!

Reguli Ernő

Fábry Zoltán: Valóságirodalom. Cikkgyűjtemény a Korunk anyagából (1926–39). Bratislava, 1967. Tatran. 320 l.

Eljött az ideje a két világháború közti haladó, baloldali kritikai irodalom filológiai feltárásának. Egymás után jelennek meg a korszak publicisztikáját feldolgozó gyűjteményes kötetek. (Gaál Gábor: *Válogatott írások I–II.* Szemlér Ferenc: *A költészet értelme*, Komlós Aladár: *Tárgul irodalom* stb.) Ebbe a sorba illeszkedik bele Fábry Zoltán kötete, a Valóságirodalom is.

Ez a kötet lényegében nem módosítja a korábbi művek alapján kialakult Fábry-képet, inkább teljesebbé teszi, mintegy újra igazolva egy magatartás tisztaságát, szépségét, értékét. Voltaképpen recenziók gyűjteménye ez a könyv a német nyelven megjelent művekről, elsősorban a nálunk kevésbé ismert Neue Sachlichkeit íróiról. A német irodalomra vonatkozó részek mellett a magyar irodalommal keveset foglalkozik, mindössze a kialakuló szocialista irodalom néhány alkotójáról ír, róluk is inkább utalásszerűen mint az európai szocialista irodalom hazai képviselőiről. (Gergely Sándor, Illés Béla, Karikás Frigyes.) Egyedül Gergely Sándor *Szu* című regényét tárgyalja részletesebben, „az elsikkasztott osztályi vádkönyvét” látja benne, amely leleplezi a szociáldemokrácia álszocializmusát.

Fábry antifasiszta írásaiban a legnagyobb hatású. Értéktételének legfőbb kritériuma az igazság, a valóság. Írásainak heve a mai olvasót is elragadja, már alig-alig gondolunk recenzióra, a sorok mögött Fábry Zoltánt érezzük, a humanistát, aki az értelem, az igazság nevében tiltakozik az új barbárság ellen. Itt válik tetszőnyve vádkönyvvé is mindazok felé, akik felelősek, akik túrték, akik nem hitték a fenyegető veszély bekövetkezését. A teljes vállalást követeli az íróktól, a konzekvencialevonást az „utolsó következőségig”, mert „ha a proletárvalóság nem doku-

mentálódik teljes tisztasággal mint szemnyitó forradalmi valóság, akkor nincs... értelme közvetítésének." Ezért teszi az értékelés mértékévé, hogy mennyire és hogyan tükröződik az osztályöntudat, mennyire látja világosan az író az osztályviszonyokat.

Mindig a „korparancs” szellemében, az átélte háború nyomasztó emlékeinek terhével, az „örzök vigyázatok...” ihletében ír. Gyakori dicsőítő szava: tetteknyv, vádirat, kordokumentum. Az igazságtalanságokat, embertelenségeket leleplező művekről írt véleményét így summázzhatnánk, „regény-nél több, mert maga az élet... és ez a több dönti el minden mai irodalmi munka értelmét és értékét.” (1929.) A fasizmus veszélye lelkiismereti parancsá tette a zólai mondat ihletét: „Nem akarok hallgatni, mert nem akarok bűnrészes lenni!”

Igy végül az igazi tetteknyvvé Fábry műve válik.

Ezért több ez a könyv recenziók gyűjteményénél.

Szabó Zoltán

Illés Béla: Lövészárokban... Válogatott cikkek, publicisztikai írások, karcolatok. 1916–1966. Válogatta és szerkesztette: Jászberényi József. Bp. 1967. Szépirodalmi K. 599 l.

Illés Bélát, mint ahogy erre ő maga is rámutat, az olvasóközönség elsősorban mint szépirot, *A Kárpáti rapszódia*, a *Fegyvert, vitézt énekek*, a *Honfoglalás* stb. íróját ismerte meg és tartja számon. Pedig ő újságírói, publicisztikai tevékenységét egész életében legalább olyan fontosnak tartotta. Érthető is ez, hiszen éppen ez a kötet bizonyítja, hogy cikkei nem a véletlenül adódó aktualitások szüleményei, hanem mintegy tudatos koncepcióba: ideológiai és politikai eszmék, célkitűzések, a kommunizmus győzelméért folyó harc szolgálatába sorolhatók. A fejezetcímek (*Inasévek*, — *A Téli palota elfoglalásától Gagarin űrröpüléséig*, — *Történelmi lecke*, — *A napot nem lehet megállítani*, — *Hőseinkre, harcainkra emlékezünk*, — *Egyéb cikkek* — *karcolatok*) csak részben tükrözik ezt az eszmeiséget, hiszen ezek a cikkek egyúttal magának az írónak az életét, szemléletének, érzelmi eszmei fejlődésének útját is mutatják. „Mikor első írásaimat írtam — olvassuk az előszóban —, még igen messze voltam attól, hogy szocialista legyek, és ezért akkori írásaim ma nemcsak a szerkesztők és íróársak számára idegenek, de rám is megdöbbentően hatnak.”

Valóban, ha az *Inasévek* c. ciklus első tanulmányait nézzük, inkább radikális humanista polgárt, mint meggyőződéses szocialistát érzünk még bennük. Kijelenti

például, hogy „A politika az önzés tudománya, az elvek és programok az önzés formái csupán, és kielégülésének eszközei.” Majd néhány sorral lejjebb: „Az egyirányú érdekek és önzések összetevéséből osztályok keletkeznek”... Persze részben csak egyéni szóhasználatról és értelmezésről van itt szó, de kétségtelen, hogy a két év múlva, 1918-ban írt, *A szellemi munkások és a szocializmus* c. nagyobb cikkében már egyértelműen a marxista szemlélet szemszögéből vizsgálódik, érvel és foglal állást. Nincs ugyan itt helyünk arra, hogy cikkeit vizsgálva nyomomon kövessük Illés Bélát publicisztikai fejlődésének útján, de bátran el is tekinthetünk ettől, mert ezzel lényegében be is fejeződik Illés Béla publicisztikai tevékenységének ez az erősen filozófikus, esszézerű jellege. A *Spartacus életé*-ben már érezhető a későbbi Illés-cikkek elbeszélőbb, majd mindinkább anekdotikusabb sajátossága. Van ebben az anekdotikusságban valami biztonságosság és tanító-, nevelőszándék. Anekdotái példázatszerűek. Az *erdő rémmeséiben* pl. arról ír, hogyan rövidítik meg a kapitalisták a munkásokat. Az alávaló családok több esetét vázolja, majd következik a példázat. Így kezdi: „Minden kiszínezés, minden magyarázat nélkül leírom Csanda Ferenc éhen halt polinai munkás temetését”... Föltétlen hatásos módszer ez, ha később gyakran szinte már szépirodalmi jellegű anekdotizmussá válik is. (*Szása, Anna Kovalszkája, Budenka professzor Davidovkában* stb.)

Említettem, hogy Illés Béla az előszóban igyekszik éles különbséget tenni szépirodalmi és publicisztikai írásai között. Elméletileg helytállóan is érezzük ezt a különbségtételt, a kötet azonban, mint láttuk arra mutat, hogy gyakorlatában gyakran elmosódnak a határok. Példái, anekdotái nemegyszer annyira szépirodalmivá teszik publicisztikai írásait, hogy novellának is tekinthetjük. (*Szása, Karácsony Urivban, Találkozás, A szabadság jezsuitái* stb.) Az a tény, hogy ezeket az író ide, ebbe a kötetbe is besorolta (ui. többel találkoztunk már novellái között is), arra mutat, hogy ő maga sem tart szigorú határokat.

A gyűjtemény dokumentum értéke kétségtelen, de itt valamit mégis szóvá kell tennünk. Aki végigolvassa, vagy akár csak átlapozza ezt a kötetet, meglepődve tapasztalhatja, hogy Sztálinnak még a neve sem fordul elő a „sztálini korszakból” származó cikkekben sem. Még olyan esetekben sincs szó Sztálinról, mint pl. a *Lenin elvtárs ravalánál* (1924), a *moszkvai ütközet* (1951) vagy a *Békeszerződés*. Természetesen elképzelhetetlen, hogy az eredeti formában is így lenne. A kiadó ragaszkodott volna ilyen értelmű átdolgozáshoz? Vagy az író? Mindenképp kár volt, mert ez sokat elvehet a

történelmi hiteléből. S ha már így döntöttek, legalább az előszóban meg kellett volna említeni, s megfelelően indokolni.

Seres József

Turczel Lajos: Két kor mezsgyéjén. Bratislava, 1967. Tatran. 311 l.

Turczel Lajos könyve első komoly kísérlet arra, hogy monografikusan dolgozza fel a csehszlovákiai magyar irodalom 1918–1938 közötti időszakának *feltételeit és problémáit*. Tehát azt a közeget, amelyben kialakulhatott az ottani magyar irodalom. Ennek következtében a hangsúly inkább a társadalmi, politikai, szociális, kulturális, s csak ezek jegyében az irodalmi kérdésekre esik. Kötetének néhány fejezete, e fejezetek jellege több vonatkozásban közelebb áll az időközben megjelent jugoszláviai Rehák László *A kisebbségek Jugoszláviában* című könyve problematikájához, mint az ugyancsak időközben megjelent Csanda Sándor kötetéhez, az *Első nemzedékhez*; ezzel mindössze a kötet célkitűzésének tendenciáit kívánjuk jelezni, semmint — akár futólagos — összehasonlítást tenni a párhuzamként idézett könyvekkel.

Megérték a külső és belső feltételek — a politikaiak, s a tudományosak is arra, hogy ilyen jellegű könyv napvilágot láthasson. Turczel Lajos — imponáló tárgyismerettel és kellő erkölcsi bátorsággal — tükröt tart korunk elé. Könyvének tárgyilagos hangja használ — visszahatva — a módszernek, s a tematikát is a kellő mederben tartja. Tény, megannyi tény; szembesítés, viszonyítás újra és újra. Nem az egyéni látás prizmáján torzulók a könyv tárgyául szolgáló évtizedek. Ennek hátterétől szolgál: a nagy igényű, nagy lélegzetű műnek inkább fele, semmint egyharmada jegyzet, amely önmagában véve is ígéretes monográfia kereteit rejtí magában. Alkalmasat arra, hogy egy más alkalommal a szerző — eme gazdag anyagra építve — folytassa a megkezdett munkát — a szintézisig.

A csehszlovákiai magyarság kulturális életének első két évtizedét foglalja össze Turczel Lajos — egy új berendezkedésű államban. Úgy véljük: ennek fokozottabb hangsúlyozása nem ártott volna, vagyis az, hogy ugyanabban a történelmi periódusban két-

féle állam létezett egymás mellett: egy polgári demokratikus Csehszlovákia, és egy félféudális Magyarország. Ez esetben az ellentétet hangsúlyozása sajátos eredményhez vezetne: fejlődésében mutatná be a két ország történetét, azt, hogy a második világháború végén azután — együtt léptek át egy új rendbe. Fábry Zoltán és Balogh Edgár — több ízben — élesebben és plasztikusabban vetették fel e kérdést.

A könyv hét fejezete átfogja a szóban forgó két évtized kulturális életét. Amikor köszönettel nyugtázzuk Turczel Lajos hatalmas vállalkozását — hiányoljuk az „irodalmibb” kitekintést, legalábbis annak jelzését. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a szerző fúgaszerűen felépített — könyveken át vezethető — tematikai rendszere erre fel is hívja a figyelmet. Az *Írások mérleg* n, valamint az *Írás és szolgálat* után joggal várható a szintézis igénye, annak jelentkezése. De mintha az *alapkérdések* mellett elsikkadt volna pl. az irányzatok, irodalmi izmusok stb. csiráinak sejtetése. Úgy látjuk: a célkitűzésnek megfelelő belső tagolás, a könyv ökonomikus felépítése kissé merev sémákhoz ragaszkodik. A kellemőbb mozgékonyabb többet használt volna a kötetnek. Ez a mozgékony irodalmi „szférákban” is inkább láthatóvá tenné azokat a hajszálcsoveket, amelyek keresztl. pl. a magyar progresszió fel tudta venni a kapcsolatot a csehszlovákiai magyar irodalommal. Ez esetben az amúgy is sokszorosán rétegződött problémamások — amelyek Turczel Lajos bemutat — még tovább finomodtak volna; élesedtek is volna egyes kérdések, míg így belemosódtak egyetlen hatalmas történelmi folyamatba.

A kép azonban, mit Turczel Lajos ad: így is éles, rádöbentő. Méltó folytatása a korábbi években elindított — még gyérnek mondható — munkálatoknak, amelyek a csehszlovák és magyar kulturális és irodalmi kapcsolatok vizsgálatára irányultak. E művek sorában Turczel Lajos könyve *alapműnek* minősíthető, amely útmutatást ad a további hasonló munkákhoz; mint forráshoz lehet e műhöz nyúlni. Részletkérdésekben lehet majd vitázni, de az alapvetés kézen áll, s annak érdeme Turczel Lajosé. Felkészültsége, eddigi munkái feljogosítanak arra, hogy tőle várjuk e mű szerves folytatását, a szintézist is.

Kovács Győző

Juhász Géza

(1894–1968)

A magyar irodalomtörténetírásnak különös, egyéni patinájú művelője távozott el sorainkból. Pályája kezdetén verseskötetet adott ki sógorával, *Gulyás Pállal* („Testvérgályák”, 1923), később is jelent meg önálló versfüzete, és szinte a halálát megelőző hónapokig írt költeményeket. Az a különös lelkeség, amely meg-megújulóan a verses önkifejezés felé ösztönözte, ott dolgozott az irodalomtörténetésben is, és megérezték mindazok, akik személyes kapcsolatba kerültek vele. Akik csak öregkorában ismerték, azok nem ismerték igazán. Az egyéniségnek volt valami varázsa, ami írásaiba olvadva valami megfoghatatlan többletet képezett. Különös, friss pezsgés és lendület volt ebben az egyéniségben; benne volt az elavult sablonok szuverén eldobása, egyfajta naiv, szinte gyermeki hódolat az irodalom és az írók iránt, valami kifinomult szépségérzék, amely a művészi alkotásokban a rejtettet, az addig észre nem vettet kereste és élvezte, s amit így megtalált, azt a nyelvi kifejezésnek páratlanul közvetlen, szellemes művészetével tudta előszóban vagy írásban továbbadni. Mindenkinék, aki a katedrán vagy baráti társaságban hallgatta, van emléke egy-egy olyan pillanatról, amelyben megcsapta őt ennek a mozgékony szellemnek intuitív felvillanása.

Ahogy a húszas években Debrecen közéletében megjelent, ahogy 1945 őszén az egyetemre bekerült, környezete valami erjesztő, kezdeményező kisugárzást érzett belőle. Szervezni, a szellemeket megmozgatni különösen fiatalabb éveinek volt passziója. Füzetsorozatot szervez az élő magyar irodalomról, nagy része van a debreceni Ady-Társaság megalapításában, amelynek egyideig ügyvezető elnöke, majd elnöke, a felszabadulás után szerkeszti első irodalmi folyóiratunkat (Magyarok), majd az újjáalakult Magyar Irodalomtörténeti Társaság egyik alelnöke.

Működésének javarésze, egybehangzóan az Ady-Társaság célkitűzésével, a felszabadulás előtt csaknem kizárólag a kortárs-irodalomra koncentrálódik, vagy pedig olyan szemléldésekre, amelyek a magyar irodalom egészét érintik („Bevezetés az új magyar irodalomba”, 1928). Kisebbségi cikkeit főként ilyen címetek olvashatunk: „Európai irodalom és magyarság”, „A magyar irodalom regénye”, „Irodalmunk nyugati szemmel” stb. A nagyszámú tanulmányának a maga idejében fontos irodalompolitikai szerepe volt Debrecen és jelképesen az ország szellemi harcaiban. Élő irodalom, hivatalos irodalompolitika és irodalomtörténetírás nagy megosztottságának évtizedeiben Juhász tanulmányai jelentős mozzanatai a harcnak az új, nyugatos magyar irodalom’ főként Ady és Móricz elismertetéséért, a magyar kulturális köztudatba való beemeléséért, eszmei és művészi vívmányaik továbbviteléért. Mondani sem kell, hogy nem pusztán eszmei harcokról volt szó: társadalmi harc volt ez mindvégig, egy vidéki városnak az országánál még kedvezőtlenebb légkörében. Harcainak ez a rugója, s a harmincas évek megsűrűsödő reformszellemé vitte közel személyes kapcsolatok formájában is a népi írókhoz, akikről az első összefoglalást adta, ma is tanulságos kötetcskéjében („Népi írók”, 1943).

Ez időbeli irodalomtörténeti működésének fő műfaja az esszé, a félig belletrisztikus jellegű tanulmány; ezeknek több változatát művelte: írt néhány oldalas elmefuttatást, emlékeztést, több portrét (Móriczról, Babitsról, Eötvösről); önálló, átfogóbb anyagot tárgyaló kötetei is valójában esszé-füzérek. Külön említést érdemel egy szintetikus vállalkozása: „A magyar szellem vándorútja” (1938, megérte a második kiadást is 1942-ben), — élményszerű panoráma a magyar irodalom egész fejlődésmenetéről. Alkotójára vall, hogy a középiskolai tanítási gyakorlatból nőtt ki, és első változatát napilap közölte cikksorozatban. Minimális filológiai alapon, a modern stílustörténeti és lélektani szemléletet is érvényesítve állítja be valamennyi nevesebb írókat egy magateremtette szintézis kereteibe. — Irodalomtörténeti működése már 1945 előtt részesült nyilvános elismerésben: a harmincas évek elején feltűnik az Erdélyi Helikon ismeretes pályázatán (amelyen Szerb Antal megelőzi), később Babitsék Baumgarten-díjban részesítik.

Egyetemi tanár korában, a negyvenes évek legvégén kapja a MTA-tól azt a feladatot, hogy rendezze sajtó alá Csokonai összes műveinek kritikai kiadását. Két évtizeden át ez lesz életének célja és tartalma, s ez a megbízás veti rá tragikus árnyékát élete utolsó éveire. Halála előtt a kórházi ágyon még a Csokonai-versek kronológiáját diktálta, mégis úgy kellett eltávoznia, hogy a nagy műből mindössze néhány forgács jutott a nyilvánosság elé („Csokonai ismeretlen fordításai”, ItK 1953, „Csokonai Rozáliája”, It 1953, „Csokonai zsengei”, It 1955, „Csokonai verselése”, *Studia Litteraria* 1963, „Csokonai dunántúli klasszicizmusa”, *Alföld* 1963, „Csokonai forradalmi kátéja”, *Alföld* 1965, „Az első magyar mű-népdal”, *Alföld* 1967). A kevés látható eredmény mögött hősies küzdelem és jelentékeny, kéziratban maradt feldolgozás áll: a kiadás egyes kötetének csaknem kész jegyzetapparátusa és egy Csokonai-monográfia első, kidolgozott része. A munkának megvolt a személyi nehézsége: az addig nagy távlatokban, inkább élményszerűen dolgozó esszéíró egyszerre szétágazó filológiai feladatok megoldása elé került, — tárgyilag pedig a Csokonai-hagyaték tele van egyedi rejtélyekkel. *Juhász Géza* nemcsak napvilágra hozta ezeket a rejtélyeket, hanem egyrészüket sikerült is tisztázni. Részlettanulmányaiból és hagyatékából kiviláglik, hogy nagyobb távlatban is ritka alaposágú filológussá képezte ki magát, aki bámulatos tájékozottsággal igazodott el a nyelvi és verselési adalékok útvesztőjében. Ő azonban kezdettől fogva többet akart a filológiai pepecselésnél, és a hibátlan szövegkiadásnál. Ő meg akarta fejteni Csokonai egyéniségét, tisztázni akarta írói alkatát, eszméi és ideológiái arculatát. Mint az effajta nagy rajongók, ő is kialakított magában egy Csokonai-képet, amelyhez makacsul ragaszkodott, véde a kritikák és kételtek ellenében. Konceptiójának egyes elemeit a kívülálló túlideologizáltnak, a színezést helyenként túlfokozottnak érzi, — a végleges ítéletet majd a további kutatás fogja meghozni.

Az élő embert magát elvesztettük. Irodalmi alkotásai és emlékeink csak múltó csillámát tudják megörizni az emberi és tudós egyéniség eleven varázsanak. Öröksége ott él tanulmányaiban és hatalmas kézíratos hagyatékában. Ennek gondozása és továbbfejlesztése az utódok és tanítványok feladata, és erkölcsi kötelessége a magyar irodalomtudománynak.

Barta János

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság nyíregyházi vándorgyűléséről

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1968. október 18–19–20-án, Krúdy Gyula születésének 90. és a Nyugat megindulásának 60. évfordulója alkalmából Nyíregyházán tartott vándorgyűlést. Az első napi előadássorozatot a Társaság elnöke, *Komlós Aladár* nyitotta meg, Krúdy megítélésének változásait és problematikusságát vizsgálva. Az írók jellegét líraiságuk, zeneiségük hangsúlyozásával és Krúdy hőstípusainak meghatározásával érzékeltette. Mint mondta, Reviczky az álom-lírárt, Krúdy az álom-regényt teremtette meg irodalmunkban. Helyét irodalmunk fejlődésében a nyugatos új irodalom harcosai között jelölte ki, minthogy írásművészetét a szubjektívizmus, az álmodozás, a merész asszociációk föltszabadítása jegyében fogant. Ezután *Szabó Ede* olvasta fel esszéjét a sokarcú Krúdyról, „Szerepjátás és szenvedés” címmel. Krúdy világának meghökkentő eredetiségét, fájdalmas meg hasonlottságát azzal magyarázta: gyöngéd érzelmessége mögött szenvedély izzik. Biedermeier édeskességét, modorosságát eltűlozták eddig. Krúdy művei tele vannak disszonanciával, nem mindent szépít meg. Egy központi kérdésre keres választ mindenütt: mit tegyünk? Az érett Krúdy-műben *Szabó Ede* három réteget választ szét: az idilli érzelmek, romantikusság, líra rétegét, a dezillúzió, kritika, ironia, cinizmus rétegét, vagyis a burkolt epikát és végül a démonit: a szenvedés, a pusztulás drámáját. A három réteg stílisis megfelelői: a meghatott finomság, gyengédség, gordonkahang, az ideges szaggatottság pongyola szofizmákkal s harmadiknak a ditzirambus, szürrealista metaforazuhogás, dadogás. Az irodalomtörténész feladata a szerepjátás rejtekezésben magáravett sokféle arc mögött a szenvedő, az igazi Krúdyt megkeresni. *Katona Béla* Krúdy és az 1918/19-es forradalmak kapcsolatát vizsgálva arra hívta fel a figyelmet, hogy a publicisztika Krúdy életművében nem melléktermék, s hogy Krúdy társadalmi haladásához való viszonyának értékelése nem lehet helyes, ha nem fejlődésükben vizsgáljuk nézeteit, hanem csak egy-egy kiszakított cikkben vagy idézetben. *Barta András* előadása („Krúdy pokoljárása”) a vázlatos pályaképpel és az „Asszonyságok díja” c. regény elemzésével azt bizonyította, hogy Krúdy legjobb műveit válságos időszakában írta, egyéni írói hangja akkor született meg, amikor rádöbbsent, hogy az önvizsgálat parancsoló kényszer. Krúdynál tehát nem az a lényeges és jellemző, hogy honnan valók alakjai, hanem az, amit alakjai szimbolikájával kifejez. *Baránszky Józ László* a magyar és európai irodalmi egyidejűség különös esetét: Krúdy és Proust stilusimpresszionizmusának párhuzamosságait és különbségeit fejtegette, szintetizáló, illetve analízáló emlékezőtechnikájukat vizsgálva. A specifikusan

krúdys vonásokat az alábbiakban jelölte meg: a múltidézés az aktív cselekvés-alakítás formáját ölti, bomló világot mutat, stílusa fölötté áll személyeinek, stílusában részvét van, a múlt nála nem önmaga árnyéka, hanem élő valóság. Proust magyarországi megjelenése után Krúdy stílusa megváltozik. „A vörös postakocsi”-tól kezdve már a különböző típusú időszerkezeteket avatja jelentéshordozóvá. Nagy Miklós Krúdy és Jókai közös vonásaira hívta fel a figyelmet előadásában. Írói eljárásukat az rokonítja, hogy a magyar fél-múlt a témájuk, s ezt a fél-múltat boldogítóra színezik. A polgárosuló nemesség szemléletmódja ez: álmok alá igézni a valóságot. További mélyebb párhuzamosságuk, hogy az idill már Jókainál is ellentmondásos, ő is megérez valamit a dzsentrí halálraiteltségéből. Krúdynál ez hatványozottabban jelentkezik: ő szintén felépti az álmot, de mögötte már a haláltáncot mutatja.

A vándorgyűlés második napját a Nyugat emlékének szentelték. Keresztúry Dezső „Az új reformkor folyóirata, a Nyugat” címmel tartott előadásában hangsúlyozta a Nyugat igazi jelentősége felmérésének fontosságát a jobboldali és baloldali támadások, hamis értékelések után. A folyóirat történetét három korszakolási szempont szerint rajzolta meg: előbb a szerkesztők, majd a főmunkatársak-nemzedékek szerint, végül a társadalmi-történelmi változásoknak megfelelően. A Nyugat fő jellegzetessége eklekticizmusa — éppen ennek révén lehetett kora híu kifejezője. A Nyugat-mozgalom alapvető tendenciái ellen-áramlatok a kor hivatalos törekvéseivel szemben. Értékét biztosította állandó elkötelezettsége a szellem szabadsága, az alkotás szabadsága mellett. Komlós Aladár a folyóiratra jellemző irodalmi szabadság még fokozottabb hangsúlyozását tartotta szükségesnek, ezzel magyarázva az eklekticizmust is, ami inkább sokszerűséget, az egyéniség érvényesítésének lehetőségeit jelentette. Bodnár György a Nyugat irodalomszemléletét ismertetve arra hívta fel a figyelmet, hogy a mozgalom legértékesebb kritikái megállapításait nagy írói tették. A Nyugat arculatát a becstelenen tájékozódni kívánó polgárság igénye határozta meg — ellentmondásossága objektív. A polgári radikalizmus, a szocializmus eszméi és a nietzschei—bergsoni eszmekör egyaránt rányomták bélyegüket. A továbbiakban a Nyugat első korszakának irodalomszemléletét jellemezte, az impresszionista kritika és esszé kialakulását, a kritikában is fellelhető szintézis-igényt. Nagy Péter a par excellence kritikusegyéniségek meghatározó szerepét hangsúlyozta, Schöpplin tudatformáló jelentőségére hivatkozva. Rába György a Nyugat költői és a világirodalom kapcsolatát elemelve azt mutatta ki, mennyire eredetiek költőink. A világirodalom termékenyítő hatását és a nemzeti hagyományokkal való ötvöződést, költőink alkotó, átalakító tevékenységét két vonatkozásban vizsgálta: a Kosztolányi és Babits műfordítás-technikájában érvényesülő törvényszerűségek és az izmusok magyar módosulatai kimutatásával. Pál György a Nyugat és a Nyírség kapcsolatát szemlélítve azt érzékeltette, milyen nehéz volt a Nyugatnak a vidékre behatolnia, és hogy milyen nehéz volt íróvá, költővé nőni vidéken. Karas Pál egy példával jellemezte a Nyugat szerkesztésében érvényesülő, irigylésre méltó teljes szabadságot, aminek csak egy korlátja volt: a nagy igényesség. Komlós Aladár a Kardos Pál hozzászólásában felvetett kérdésre válaszolva elmondta, hogy Ady forradalmi írásait sem tartották távol a Nyugattól szerkesztési elvek. Jelentek meg forradalmi versei itt is, problémák a prózai cikkek közlésénél voltak, minthogy a Nyugatnak csak 1916-tól kezdve engedélyezték politikai cikkek publikálását.

A vándorgyűlés utolsó napján Szabolcsi Miklós tartott előadást a mai magyar prózáról. Megállapította, hogy az utóbbi egy-másfél évben prózairódmunk színvonalá süllyedt, eléggé érdektelen, unalmas, színtelen lett a mai magyar próza. Íróinknál szinte általános, már-már tudatos törekvés az izgalmas társadalmi, erkölcsi jelenségek letompított, idillisztikus ábrázolása. Eluralkodik a prózában a neonaturalizmus, az aprótechnika, a nyers valóság egy az egyben való leírása. A magyar próza hagyományos hibái élednek újjá: részint az élet külsőségeinek, sőt egzotikumainak ábrázolására való törekvés, a konfliktus-nélküliség, álkonfliktusság, vagy egy valóságos konfliktus-típus túlzott elterjedtsége, részint meg a már meghaladott polgári stílusok utánzásának igyekezete (pl. Szakonyi Károly Márai-epigonná vált). Prózánk csupán egy-két területen mutat fel eredményeket: a hagyományos elbeszélő módor megújítása (Moldova György, Gál István, Galgóczy Erzsébet), a groteszk elterjedése (Csurka István, Örkény István) területén, valamint egyes intellektuális prózairóink (Mándy Iván, Mészöly Miklós) teljesítményeiben. Prózairódmunk fejlődésének gátjait az alábbiakban jelölte meg: rossz hatással vannak az írókra egyes társadalmi jelenségek, pl. az egyes rétegekben eluralkodó közömbösség, szkepszis; az eleven valóság bátor ábrázolása politikai és emberi konfliktusok sorát okozza; az olvasóközönség nem vonzódik eléggé a valóságfeltáró irodalomhoz; fékezzen hatnak az írókban élő konvenciók, az irodalmi élet fonákosságai; anyagilag nem kifizetődő a regényírás; a klasszikus értelemben vett regény az egész világon válságban van, a széppróza funkcióját a szociográfia s a dokumentum kezdi felváltani. Előadását azzal zárta Szabolcsi Miklós, hogy a magyar szépprózától összefoglaló, történeti jellegű elemzést vár — a megtett utunk megírását. Bodnár György prózánk fejlődésének lényegét a külső valóságszféra ábrázolásától való fokozatos távolodásban jelölte meg. A legszebb szakasz az 1956 utáni volt,

az intenzív formák uralma a morális szemlélet jegyében. A következő fázis: a groteszk, a történelmi parabola, a mítosz feladatait vállaló próza megjelenése. Létrejöttének magyarázata az, hogy olyan közegbe való transzponálásra volt szükség, amelyben aktualitás és egyetemesség egyszerre elmondhatóak. A magyar próza további fejlődésének irányát nem valamilyen „magyar történet” megírásában, hanem az elvontabb egyetemesség kifejezésében látja. *Koczkás Sándor* mai prózáink problematikusságának a publikálás lehetőségeivel összefüggő okait vizsgálta hozzászólásában. Ma rendkívül könnyű az irodalmi életbe való betörés: hamar avatnak íróvá, s kitessékelní valakit, ha rosszat alkot is, lehetetlen. A század első felében a szelekció a napilapok szépirodalmi-rovatában történt, ugyanakkor a tárca-anyag rendkívül nivós is volt. Esztétikánk és kritikánk sokáig nem volt alkalmas arra, hogy bizonyos jelenségeket időben vegyen észre. A hatvanas években az torzította a kritika objektivitását, hogy el kellett foglalnia bizonyos frontszakaszokat, ezért szintén, bár más irányban, egyoldalúan értékelt. Történeti szempontból vizsgálva prózáinkat, a mőriczi ösztönös, direkt és a Németh László, Déry Tibor nevével jelezhető intellektuálisabb, indirekt tendenciák harcában, illetve egymásmellettiségében rajzolta meg a fejlődést. *Kardos Pál* az irodalomtörténetírás problémáira hívta fel a figyelmet: „korunk a csonka monográfiák kora”. Ennek a kóros jelenségnek az okát anyagi szempontokban és a mellék-feladatokkal való elhalmozottságban jelölte meg. *Szabolcsi Miklós* válasza után *Wéber Antal* rekesztette be az aznapi ülést és összegezte a vándorgyűlés eredményeit.

Wintermantel István

„A négyszáz éves Wathay Ferenc”

(A székesfehérvári István Király Múzeum emlékkiállítás. 1968. október 13–november 3.)

Tinódi Sebestyén és Balassi Bálint kései követője csak mellékesen művelte a költészetet, és azt is csak akkor, amikor a török kicsavarta kezéből a kardot. Fehérvár eleste után Wathay számára hosszú fogság következett, amelynek főbb állomásai Konstantinápoly, Buda és Nándorfehérvár voltak. A kiállítás aprólékos gondossággal, lépésről lépésre követi az ismert katonapoéta hányatott életútját egészen 1606. március 3-ig, amikor nyoma veszett.

A nagy számban bemutatott egykorú dokumentumok között kiállításra került Amhet kiaja sokat idézett levele is 1606 februárjából, amelyet Batthyány Ferenchez intézett. Bár önmagában véve ez a levél nem látszik túl jelentősnek, mégis érdekes összefüggésekre figyelmeztet az életrajzi hipotézisekkel kapcsolatosan. Valószínűnek látszik *Nagy Lajos* székesfehérvári Wathay-kutató azon feltevése, amely szerint a raboskodó költő-kapitánynak Isolano János Hektorral együtt végül is sikerült kiszabadulnia. Ezt igazolják egyébként *Benda Kálmán*-nak, a kiállítás idején még nem publikált, legújabb kutatásai is.

Csak helyeselni lehet, hogy az emlékkiállítás túllépett a szorosan vett Wathay-emlékek összegyűjtésén és bemutatásán. A kor levegőjének éreztetésére helyet kaptak itt különféle művelődéstörténeti tárgyak: egykorú magyar ruhák, török kaftánok, fegyverek, bútorok stb. A szellemi műveltség reprezentánsai Istvánffy Miklós históriája (Wathay életének fő forrása) és Orteliusz magyar krónikája voltak.

Az irodalmi dokumentumok tengelyében természetesen Wathay kéziratai, illetve műveinek utóéletét illusztráló kiadások és a velük kapcsolatos levelezések helyezkedtek el. A kiállítás rendezői kuriózumként, nyitított fotokópiában bemutatatták a költő kissé kezdetleges, de feltétlenül tehetségre és őszinte íhletésre valló rajzeit is. (Ezeknek fakszimilét legutóbb az RMKT XVII/1. kötete hozta.)

Hogy az utókor nem feledte el Wathay Ferencet, hogy költészetét ma is számontartja irodalomtörténetírásunk, azt imponálóan igazolják a kiállításon felvonultatott kiadványok, Ponori Thewrewk József 1838-ban megkezdett, de töredékben maradt publikációjától kezdve egészen napjainkig. Különösen nevezetes időszak volt a Wathay-kutatás számára az elmúlt másfél évtized, amikor is 1955-ben a székesfehérvári István Király Múzeum közzétette az Énekeskönyv teljes szövegét betűhíven, 1957-ben a „Székesfehérvár veszéséről való históriá”-t adta ki külön füzetben, végül 1959-ben az RMKT XVII/1. kötetében jelent meg az egész életmű kritikai apparátussal. Valamennyi *Nagy Lajos* gondozásában látott napvilágot.

A székesfehérvári István Király Múzeum Wathay-kiállítása (és a kiállítás idején rendezett Wathay-emlékest) jó példát mutatott arra, hogyan lehet a helytörténeti érdeklődés eredményeit gyümölcsöztetni egy gazdag tartalmú irodalomtörténeti múzeológia számára.

Schéda Mária

Intézeti hírek

(1968. szeptember 1—november 30.)

1968. szeptember 13-án K. C. Pandey, Vasant Bapat és P. Padmaraju indiai professzorok látogatták meg Intézetünket és az intézeti munkatársakkal tartott megbeszélésen tájékoztottak az Intézet munkájáról.

*

A „Kritika” vendégeként 1968. szeptember 4-től 15-ig hazánkban tartózkodott J. Oszetrov, a „Voproszi Literaturi” főszerkesztő helyettese. A „Kritika” szerkesztőségével folytatott megbeszélésen a lap munkájáról tájékoztott; fogadta Sőtér István igazgató is. J. Oszetrov kérésére a „Kritika” költői ankétot hívott össze, „A költői forma kérdései” címmel. Az ankétról a szovjet sajtó is megemlékezett.

*

1968. szeptember 18-án látogatást tett Intézetünkben Klaus Kändler és Friedrich Albrecht, a Deutsche Akademie der Künste két munkatársa, s megbeszélést folytatott az Összehasonlító Osztály munkatársaival.

*

A Kulturális Kapcsolatok Intézetének megbízásából 1968. szeptember 1-től 24-ig Indiában tartózkodott Fenyő István intézeti munkatárs. A klasszikus és az élő magyar irodalomról tartott angol nyelvű előadásokat különböző indiai egyetemeken.

*

Varga József intézeti munkatárs 1968. szeptember 10-től október 5-ig CNRS-ösztöndíjjal Franciaországban volt tanulmányúton. Ady-korabeli irodalmi folyóiratokat dolgozott fel a Bibliothèque Nationale-ban.

*

A TIT Irodalmi- és Nyelvi Szakosztálya és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1968. október 10-én vitát rendezett a Kossuth Klubban. Kiss Ferenc intézeti munkatárs tartott előadást „Kosztolányi-problémák” címmel; korreferens Szauder József főmunkatárs volt.

*

1968. október 14-től 22-ig Budapesten tartózkodott Dr. Willi Ehrlich, a weimari Goethe-Múzeum igazgatója. Október 18-án látogatást tett Intézetünkben, ahol Szabolcsi Miklós, Illés László és Vajda György Mihály fogadta.

*

Diószegi András intézeti munkatárs „A századvég modern prózai törekvései” c. kandidátusi értekezését 1968. október 23-án bocsátotta nyilvános vitára a Tudományos Minősítő Bizottság. A Bíráló Bizottság elnöke Barta János, az irodalomtudományok doktora, az értekezés opponensei Németh G. Béla és Czine Mihály, az irodalomtudományok kandidátusai voltak. A Bíráló Bizottság egyhangúlag javasolta a TMB-nek, hogy Diószegi András részére a kandidátusi fokozatot ítélje meg.

*

Az MTA Irodalomtudományi Intézetének vezetősége 1968. október 24-én osztályvezetőségi ülésen vitatta meg az Intézet 1965—68. évi tevékenységéről és az 1968—71. évi távlati tervéről szóló beszámolókat.

*

Az AILC keretei között működő és az európai nyelvű irodalmak összehasonlító történetének megírása céljából létrehozott Koordinációs Bizottság 1968. október 28 és 29-én tartotta meg első ülését Intézetünkben. Az ülés napirendjén a naturalizmus, az expreszszionizmus és a romantika-folklor tárgyköréből készülő három tanulmánykötet, valamint az összehasonlító irodalomtörténeti bibliográfia tervezete szerepelt.

*

1968. november 1-én visszaérkezett Intézetünkbe Klaniczay Tibor igazgató-helyettes, aki két évig, a Sorbonne vendégprofesszoraként, Franciaországban tartózkodott.

*

Az MTA I. Osztályának Stilisztikai és Verstan Bizottsága 1968. november 14 és 15-én, az Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtárának nagytermében vitaülést rendezett, „Formateremtő elvek a költői alkotásban (Babits Mihály: Ősz és tavasz között, Kassák Lajos: A ló meghal a madarak ki-repülnek)” címmel.

*

A Tudományos Minősítő Bizottság 1968. november 15-én rendezte meg Martinkó András intézeti munkatárs „A prózairól Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése” c. kandidátusi értekezésének vitáját. A Bíráló Bizottság elnöke Szauder József, az irodalomtudományok doktora, az értekezés opponensei Szathmári István, a nyelv- és irodalomtudományok kandidátusa és Weber Antal, az irodalomtudományok kandidátusa voltak. A Bizottság

egyhangúlag javasolta a TMB-nek, hogy *Mar-tinkó András* részére a kandidátusi fokozatot ítélje meg.

*

A Tudományos Minősítő Bizottság 1968. november 18-án bocsátotta vitára *Hankiss Elemér* intézeti munkatárs „Shakespeare Hamletje. Kísérlet a tragédia társadalmi hatásának leírására” c. kandidátusi disszertációját. A Bíráló Bizottság elnöke *Kardos László* akadémikus volt, az értekezés oppo-nensei *Szeneci Miklós* és *Kéry László*, az irodalomtudományok kandidátusai voltak. A Bíráló Bizottság egyhangúlag javasolta a TMB-nek, hogy *Hankiss Elemér* részére a kandidátusi fokozatot ítélje meg.

*

Az 1968. november 18-tól 20-ig rendezett budapesti műfordítókongresszusán *Szabolcsi Miklós*, Intézetünk üv. igazgatója a mai magyar prózáról; *Diószegi András*, a „Kritika” főszerkesztője pedig a líráról tartott előadást.

*

Az Intézet MSzMP Alapszervezete és Szakszervezeti Bizottsága 1968. november 22-én ünnepi pártnapot rendezett, a Magyar Kommunista Párt megalakulásának 50. év-fordulója tiszteletére. *Gábor Sándorné*, a Párt-történeti Intézet munkatársa tartott előadást.

*

A Gorkij Világirodalmi Intézet és az MTA Irodalomtudományi Intézete közös rendezé-sében 1968. november 22-től 29-ig szovjet—magyar irodalomtudományi szimpozion volt Moszkvában. Munkájában magyar részről *Barta János*, *Klaniczay Tibor*, *Köpeczi Béla*, *Sargina Ludmilla*, *Sötér István*, *Vajda György Mihály*, *Varjas Béla* és *Vujicsics D. Sztóján* vett részt. A szimpozion a következő témá-kat vitatta meg: a reneszánsz, a barokk, a felvilágosodás, a romantika fogalma, a fo-galmak használhatósága közép- s kelet-

európai népek irodalmát illetően, a világiro-dalom általános periodizációs kérdései. Az ülészak befejeztével *B. Szucskov* és *Sötér István* igazgatók aláírták a két intézet együtt-működési egyezményét, mely szerint közös kiadásban jelentetnek meg három tanul-mánykötetet, a reneszánsz, a romantika és a két világháború közti irodalmi irányzatok tárgyköréből, sor kerül magyar és szovjet kutatók rendszeres cseréjére, s közös erőből többnyelvű irodalomtudományi folyóiratot adnak ki, melynek szerkesztősége Buda-pesten lesz.

*

Szauder József, Intézetünk főmunkatársa 1968. november 26-tól 29-ig Ausztriában tar-tózkodott. A magyar felvilágosodás költé-szetéről tartott előadásokat Grazban (Österr.—Ung. Vereinigung) és Bécsben (Collegium Hungaricum).

*

Diószegi András, a „Kritika” főszerkesz-tője 1968. november 21-től 30-ig Moszkvá-ban tartózkodott. A „Voproszi Literaturi” szerkesztősége meghívásának tett eleget, a szovjet irodalmi folyóirat és a „Kritika” közötti lapcsere-megállapodásnak megfelelő-en.

*

József Farkas, Intézetünk munkatársa, 1968. november 5-től 30-ig Csehszlovákiában volt tanulmányúton. Az 1919 utáni cseh-szlovákiai magyar emigrációra vonatkozó ku-tatásokat végzett Pozsony és Brno könyv-és levéltáraiban. Konzultált *J. Macůrekkel*, *R. Pražákkal*, *K. Rosenbaummal*.

*

Intézeti kiadványaink közül megjelent: *Mezei József*: „A szimbolista élmény kiala-kulása (Reviczky Gyula)”. Bp. 1968. Aka-démiai K. 423 I. (Irodalomtörténeti Könyv-tár. 22.)

СОДЕРЖАНИЕ

Комловски, Т.: К характеру стиха Балашши	633
Фрид, И.: Михай Вёрёшмарти и «На- учный сборник»	644
Каддебо, Л.: Лёринц Сабо — критик журнала «Нюгат»	659

Краткие сообщения

Документация

Енеи, Ф.: Известное письмо Зрини из Зриниуйвара	691
Хорански, Н. м.: Известные письма Кальмане Миксат	692
Маркович, Дьёрдь: Забытая поэзия	694

Обзор

Портреты деятелей венгерской социа- листической литературы (Беши- неи, Д.)	709
В тени цензуры (Йозеф, Ф.)	710
Собрание сочинений Мора Йокаи (Ка- тона, Б.)	711
Балог, Йолан: Искусство при дворе Матьяша (В. Ковач, Ш.)	716
Ронаи, Дьёрдь: Над переводом (Еле- нич, И.)	718

Хроника

TABLE DES MATIÈRES

Komlowszki, T.: Sur le caractère des vers de Balassi	633
Fried, I.: Mihály Vörösmarty et le „Tu- dományos Gyűjtemény” (Collection scientifique)	644
Kaddebbó, L.: Lőrinc Szabó, critique du périodique „Nyugat”	659

Notes

Documentation

Jenei, F.: Une lettre inconnue de Zrínyi écrite à Zrínyi-Újvár	691
Horánszky, N.: Lettres inconnues de Mme Kálmán Mikszáth	692
Markovits, Györgyi: Poésie engloutie	694

Revue

Portraits de la littérature socialiste hon- groise (Bessenyei, Gy.)	709
A l'ombre de la censure (József, F.)	710
Oeuvres complètes de Mór Jókai (Katona, B.)	711
Balogh, Jolán: L'art de la cour du roi Mathias (V. Kovács, S.)	716
Rónay, György: Lorsqu'on traduit (Jele- nits, I.)	718

Chronique

A kiadvány előfizethető vagy példányként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21.
Telefon: 111-010, MNB egyszámlaszám: 46, csekkbefizetési számlaszám: 05.915.111-46
az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612
a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁ-ban, Budapest
V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám: egyéni 61.257,
közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8.

Előfizetési díj egy évre 42,- Ft

(Példányként megvásárolható a posta nagyobb árusítói helyein is.)

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INDEX: 25.401

Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR című sorozat eddig megjelent kötetei:

1. *Tóth Dezső*: VÖRÖSMARTY MIHÁLY
2. *Bán Imre*: APÁCZAI CSERE JÁNOS
3. *Dienes András*: PETŐFI A SZABADSÁGHARCBA
4. *Nemeskürty István*: BORNEMISZA PÉTER AZ EMBER ÉS AZ ÍRÓ
5. *Wéber Antal*: A MAGYAR REGÉNY KEZDETEI
6. *Fenyő István*: KISFALUDY KÁROLY
7. *Gerézdi Rabán*: A MAGYAR VILÁGI LÍRA KEZDETEI
8. *Vargha Kálmán*: MÓRICZ ZSIGMOND ÉS AZ IRODALOM
9. TANULMÁNYOK PETŐFIRŐL. Szerkesztette: *Pándi Pál* és *Tóth Dezső*
10. *Kovács Kálmán*: FEJEZET A MAGYAR KRITIKA TÖRTÉNETÉBŐL
11. *Szabolcsi Miklós*: FIATAL ÉLETEK INDULÓJA (*József Attila* pályakezdése)
12. *Sőtér István*: NEMZET ÉS HALADÁS (Irodalmunk Világos után)
13. *Kispéter András*: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN
14. *Klaniczay Tibor*: ZRÍNYI MIKLÓS
15. *Gergely Gergely*: TOLNAI LAJOS PÁLYÁJA
16. *Nagy Péter*: SZABÓ DEZSŐ
17. *Martinkó András*: A PRÓZAÍRÓ PETŐFI ÉS A MAGYAR PRÓZASTÍLUS FEJLŐDÉSE
18. *Komlós Aladár*: GYULAITÓL A MARXISTA KRITIKÁIG
19. *Merényi Oszkár*: BERZSENYI DÁNIEL
20. *Csóka J. Lajos*: A LATIN NYELVŰ TÖRTÉNETI IRODALOM KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON A XI—XIV. SZÁZADBAN
21. *Horváth Károly*: A KLASSZIKÁBÓL A ROMANTIKÁBA
22. *Mezei József*: A SZIMBOLISTA ÉLMÉNY KIALAKULÁSA (*Reviczky Gyula*)